

ISBN 978-86-6277-055-4

„...Колеге Лазић и Стефановић су, међутим, успевали да нагласе како општост прилика у земљи тако и посебности Смедерева. Кроз цео њихов рад се и иначе види доста ретка способност да се један ужи истраживачки проблем складно уклопи у тзв. општи контекст појава и догађања. Из тог разлога је и све оно што сведочи о рату у Србији уопште сведено на неопходне информације, потребне ради бољег разумевања и подсећања на оно што се дешавало на једном ширем плану...

...Наводећи најважније стручно-научне квалитете текста *Смедерево у Великом рату*, са задовољством наглашавамо и то да је написан лепим и јасним стилем, те да верујемо како ће га историчари читати с научним интересовањем, а сви други читаоци с разумевањем. И једни и други, пак, добиће у њему проверљиве историјске чињенице и одмерено научно тумачење.

Због свих ових разлога имамо част да рад колега Мирослава Лазића и Марка Стефановића препоручимо за објављивање, надајући се да ће његово публиковање изазвати пажњу коју заслужује.“

Изводи из рецензије проф. др Мире Радојевић

СМЕДЕРЕВО У ВЕЛИКОМ РАТУ

Мирослав Лазић и Марко Стефановић

Мирослав Лазић и Марко Стефановић

СМЕДЕРЕВО

у Великом рату

СТОГОДИШЊИЦА
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА 1914

Мирослав Лазић и Марко Стефановић
СМЕДЕРЕВО У ВЕЛИКОМ РАТУ

Музеј у Смедереву, Смедерево, 2014.

Мирослав Лазић и Марко Стефановић
СМЕДЕРЕВО У ВЕЛИКОМ РАТУ

Издавач

Музеј у Смедереву, Омладинска 4
11300 Смедерево, Република Србија

Веб сајт: www.mus.org.rs

Е-пошта: info@mus.org.rs

За издавача

Татјана Гачпар, директор

Аутори текста каталога

Мирослав Лазић и Марко Стефановић

Рецензија каталога

Проф. др Мира Радојевић

Лектура и коректура

Мр Татјана Лазаревић Милошевић

Превод резимеа на немачки језик

Јадранка Шулеић

Превод резимеа на енглески језик

Мирослав Лазић

Преводи докумената са немачког језика

Јадранка Шулеић и Оливера Вукашиновић

Фототрафије и графичко уређење каталога

Љубомир Златановић

Штампа

NEW PRESS, Смедерево

Тираж

400

Изложба

СМЕДЕРЕВО У ВЕЛИКОМ РАТУ

Аутори изложбе

Мирослав Лазић и Марко Стефановић

Техничка реализација изложбе

Марко Лазић и Ненад Спасић

Конзервација

Ненад Спасић

Графичко уређење изложбених панела

Љубомир Златановић

Сарадници у припреми изложбе

Славољуб Штерић, Момир Марјановић, Миодраг Маринковић,
Синиша Машовић, Милан Лончар, Драгољуб Павловић, Горан
Грујић, Радисав Павловић, Зоран Чолић, Радомир Ранковић,
Никола Симић, Ивица Стојић, Васо Бојчић, Милош Илић и Љиљана
Николић

Институционални партнери у реализацији изложбе

Историјски архив у Смедереву, Народна библиотека Смедерево,
Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево

Реализацију пројекта „Смедерево у Великом рату“ омогућили су:

Министарство културе и информисања
Републике Србије

Град Смедерево

Мирослав Лазић и Марко Стефановић

СМЕДЕРЕВО у Великом рату

СМЕДЕРЕВО 2014

СТОГОДИШЊИЦА
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

1914

Фотографија на корицама – напред: М. Ђорђевић, *Одбрана Дунава са градских бедема*, у: Андра Поповић, *Рајни албум 1914–1918*, Београд, 1926, стр. 76. Извор: <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/103/>

Фотографија на корицама – позади: *Beobachtung* („Осматрање“). Из поклон-албума Душана Напијала, мус ист ул. бр. 1671/2013

Садржај

- 7 ■ Уводне напомене
- 9 ■ У освит рата
- 12 ■ „У бој, у бој!“
- 18 ■ Пораз и окупација
- 28 ■ (Су)живот по декрету
- 43 ■ Васкрс Србије и победа
- 47 ■ Култура сећања
- 53 ■ Списак извора и литературе
- 56 ■ Zusammenfassung
- 57 ■ Summary
- 58 ■ Каталог
- 79 ■ О ауторима

Уводне напомене

„Тога лета 1914. године, кад су господари људских судбина повели европско човечанство са игралишта општег права гласа у већ раније спремљену арену опште војне обавезе, касаба је пружала мален али речит образац првих симптома једног обољења које ће временом постати европско, па светско и опште. То је било време на граници двеју епоха људске повеснице, а отуд се много јасније видео крај оне епохе која је ту завршавала него што се назирао почетак нове која се отварала“.

— Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*

Бројни историчари 1914. виде као завршетак једног раздобља. Много је оправданих разлога на страни оваквог размишљања. Први светски рат је остао упамћен као Велики рат, како због више десетина држава учесница у овом сукобу, тако и због интензитета и нових начина борби, те броја мобилисаних, погинулих, рањених, несталих, избеглих и расељених, свакако до тада невиђених у повести човечанства. Први светски рат заслужује неславни епитет *велики*, чак и ако је само две деценије након његовог окончања дошао још већи велики рат. Позивајући се на Дејвида Сингера, Ерик Хобсбаум у свом можда и најзначајнијем делу о „кратком 20. веку“ пише: „... укратко, 1914. година отворила је доба масакра“.¹

До сада је у свету публикувано више десетина хиљада историографских студија на тему Великог рата.² Историчари, новинари и

књижевници, а у последње време и пасионирани аматери љубитељи историје Првог светског рата, такође дају свој допринос на интернету. Данас смо сведоци све већој транзицији ка онлајн сфери, где се спроводе најразличитије активности: од публикувања радова, преко дигитализовања архивске и друге изворне грађе, до расправа на друштвеним мрежама.

И на локалном нивоу, 1914. представља велику прекретницу, која је из основа променила Смедерево. У неколико наврата бомбардовано (1914, 1915. и делимично 1918), до крајности исцрпљено тескобом окупације и безобзирношћу окупационог режима, десетковано људским жртвама, како војним, тако и цивилним, Смедерево је и захваљујући политичким одлукама са краја Првог светског рата измењено. Од важног вибрантног пољопривредног и трговачког пограничног града, Смедерево након 1918. постаје протоиндустријализовано провинцијско место велике државе, и губи на значају које је некад имало.

Пројекат *Смедерево у Великом рају* има два сегмента: истоимену изложбу и студијски каталог. Кроз шест тематских целина (*У освић*

1 Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, друго издање, Београд, 2004, стр. 25.

2 Само на тему узрока избијања Првог светског рата између 1918. и 1991. написано је 25 000 књига: Olga M. Pintar i Danilo Šarenac, „Prvi svetski rat – uzroci i posledice“, 26. 1. 2014, Секција Prvi svetski rat веб-сајта *Pešcanik*, <http://pescanik.net/2014/09/prvi-svetski-rat/> (30. 8. 2014).

рајџа, „Убој, у бој!“ *Пораз и њоследице*, *(Су)живој њо декрејџу*, *Васкрс Србије и њобедга и Кулџура сећања*) покушали смо да разоткријемо шта је све испод једновековног талогга. Све до почетка 21. века спутавана је комплекснија анализа круцијалних догађаја који су у великој мери обликовали живот нашег града у 20. веку. Идеолошка предубеђена, лимитирани ресурси за истраживање, небрига или нешто друго, довели су до тога да догађаји и процеси, којима се пројекат бави, буду читав низ деценија потискивани на маргине историографских истраживања, а каткад и потпуно свесно прикривани.

Надамо се да су изложба и каталог о *Смедереву у Великом рајџу* само први, али веома важан корак преко брдовитог терена на који смо почели да се успињемо. Тај брдовити терен видимо као једну озбиљну историјску студију о Смедереву у Првом светском рату у форми синтезе досадашњих и нових открића, која чекају у архивима, библиотекама, музејима и на интернету. Због лимитираног простора и временских оквира за његову израду, овај студијски каталог је то само делимично могао да понуди.

Пионирски истраживачки подухвати се, нарочито у последњих десетак година, спорадично појављују, отварајући смело нове видике. Они су више плод индивидуалних истраживања и истрајности појединаца (историчара, војних историчара и пасионираних аматера заљубљеника у завичајну историју), неголи институционализованих

пројеката. Колико год корисни и охрабрујући, ови издавачки подухвати су се показали недовољним за разумевање комплексности Првог светског рата на микроплану и његове релације са збивањима на великој сцени. Осим тога, неретко робују митологизованој представи прошлости и субјективном емотивном доживљају историјских процеса. Нарочито је приметно одсуство критичких историографских текстова који искачу из утабаних стаза политичке и, нарочито, војне историје.

Пројекат *Смедерево у Великом рајџу* је покушао да кроз изложбу и, нарочито, овај каталог, понуди нове историографске анализе које кореспондирају са савременом историјском науком. Нарочито смо се бавили проучавањем домена тешког свакодневног живота под окупацијом, уводећи у анализу нова открића и сазнања ослоњена на архивске документе, оновремену страну и домаћу штампу, фотографије, музеалије и др., али и рецентну литературу. Осим тога, овај пројекат указује и на могућности даљих истраживања.

На доносиоцима одлука је да истраживаче подрже у овом процесу. Заокружена синтеза о Смедереву и Смедеревцима у Првом светском рату је историографији и нашем граду неопходна. Штавише, она је најмање што наши преци заслужују за оно што су дали у тешкој и често неправној борби, а то је оно највредније — свој живот.

Фотографија са потписом *Blick auf Semendria* (Поглед на Смедерево), из времена Првог светског рата. Из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул.бр. 1671/2013

У освит рата

„Пре рата није било ничег, осим још једног *йре рајша*.“

— Борислав Пекић, *Тамо где лозе йлачу*

Србију је почетком 20. века карактерисала готово стогодишња борба за независност и неколико деценија труда за очување те независности. Оно што је крунисано Берлинским конгресом 1878. плаћено је чврстим везивањем за Аустроугарску, што је било очекивано у свету где је био толико изражен империјализам колонијалних сила, и где мали народи нису имали места за самостално деловање. У таквим околностима српска елита је тежила ослобађању сународника који су још увек били отомански поданици, као и увећању државне територије на рачун Османске царевине. За такав корак никако није било слуха у Бечу, па је Србија све више нагињала промени курса спољне политике и приближавала се Русији и Француској. Ова промена потврђена је 1903. сменом династије на српском престолу у режији појединих официра, који ће 1911. бити творци организације под називом *Црна рука*,³ организације која је добрим делом била заслужна за нова заштравања односа са Бечом.

Са изразито укоренењем феудалном структуром друштва, која је ограничавајуће деловала на привредни развитак, а оптерећена ширењем слободарског духа код многих народа у оквиру својих граница, Аустроугарска монархија је начин свога спасавања видела у успешним спољнополитичким потезима, којима би проширила

сферу свога утицаја и доказала своју снагу пред другим европским силама. У датим околностима, једину могућност за овакву политику видела је на Балканском полуострву, а прва препрека је била њен јужни сусед — Краљевина Србија. Јаз између Србије и Аустроугарске продубљен је анексијом Босне и Херцеговине 1908, чиме је моћна царевина стигла и на западне границе Србије. Тај јаз неповратно је продубљен након балканских ратова. Тријумф над Османским царством 1912. и Бугарском 1913. уздигао је малену српску краљевину на место Пијемонта у очима свих националних, а посебно јужнословенских покрета, како на територији Аустрије, тако и у Мађарској.⁴ На тај начин су међудржавни односи Србије и Аустроугарске подгрејани готово до усијања, без обзира на то што Србија у том тренутку било какав сукоб није желела.⁵ Из Беча је с нестрпљењем ишчекивана и

⁴ Исто, стр. 43.

⁵ Миле Бјелајац, „Нови (стари) заплети око узрока Првог светског рата пред обележавање 100-годишњице“, *Токови историје*, 1/2013, Београд, 2013, стр. 19–21; У прилогу овој тврдњи иде скупштински експозе Николе Пашића од 29. октобра 1913, у којем он, као једну од кључних тачака српске спољне политике, наводи повратак поверења у међусобне односе са Аустроугарском, које је пољуљано балканским ратовима. У том контексту вредна помена је и тајна понуда коју је српски председник владе послао Бечу преко Масарика, тада угледног чешког професора, политичара и посланика у аустријском парламенту. Предлагао је да се направи историјски споразум о свим спорним питањима две државе како би се

³ Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, допуњено издање, Београд, 2004, стр. 501.

Дописна карта, *Изглед Смедерева. Поздрав из Смедерева; Ansicht Smederevo. Gruss aus Smederevo*, издање Моше Коена Београд, мус ист. инв.бр. 1106/2004.

Милан Јовановић,
Фото албум *Смедерево*,
Одељење посебних
фондова Народне
библиотеке Србије, АФ-7

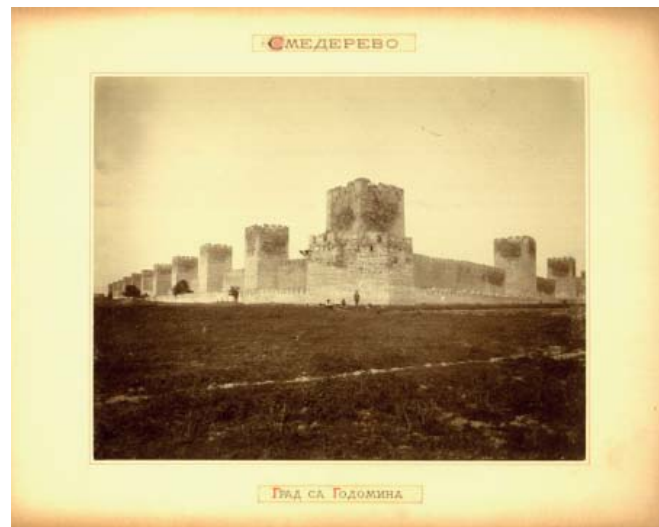
најмања искра која би запалила фитиљ рата. Идеалну прилику за тако нешто убрзо је омогућио Сарајевски атентат.⁶

Након убиства аустријског надвојводе и престолонаследника Франца Фердинанда, страх од рата се за нијансу више осећао у пограничним областима Србије него у унутрашњости, посебно у крајевима уз Дунав и Саву. У том смислу Смедерево није представљало изузетак. Град је на почетку 20. века био мирна погранична варош окружена пољима и виноградима, али и важно трговачко место у чијој луци је свакодневно размењивана роба између Србије и суседне монархије. Према подацима које нам пружа путописац Феликс Каниц, поткрај 19. века, тачније 1896, Смедерево је имало 1534 куће са укупно 6876 становника, од чега 3907 мушког и 2956 женског пола. Од укупног броја становника, српске националности био је 6201 становник, а од осталих 675 највише је било Рома (ориг. „Цигана“) – 143 и Румуна – 117. Према вероисповести, било је 6608 православне, 139 јеврејске, 118 католичке и нешто мало житеља других вероисповести.⁷ Леонтије Павловић бележи да је у освит 20. века, тачније 1901, у

тима спречио евентуални војни сукоб у будућности.

6 *Исто*, стр. 7–18.

7 Феликс Каниц, *Србија – земља и стјановништво, од римској доба до краја*

Смедерево број становника порастао на близу 7000, који су становали у 1278 домова.⁸ Тренд пораста становништва наставио се и даље, па је у последњем попису пред Први светски рат 1910. Смедерево имало укупно 7411 становника, од чега 4182 мушкараца и 3229 жена.⁹ У време пописа из 1910. Смедерево је било седиште Среза смедеревског, у којем је било 44 245 житеља, као и шире административне јединице – Смедеревског округа, који је обухватао срезове Смедерево, Смедеревска Паланка и Велико Орашје, са укупним бројем од 143 216 становника.¹⁰

О расположењу међу становништвом у граду, лета 1914, вредно сведочанство оставио нам је Милан Јовановић Стојимировић.¹¹

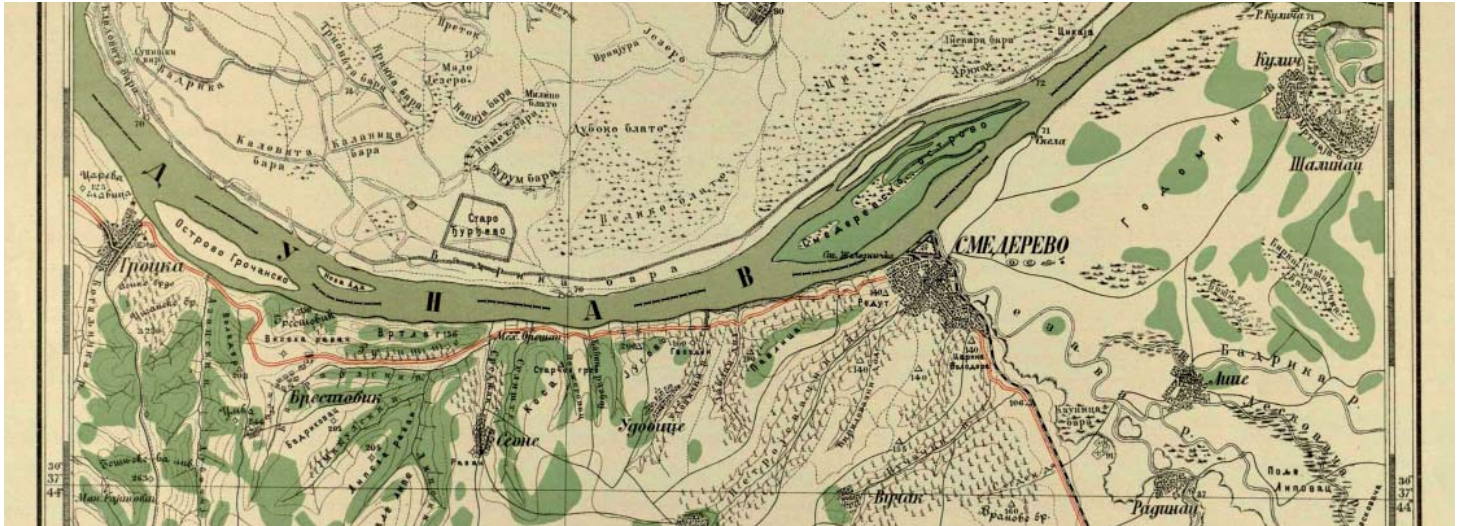
XIX века, I, Београд, 1985, стр. 144.

8 Леонтије Павловић, „Смедеревска гимназија 1871–1918“, *Минули век 1871–1971*, Смедерево, 1971, стр. 17.

9 Бранко Дукић, *Немачко рашно тробље у Смедереву*, Смедерево, 2010, стр. 48.

10 Снежана Поповић и Љубодраг Поповић, *Из историје Смедерева у Првом светском рату*, Смедерево, 1995, стр. 7.

11 Смедеревски правник, новинар, књижевник и касније политичар. Више о њему у: Гордана Ранковић, Снежана Цветковић, Љиљана Николић, Јелена Јеремић, Гордана Јовановић, Златица Миљковић и Даниела Божичковић,

Као младић у то време, он посебно описује градски кеј поред Дунава, шеталиште на коме је често проводио време, као и хотел и најугледнију градску кафану „Лав“ („Лаф“),¹² која ће у наступајућем рату бити порушена.¹³ Управо на дунавском шеталишту га је задесила вест о сарајевском атентату: „[...] када је на то пуно шеталиште, као гром из ведре неба, пала вест да је неки Србин из Сарајева убио аустроугарског престолонаследника Фрању Фердинанда [...] одмах је било наређено да се обустави свака песма, музика и сви скупови, а вечерње забаве и игранке су биле отказане и на свим странама су се видели ужурбани људи, замишљених лица. Официри који су носили старе српске гала-униформе са огромним палетама од сребра и злата [...] били су просто пренеражени, као да је засвирала труба за узбуну, или да је опет објављена мобилизација.“¹⁴

Уздарје Милану Јовановићу Стојимировићу, Смедерево, 2002. (У даљем тексту Гордана Ранковић и др., *Уздарје*...).

- 12 Гордана Ранковић, *Мишровданска победa код Смедерева 1914. године – сведочења*, Смедерево, 2003, стр. 84–85.
 13 Славко В. Домазет, *Зайиси о сјаурам Смедерева*, Смедерево, 1982, стр. 7–8.
 14 Г. Ранковић, *Мишровданска победa*... , стр. 85.

Стојимировић даље пише како су се неколико недеља после Видовдана 1914. у Смедерево осећали нервоза и ишчекивање. Као житеље града на првој линији фронта, становнике је плашио упад непријатељске војске и пљачка имовине. Радници су масовно отказивали послове и ужурбано одлазили у свој завичај, па је тако Смедерево остало без виноградија и копача, који су у то време долазили из лесковачког краја. Људи су због предстојеће неизвесности почели да штеде новац, занатлије и трговци су били принуђени да затварају радње и крију робу по селима.¹⁵

Обичан народ је слутио да му не предстоји ништа добро, а сваку наду у успешно окончање кризе и мирно решење спора са Аустроугарском распршио је телеграм који је 28. јула Никола Пашић, председник српске владе, примио у једној нишкој кафани. По речима очевица, он се дигао од стола и обратио присутнима следећим речима: „Аустрија нам је објавила рат. Наша ствар је праведна. Бог ће нам помоћи.“¹⁶

15 *Истo*, стр. 90.

16 А. Митровић, *н. д.*, стр. 68.

Генералштабна карта Србије е2, Смедерево (детал). Штампано у Београду 1894, са топографским кључем у размери 1 : 75 000

„У бој! У бој!“

„Рекао нам је тада г. Наумовић: ‘Јунаци, данас је Митровдан! Сетите се ваших браћа, који су се жртвовали за ослобођење ваше на Куманову, а нарочито ви, који сте из Младог и Старог Нагоричана! Били сте очевици оних јунака, који су пали за вашу слободу, а сада је моменат да се палим јунацима овде на Смедереву одужимо!’“

— Из писма листу *Варгар* Спире Димитријевића, одликованог учесника Смедеревског боја 1914.

Убрзо по објави рата Србија је била приморана да позове под оружје све расположиве снаге.¹⁷ У Смедереву су објаве о општој мобилизацији биле излепљене на Начелству и осталим јавним зградама, а на Тргу је општински добошар усмено обавештавао народ.¹⁸ Непријатељства су отпочела готово првог ратног дана,¹⁹ а град је до краја лета од стране царско-краљевске војске²⁰ био бомбардован бар

једном сваке недеље.²¹ Употребљаване су разорне гранате, па и оне пуњене шрапнелом како би били нанети што већи губици становништву.²² Свако преподне звона су оглашавала погибију војника на фронту или смрт која је задесила некога у граду.

Па ипак, живот у Смедереву није замро. Било је отворених радњи, а четвртак је и даље остао пазарни дан.²³ Када се узме у обзир општа слика северне Србије, овај крај је остао поштеђен првих месеци рата,²⁴ јер је главни непријатељски удар био усмерен на севе-

17 Када су отпочела непријатељства, Србија је са својих око 4 550 000 становника спадала у ред најмањих држава укључених у рат. Упркос томе, одмах је мобилисано 400 000 војника, који су стављени под врховну команду регента Александра Карађорђевића и начелника Врховне команде војводе Радомира Путника.

18 Спасоје Јефремовић, *Поред града на Дунаву*, Чикаго, 1981, стр. 220.

19 Смедерево је већ првог ратног дана било бомбардовано са аустроугарског монитора који је допловио до горњег шпица Смедеревске аде: Б. Дукић, *н.г.*, стр. 15–16.

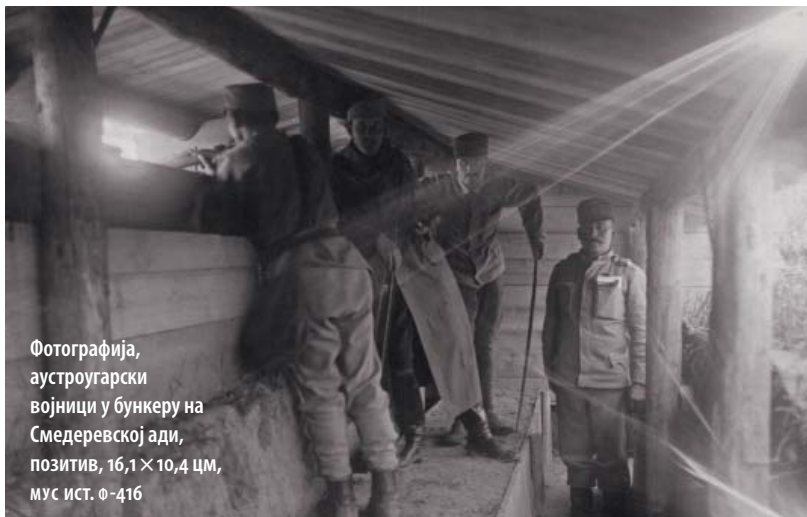
20 Царско-краљевска или Цесарско-краљевска војска је назив за аустроугарску војску. У оновременим документима и штампи назив се често појављује као скраћеница *к. и. к. (Kaiserlich und königlich armee)* или у преводу Царско-краљевска армија.

21 Г. Ранковић, *Митровданска победа* . . . , стр. 97; О иницијалним ратним операцијама у Смедереву извештавала је *Полишка*, па чак и аустралијска и новозеландска штампа: Мирослав Лазић, „Тамо далеко. Смедерево у новинским чланцима аустралијске и новозеландске штампе током прве ратне године (1914) у Великом рату“, *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, бр. 46, Смедерево, 2014.

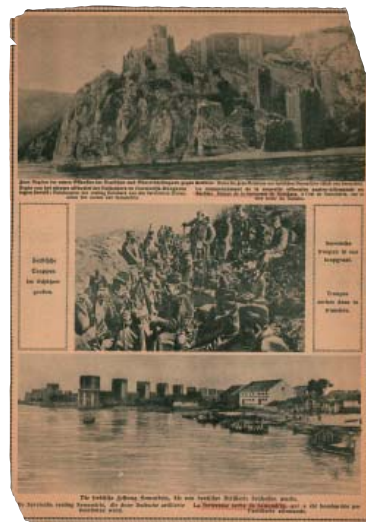
22 Славољуб Штерић, *Смедеревски бој 1914. Јодине*, Смедерево, 2010, стр. 16.

23 Г. Ранковић, *Митровданска победа* . . . , стр. 97–99.

24 До првог значајнијег сукоба на овом делу фронта, Смедеревског боја 9. новембра 1914, било је спорадичних сукоба. Тако војник Лазар М. Голубовић у свом дневнику бележи да „осмог септембра ноћу отпоче јака

Фотографија,
аустроугарски
војници у бункеру на
Смедеревској ади,
позитив, 16,1 × 10,4 цм,
МУС ИСТ. Ф-416

Голубачка и
Смедеревска тврђава,
као и српски војници
на дунавској обали.
Страница из немачких
новина *Illustrierter
Kriegs-Kurier*, мус ист.
ул. бр. 1702-2/2014,
откупљено из приватне
збирке Момира
Марјановића из
Београда

розападну и западну Србију.²⁵ Свој допринос у тим борбама, посебно оној на Мачковом камену, дали су Смедеревци у склопу Дунавске дивизије I и II позива.²⁶

За одбрану Смедерева био је задужен Браничевски одред, са штабом у Пожаревцу. Смедеревски одсек одбране простирао се од ушћа Велике Мораве до потока Средњак код Орешца на Дунаву, а бранили су га трећепозивци, махом старији од 45 година.²⁷ Како ни војници I позива нису имали комплетну униформу, већ су уместо цокула носили опанке, а многи нису ни шишел имали, нарочито је изглед трећепозивца указивао на слабо материјално стање у војсци. Ти трећепозивци, популарно називани *чиче*, били су готово у

пушчана ватра од Смедерева, па се ширила низ Дунав, до Костолца“, где је његова јединица била смештена. „Тада почеше и топови да дејствују“. Славољуб Штерић, *Ејсе Шако је био било*, Смедерево, 2014, стр. 387.

25 Главна намера фелдмаршала Оскара Поћорекa, команданта аустроугарске Балканске војске, била је форсирање Дрине. Како је претрпео пораз у Церској бици 16–20. августа 1914, Поћорек је у септембру 1914. ангажовао још јаче снаге, што је кулминирало интензивним борбама на десној обали реке Дрине.

26 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 7.

27 *Исјо*, стр. 166.

потпуности одевени у народно одело, а њихова једина војна обележја биле су пушке старијег модела, често без бајонета. Посебно је интересантан Стојимировићев опис војника из околине Пожаревца: „Једина ствар, која је на њима нешто представљала, то је била њихова огромна шубара, док је све остало била сама беда и закрпа. Нико од њих није имао ни пристојан гуњ, а цокуле или чизме није имао апсолутно нико. Њихови опанци су били мизерни, често и од неуштављене и неошурене коже. Они су изгледали тако као да су хтели да покажу да су гола сиротиња и јадна голотиња, а да су дотерани на силу да служе државу у свом руху.“²⁸ Са таквим јединицама, у којима су били Чачани, Пожаревљани и Неготинци, организована је одбрана Смедеревског одсека са укупном ширином фронта од око 20 км. Одсек се делио на два пододсека: леви, од потока Средњак до ушћа реке Језаве, и десни, од Језаве до ушћа Велике Мораве.²⁹ Постојале су и три линије одбране. Прва линија била је уз обалу Дунава, где су ровови пратили ток реке, друга се пружала преко потеса Тарабе и Мо-

28 Г. Ранковић, *Мишровданска победa...*, стр. 93–94; С. Јефремовић, *н. г.*, стр. 224.

29 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 168–171.

Фотографија, аустроугарски војници испред рефлектора на Смедеревској ади, позитив, 15 × 10 цм, мус ист. ф-411

Фотографија, редов Станоје Маринковић из Смедерева на коњу, позитив, 14 × 9 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

леровог шанца³⁰ до Провалије, док су трећу линију одбране чинили ровови на падињама Павлице³¹ и артиљеријски положај на Југову.³²

Присутна је била и сарадња и узајамно помагање војске и становништва. Крајем септембра 1914. војска је почела да помаже сељацима на пословима око јесење летине, орања и спремања за сетву,³³ док на страницама „Службеног војног листа“ читамо да је Суд општине града Смедерева извести Војно министарство о прилозима грађана за војску.³⁴

30 Топоним Молеров шанца добио је такав назив јер се налазио у винограду Милоша Молера и његових суседа даље ка западу. По мишљењу Бранка Дукића, то је узани гробен од Карађорђевог брда, изнад Провалије до Записа, док даље настаје Павлица: Б. Дукић, *н. г.* стр. 16.

31 Павлица је зараван која се пружа североисточно од највише тачке Смедерева (219 м), код Пирамиде. Обухвата Запис и завршава се на падини одакле се пружа поглед на Дунав, Аду и банатску равницу.

32 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 18–19.

33 Г. Ранковић, *Мишровданска победа...*, стр. 106.

34 „Захвалности“, *Службени војни лист*, год. 34, бр. 33, Ниш 16. новембар 1914,

Несумњиво је да је становништво, поред свакодневних обавеза, време проводило и у ишчекивању непријатељског напада преко Дунава. Међутим, како је већ половина октобра одмакла, међу становницима Смедерева је полако почело да влада уверење да Аустроугари ништа неће предузети до пролећа наредне године. Превелико опуштање у војсци ипак није било дозвољено, јер је густом шумом прекривена Смедеревска ада била природна препрека која је заклањала добар део банатске обале, те је било тешко проценити шта се на противничкој обали догађало. Посебно је српској војсци недостајао рефлектор за ноћно осветљавање, а који је непријатељ поседовао. Осим тога, аустроугарска војска је на располагању имала и авион за извиђање који је узлетао са аеродрома Баваниште, као и осматрачки балон код Ковина.³⁵ Ноћ је била моћни савезник противника, када су

стр. 951–952,
<http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=2231&p=0177&e=f&w=1366&h=631>
(26. 8. 2014.)

35 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 179.

могли несметано да пребацују нове снаге и ратни материјал на Аду, где су већ имали своје утврђене положаје.³⁶

Другог дана Митровдана, тачније 27. октобра по старом, односно 9. новембра 1914. по новом календару, догодило се оно чега су се Смедеревци прибојавали – искрцавање непријатељске војске на смедеревску обалу Дунава. Непријатељ је постигао ефекат изненађења у потпуности. Аустроугарска 6. ландштурм бригада,³⁷ чији је командант

36 Фотографије аустроугарске војске на Смедеревској ади: Историјска збирка Музеја у Смедереву, (МУС) Ф 410–416.

37 Ландштурм бригаде, са старешинским кадром углавном из резерве, служиле су као јединице на територијама Аустроугарске. Пошто је 6. ландштурм бригада, махом састављена од Чеха (мада је било и Румуна и Мађара) упућена на туђу територију, заробљеници су после боја

био генерал-мајор Аугуст Мразек, започела

је десант око 2 часа и 30 минута после поноћи.³⁸ Јуришна група са чамцима била је на смедеревској обали код Расадника³⁹ већ око 3 часа.

У исто време је и непријатељска артиљерија почела да туче простор од Павлице до Карађорђевог брда, дајући тиме подршку пешадији. Српска прва линија одбране је лако пробијена: Превозење додатних снага бродовима и шлеповима отпочело је по сванућу, када је већ био освојен већи мостобран. Из непознатог разлога српска артиљерија уопште није дејствовала, тако да су бродови могли несметано да се крећу.⁴⁰

Штаб Браничевског одреда се ипак обратио претпостављеној команди тражећи да се као испомоћ пошаље вод брзометних ха-

истицали да је то лоше утицало на њихов борбени морал и у великој мери допринело неуспеху ове офанзиве. С. Штерић, *Смедеревски бој...*

38 *Истио*, стр. 187.

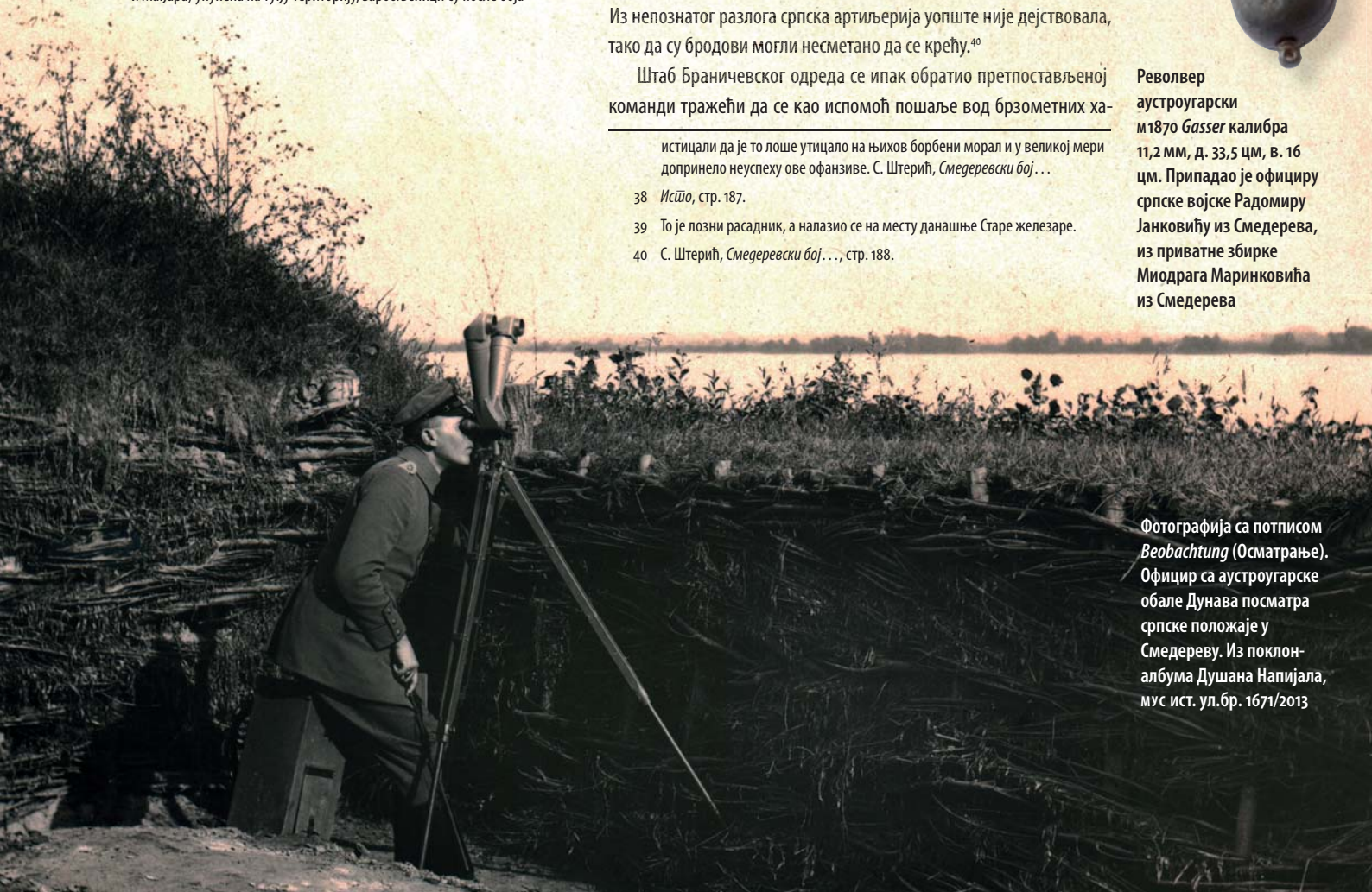
39 То је лозни расадник, а налазио се на месту данашње Старе железаре.

40 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 188.

Револвер аустроугарски м1870 Gasser калибра 11,2 мм, д. 33,5 цм, в. 16 цм. Припадао је официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

Фотографија са потписом *Veobachtung* (Осмаatraње). Официр са аустроугарске обале Дунава посматра српске положаје у Смедереву. Из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул.бр. 1671/2013

Пушка-карабин
аустроугарски модел
Mannlicher Steyr m95,
калибар 8 мм, д. 101 цм,
мус ист. инв. бр. 927/93

убица или брзометних пољских топова, јер се пушкама и „Дебанж“ топовима није могло ометати непријатељево превозење на лађама и шлеповима. До тога ипак није дошло, тако да је пропуштена прилика да се непријатељу нанесу већи губици још при транспорту.⁴¹ Аустроугарске снаге су брзо напредовале, и нешто после 4 часа већ су се нашле пред српском другом линијом одбране, код Молеровог шанца. Напредовање непријатеља је покушао да заустави мајор Каљевић окупивши пешадијски вод, који је био заштита испред артиљеријске батерије, и кренуо у јуриш. Том приликом је погинуо, а губитак Молеровог шанца, важне тачке у одбрани левог пододсека, озбиљно је угрозио одбрану Смедерева.⁴² Тада је ситуација по браниоце изгледала готово безнадежно. Становништво је почело да се повлачи ка периферији, а сведочанство о друмовима пуним избеглица долази, поново, из пера М. Стојимировића.⁴³

Ипак, како је мајор Каљевић непосредно пре свог јуриша обавестио команданта смедеревског одсека потпуковника Светомира К. Цвијовића о непријатељском продирању, овај је могао на време да припреми један батаљон и упути га са задатком да поврати из-

губљене положаје.⁴⁴ Пристигавши пред Молеров шанца, после два неуспешна јуриша, коначно је овај батаљон око 13 часова успео да га поврати и ослободи батерију коју је непријатељ заробио при освајању шанца. Српска артиљерија је поново почела да дејствује са овог положаја, што је имало снажан морални ефекат на српске војнике и веома је утицало на даљи ток боја.⁴⁵ Ово је био и одлучујући моменат боја, јер је тек тада противнапад могао да почне.

Потпуковник Цвијовић је још раније прегруписао јединице, а у помоћ је пристигао и 2. батаљон Вардарског пука под командом мајора Јована Наумовића, који је био стациониран код Петке, североисточно од Пожаревца. О одличној спреми и кондицији Вардараца најбоље говори податак да су препешачили 32 км за пет сати, и после кратког предаха одмах кренули на јуриш.⁴⁶ О високом борбеном моралу ове јединице оставио је, двадесет година касније на страницама скопског листа Вардар, сведочанство и пуковник Светомир Савић⁴⁷: „[...] Грокот пушака, митраљеза и урлик топова све се

41 *Исџо*, стр. 189–190.

42 *Исџо*, стр. 194.

43 Г. Ранковић, *Мишровданска њобедга*..., стр. 113.

44 С. Штерић, *Смедеревски бој*..., стр. 194–195.

45 *Исџо*.

46 *Исџо*, стр. 197.

47 Светомир Савић је учествовао у Смедеревској боји као поручник на дужности командира 1. чете 2. батаљона Вардарског пука: С. Штерић, *Смедеревски бој*...

више и више чуо, и расположење и готовост старешина и људства све се више и више код Вардараца развијала уколико се полубатаљон приближавао месту части [...] командант полубатаљона оде да прими заповест, а старешине и људство уз пратњу непријатељске артиљерије и митраљеза отпеваше заклетву ‘У бој! У бој!’ од Зајца и посматраше лепу слику оданости и неустрашивости у служби за Краља и отаџбину”.⁴⁸

Након доласка појачања, противудар је изведен тако да су аустроугарске снаге потиснуте до Расадника, где је и обављено искрцавање. Артиљерија је дејствовала по непријатељској пешадији и пловним објектима ангажованим на одвожењу војника на другу обалу.⁴⁹ Број заробљених непријатељских војника износио је преко 2300,⁵⁰ док је погинуло око 700.⁵¹ Они су покопани у заједничкој гробници без икаквог обележја, ископаном поред пута који је водио од Смедерева ка селу Удовице.⁵² Још већа немарност огледа се у непостојању тачног податка о броју сопствених жртава, којих је по

процени С. Штерића било око 100.⁵³ Осим тога, све до данас овим изгнулим борцима није постављено пригодно обележје које би чувало сећање на њихову жртву.

Смедеревски бој је историографија, чини се, неправедно занемарена. Током Првог светског рата на српском ратишту готово да нема битке где је са тако малим бројем слабо наоружаних војника постигнут такав успех, и то у једном дану. Да је непријатељ однео победу, последице би биле далекосежне, јер би одбрана Београда била угрожена, а аустроугарској војсци био би отворен пут у Моравску долину. Највероватније због значаја и интензитета борби на Дрини и битке на Колубари, Смедеревски бој је дуго времена био на маргинама истраживања историчара, а историографија је тек од скоро исписала прве странице о овом догађају значајном не само за Смедерево.

53 Према подацима Министарства војске, укупан број погинулих војника у српским редовима износио је 85, а по Цвијовићу само је у з. батаљону погинуло њих 90: С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 206–209.

48 Г. Ранковић, *Митровданска победа...*, стр. 41.

49 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 196–197.

50 У оно време овако велики број заробљених војника, као што смо већ истакли, махом Чеха, нешто мање Румуна и Мађара, могао је бити изненађујући. Међутим, даљи ток рата показаће да је низак борбени морал аустроугарске војске, сачињене од више десетина нација, од којих су многи били словенског порекла, био хронична појава, због чега се Аустроугарска показала знатно инфериорнијом од своје моћне савезнице Немачке. „Ни једна војска, изузев руске, није имала толики број дезертера у Првом светском рату као аустроугарска. Број аустроугарских ратних заробљеника (2,2 милиона) био је дванаест пута већи него број Британаца.“: Hert Mak, *U Evropi. Putovanje kroz dvadeseti vek*, Смедерево, 2012, стр. 40.

51 С. Штерић, *Смедеревски бој...*, стр. 206–208.

52 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 17–19.

Двоглед француски,
д. 13,5 цм, в. 12 цм.
Припадао је официру
српске војске
Радомиру Јанковићу
из Смедерева,
из приватне
збирке Миодрага
Маринковића из
Смедерева

Пораз и окупација

„Брзо освајање Београда било је тако славно, а ипак стратешки је важнији, чини се, уз мање борбе успешан прелазак Галвицове армије преко Дунава. Он је непосредно водио у долину Мораве, а тиме погађао и артерију Србије. Овде код Смедерева, отвара се брдовито земљиште и омогућава приступ пругама и путевима, који преко Пожаревца воде у унутрашњост. Овде су најплодније и најимућније области земље, извор њене националне снаге.“

— Курт Флерике, *Найредовање савезничких војски до средње Србије*⁵⁴

У Србији је већ почетком 1915. радост победе над далеко надмоћнијим противником била потиснута суровом реалношћу. Земља је била изнурена, привредно и финансијски. О више него тешкој ситуацији говори чињеница да је Србија до пролећа 1915. била приморана да мобилише 707 000 људи, односно шестину становништва.⁵⁵ Од тога је 83% мушкараца старости између 18 и 25 година било у војној служби, дакле изван било какве привредне делатности. Како је и већи део крупне стоке из сточног фонда служио у комори за потребе војске, привреди је, осим људства, недостајало и запреге.⁵⁶ Производња хране је опала за 2/3, па је 1915. морала да се увезе огромна количина хране из Русије и неутралних земаља.⁵⁷ Србија се налазила пред економским колапсом.

Међутим, ту није био крај искушењима. Србија је у 1915. морала да се избори и са епидемијом пегавог тифуса, који су у Србију донели заробљени аустроугарски војници.⁵⁸ Швајцарска болничарка Катарина Клара Штурценегер у својој књизи⁵⁹ подробно сведочи о епидемији од које је, према разним проценама, за пет-шест месеци помрло између 160 000 и 360 000 држављана Србије, заједно са 30 000 аустроугарских заробљеника.⁶⁰ Више од трећине српских лекара умрло је од тифуса, али и од дифтерије, дизентерије, колере и других заразних болести.⁶¹ Стога је на апел српске владе још крајем

54 Из Ратног билтена 4. немачке армије бр. 125 из 1916, у: С. Штерић, *Етне ѿако је...*, стр. 152. (превела Оливера Вукашиновић).

55 А. Митровић, *н. г.*, стр. 154.

56 Владимир Стојанчевић, „Стварност Србије 1915. године“, *Србија 1915. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 4, Београд, 1986, стр. 19.

57 *Исѿо*.

58 Пегави тифус, пегавац (*Typhus exanthematicus, Febris petechialis*) акутна је инфективна болест која се јавља најчешће као епидемија у току ратова и гладних година, као последица лоших хигијенских и епидемиолошких прилика: Драгољуб Дивљановић, „Пегави тифус у Србији“, *Србија 1915. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 4, Београд, 1986, стр. 95–109.

59 Clara Sturzenegger, *La Serbie en Guerre 1914–1916*, Neuchatel-Paris, 1916, 134–185.

60 В. Стојанчевић, *Стварност Србије...*, стр. 15.

61 *Исѿо*.

1914. stiglo oko 2000 lekara i pomoćnog sanitetskog osoblja iz Rusije, Engleske, Francuske, Sjedinjenih Američkih Država, Holandije, Danske, Italije, ali i sanitetskog materijala iz Japana, Argentine, Čilea.⁶²

Pored navedenih teskoča, dodajmo i to da je međunarodni položaj Srbije, u političkom smislu, 1915. bio daleko gori nego u prethodnoj godini. Oba zarađena saveza razvila su veliku diplomatsku akciju za pridobijanje do tada neutralnih zemalja iz srpskog okruženja, naročito Bugarske.

Prava iskušnja očekivala su Srbiju tek u jesen 1915. Oslobođena pobedama nad Rusijom na istoku, Nemačka preuzima kako političku, tako i vojnu inicijativu u okviru Saveza centralnih sila. Trajavo vođene austroугарске ofanzive na Srbiju tokom 1914. oslabile su ugled Dvoјne монархије.⁶³ Директивом цара Вилхелма II врховном команданту немачких снага фелдмаршалу Ериху фон Фалкенхајну наређено је да се „српска војска одлучно порази и успостави и осигура веза преко Београда и Софије са Цариградом“.⁶⁴ У ову војно-политичку игру ширих геополитичких импликација, на страну Централних сила, увучена је Бугарска. Упркос несугласица између Берлина и Беча, тачније Фалкенхајна и Конрада фон Хецендорфа,⁶⁵ Немци преузимају врховну команду у новом нападу на Србију. У духу те идеје оформљена је група армија *Макензен*, којом је командовао немачки фелдмаршал Аугуст фон Макензен.⁶⁶ Желећи да оствари

62 *Истџо*, 15–16.

63 Holger H. Herwig, *The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914–1918*, 2nd edition, New York, NY, 2014, p. 158.

64 Петар Опачић, „Борба за Балкан у јесен 1915. године“, *Србија 1915. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 4, Београд, 1986, стр. 209. Осим обезбеђивања несметаног протока људства и материјала пругом Београд–Цариград преко Софије, Немци су желели да обезбеде и несметан проток речним путем – Дунавом у Црно море: Dennis Showalter, „War in the East and Balkans 1914–1918“, *A Companion to World War I*, (ed. John Horne), Malden, MA, 2010, p. 73.

65 Франц гроф Конрад фон Хецендорф је био начелник Штаба врховне команде аустроугарске војске од 12. децембра 1912. до 1. марта 1917.

66 Фон Макензен је већ тада уживао велику репутацију у армији. Пруски официр соколовог лица са оштрим зашиљеним брковима, великом војничком крзненом капом са кокардом у виду лобање и укрштених

Насловна страница француских новина *Le Miroir*, бр. 110, 2. јануар 1916, мус ист. ул. бр. 1702-10/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

сигурну, и по могућству брзу победу, Фалкенхајн је на Балкан послао једног од својих најбољих команданата. Макензен је већ у то време имао ореол великог победника над Русима у Пољској и Галицији, а шеф његовог штаба је био један од најцењенијих генерала Ханс фон Зект. Група армија коју су они предводили састојала се од немачке 11. армије, са укупно седам дивизија под командом генерала Макса фон Галвица, аустроугарске 3. армије са три аустроугарске и три немачке

коститује, инсигнијом његовог старог пука – 2. хусарског, представљао је стару гарду, па су га неки звали и „последњим хусаром“. Он је веровао у одлучујући продор на Балкан уз помоћ комбинације моћне артиљерије и фактора изненађења.

дивизије под командом аустроугарског генерала Кевеша фон Кевеш-хазеа, потпомогнуте бугарском 1. армијом са четири дивизије под командом генерала Бојацијева. У нападу на Србију 1915, по неким подацима, дејствовало је чак 800 000 људи,⁶⁷ савремено опремљених и са ваздухопловним јединицама у свом саставу.⁶⁸

За разлику од Поћорекског из 1914, план немачке Врховне команде био је да се главни правац напада изврши са севера, преко Саве и Дунава,⁶⁹ а да Бугарска удари Србију са бока, пресече јој одступницу и онемогући долазак савезника у помоћ из Солуна. Требао је на тај начин осигурати везу преко Београда и Софије са Цари-

градом и присилити Србију на предају.⁷⁰ Овај план напада, између осталог, ставља Смедерево у сам центар непријатељске офанзиве, којој је циљ био форсирање Моравске долине. Са друге стране, план српске Врховне команде био је да се држи еластична одбрана на северном и источном фронту, чувајући војну снагу док не дође помоћ савезника.⁷¹

Група немачких јединица под командом Галвица, распоређена на левој обали Дунава од Београда до Голупца, требало је да дејствује према Смедеревском одсеку. Она се састојала од 3. армијског корпуса (6. дивизија и 25. резервна дивизија) под командом пешадијског генерала Евалда фон Лохова, 4. резервног корпуса (11. баварска дивизија, 105. и 107. дивизија) под командом генерал-потпуковника Арнолда фон Винклера и 10. резервног корпуса (101. и 103. дивизија) под командом пешадијског генерала Роберта Коша. Укупна снага 11. армије била је 72 батаљона и 121 батерија, а имала је задатак да по преласку Дунава – са главним снагама код Рама, помоћним код Смедерева и демонстративним код Оршаве, наступа долином Велике Мораве ка југу.⁷²

67 „Све три непријатељске војске концентрисале су укупно 393 батаљона пешадије, 40 ескадрона коњице, 497 батерија, од којих 40 тешких и 7 најтежих, затим аустро-угарску дунавску флотилу са 9 оклопних монитора и 49 топова и 20 осталих пловних објеката и 4 ескадриле авиона. У току октобра њихове пешадијске снаге на српском фронту повећане су на око 440 батаљона. Већина ових снага образовала је Групу армија Макензена“. П. Опачић, *н. г.*, стр. 210. Овој огромној сили супротставила се српска војска снаге 288 батаљона, 40 ескадрона, 678 топова, односно око 150 батерија. У суочавању са двоструко бројнијим непријатељем српска војска могла је да рачуна на помоћ малене црногорске војске снаге 86 и по батаљона: П. Опачић, *н. г.*, стр. 212.

68 А. Митровић, *н. г.*, стр. 208; Саво Скоко и Петар Опачић, *Војвога Сћеија Сћеиановић у рајшовима Србије 1876–1918*, Београд, 1974, стр. 480.

69 П. Опачић, *н. г.*, стр. 210.

70 С. Скоко и П. Опачић, *н. г.*, стр. 479.

71 *Истио*, стр. 480–482.

72 „Повлачење српске војске“, *Војна енциклопедија*, 7, Београд, 1965, стр. 325.

Фотографија са потписом *Mackensen's dämpfer in Semendria* (Макензенов пароброд у Смедереву). Из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул. бр. 1671/2013

Дописница,
Semendria. Zitadelle mit
Dampferfähre. Издавач:
Photogr. u. Verlag
Unteroffz. Biener, K.
Württ. W.-Abt. 7. Nisch-
Cuprija. Димензије:
13,6 × 8,6 цм. Из
приватне колекције
Милана Лончара из
Смедерева

Са друге, српске стране Дунава, потез од Гроцке до Голупца бранили су Дринска дивизија I позива, Дунавска дивизија I позива и Браничевски одред (три пешадијска пука III позива). Ове јединице биле су део 3. српске армије под командом Павла Јуришића Штурма укупне снаге 40 батаљона и 16 батерија.⁷³ У оквиру овог дела фронта, Смедеревски одсек од ушћа Велике Мораве до потока Средњак бранила је Дринска дивизија I позива под командом пуковника Николе Стевановића у следећем саставу: 5. пешадијски пук I позива, 6. пешадијски пук I позива, 3. прекобројни пешадијски пук, коњички пук, артиљеријски пук и пионијски полубатаљон.⁷⁴

⁷³ *ИСТО*, стр. 326.

⁷⁴ Укупна снага наведених јединица била је 12 батаљона, 12 митраљеза,

Централне силе су почетком јесени 1915. у тајности припремале напад. Вештим и прикривеним маневрима настојале су да српску војску држе ван главних праваца пробоја. Истовремено, инжењерија је радила пуном паром на изградњи понтона, зарад чега је лифтована огромна количина дрвне грађе из ердељских шума оморике, а донето је и на стотине понтона са Рајне и Везера. Доведен је чак и један одред морнара из Данцинга (Гдањска) са чамцима специјализованим за пловидбу преко подводних стена. Они ће се посебно

3 ескадрона коњице и 36 топова: Радомир Ранковић, *Смедерево и смедеревски крај у Првом светском рату*, мастер рад одбрањен на катедри за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду 27. 9. 2013, стр. 22.

Фотографија Цркве Св. Георгија у Смедереву, из Малог албума са фотографијама Смедерева из Првог светског рата (1915–1918), позитив, 10 × 10 цм, мус ист. ул. бр. 320/66

истаћи приликом превоза појачања током олујног времена.⁷⁵

Осрамоћени поразом претходне године на српском ратишту, Аустро-угари су били опомена непријатељу, који овог пута ништа није препуштао случају. О томе колико су Немци ценили српског војника говори део Макензеновог говора немачким трупама пред почетак офанзиве: „Војници, ви не идете на италијански, ни на руски, ни на француски фронт. Ви идете у борбу против једног новог непријатеља, опасног, храброг, жилавог и оштрог. Ви полазите на српски фронт и на Србију, а Срби су

народ који воли слободу и који се бори и жртвује до последњег. Па-зите да вам овај мали народ не помрачи славу и не компромитује досадашње успехе.“⁷⁶

За прелаз код Смедерева одређен је 3. краљевско-пруски корпус, потпомогнут артиљеријом, коју Галвиц, иначе артиљерац, није штедео. Напад на Смедерево је уследио 6. октобра. Наредног дана је на железничкој станици у Ковину 3. корпусу придружена још једна батерија тешке артиљерије са два топа калибра 420 мм, која је до тада коришћена на фронту у Фландрији.⁷⁷ Ови топови су немилосрдно

тукли, сејали панику међу становништвом и рушили зграде по Смедереву. Тешко су оштећени Смедеревска тврђава, Зграда општине, Гимназија, Зграда начелства, Хотел „Лав“⁷⁸ док је знатна оштећења претрпела и саборна Црква Св. Георгија на главном градском тргу.⁷⁹ Батеријом тешке артиљерије командовао је немачки поручник Солф, који је оставио запис о бомбардовању Тврђаве, у којем хладнокрвно описује разарања: „Снага ове грађевине (се) показала невероватно отпорна. Ја сам гађао Град. Бацао сам зрно по зрно, али жељене резултате нисам могао постићи. . . Иако је после сваког зрна летело у ваздух камење и прашина, ипак су куле и зидине и даље стајале. . . Напослетку сам успео да отворим брешу у градском платну поред обале. Једно зрно пало је у округлу кулу на саставу платна, у којој изгледа да су били митраљези. На све стране покуљала је ватра. Ипак је горњи део остао, мада ништа живо није могло да остане у кули.“ Покушавајући да ублажи хладнокрвност описа, Солф завршава опис одајући признање чврстој одбрани града: „Стари Смедеревски град од овог бомбардовања задобио је много часних ожиљака, али је срећом ипак остао сачуван. Поносне куле огледаће се још вековима у водама Дунава.“⁸⁰

Убрзо по почетку немачке офанзиве, тачније увече 7. октобра, дошло је до смене команданта Смедеревског одсека, и на то место је постављен артиљеријски пуковник Драгомир Стојановић – старији. Извесно је да је смена ослабила одбрану у том тренутку, јер нови

75 Славољуб Штерић, *Еше њако је . . .*, стр. 153.

76 Милорад В. Петровић, „Из велике историје мале Србије“, у: *Трновићи њуш Србије 1914–1918*, Београд, 1974, стр. 21.

77 Службени назив ових гигантских топова био је мерзер Л/16, а у народу су били познатији као *Дебела Берџа*. Рађени су у највећој тајности у немачкој фабрици „Круп“, непосредно пре рата. Батерија од два оруђа преносила се на фронт помоћу два железничка воза са по десет специјалних вагона од 20 до 25 тона. За постављање оруђа било је потребно да се ископа земља за платформу дужине 8,5, ширине 6 и дубине 2 метра. Тежина оруђа износила је 150 тона, а сама цев 22 тоне. Граната је била дугачка 1,5 м, а тешка чак 923 кг. Њиме се дејствовало само дању, јер би ноћно гађање открило тачан положај батерије, с обзиром да је плавин из уста цеви достигао 8–10 метара: Б. Дукић, *н. г.*, стр. 21–22.

78 Најугледнија кафана старог Смедерева. Налазила се на домаку Смедеревског пристаништа. У Првом светском рату, приликом артиљеријског бомбардовања Смедерева, била је директно погођена гранатом великог калибра, тешко оштећена и након тога више није била за употребу: С. Домазет, *н. г.*, стр. 7–8; Дописна карта из Смедерева *Serbische Hochzeit* са мотивом српског венчања испред оштећеног Хотела „Лав“, штампана за време Првог светског рата у издању *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig–St. Ser. 125,5*, из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева. У даљем тексту само Колекција Милана Лончара.

79 О страдању Цркве Св. Георгија остављена су сведочанства у виду фотографија које се чувају у Историјској збирци Музеја у Смедереву, инв. бр. 320/66; Радомир Милошевић, *Саборни храм светиој Ђорђа у Смедереву*, Смедерево, 2006, стр. 73–74; Б. Дукић, *н. г.*, стр. 21.

80 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 27; Леонтије Павловић, *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево, 1980, стр. 333.

Фотографија, поглед на оштећене куће и зграде у центру Смедерева, из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул. бр. 1671/2013

командант није имао довољно времена да се упозна са ситуацијом на терену.⁸¹ Озбиљна грешка настала је приликом процене места на коме ће непријатељ форсирати прелаз преко реке. Главнина снага се очекивала код Расадика, где су то учинили и Аустроугари годину дана раније, па је и артиљерија била распоређена тако да покрије Дунав и његову десну обалу у правцу горњег дела Смедеревске аде. То место је осветљавао и једини рефлектор, постављен на Молеровом шанцу.⁸² Међутим, Немци нису поновили грешку својих савезника, јер је и 1914. десни пододсек био далеко слабије брањен и погоднији за искрцавање. Одлучили су да истовремено покушају

искрцавање на левом пододсеку код Расадика и десном од Језаве до Велике Мораве.⁸³ За одбрану десног пододсека коришћен је насип поред обале Дунава подигнут ради заштите од поплава. Два „Добанжова“ топа, укупана у самом насипу, нису омогућавала косу и уздужну ватру. Испред њих, на самој обали, била је подигнута жичана мрежа у четири реда. Генерално, одбрана Смедерева била је у много чему импровизирана. Поред плитких ровова, који су се често урушавали, без изграђених склоништа и препрека, позиције артиљеријског оруђа биле су маскиране само грањем. Телефонска веза је била доста непоуздана, па су се користиле службе ордонанса.

81 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 23.

82 *Исјо*, стр. 24.

83 *Исјо*.

Фотографија,
искрцавање
немачких војника
на смедеревско
пристаниште, позитив,
13 × 9 цм, мус ист.
ул.бр. 0-406

Штаб одбране налазио се на Царини, између Вучачког и Коларског пута, смештен у земуницама. Команда града била је смештена у згради Гимназије, а командант је био мајор Александар Срб.⁸⁴ Одбрана Смедеревског одсека јесте била знатно појачана у односу на претходну годину, али је и снага непријатеља и сила на напада која се очекивала била далеко већа, па је у том новом односу снага српска страна била још инфериорнија.

84 *Ишо*, стр. 24–25. О јунаштву Александра Срба током одбране Смедерева 1915. говори С. Јефремовић у својој књизи. Он се истакао још у балканским ратовима, а 1916. је са групом српских официра отишао у Русију, где су формирали прву Добровољачку дивизију. По Јефремовићу, Срб је био члан удружења „Уједињење или смрт“, а убијен је наредне године у Одеси од стране болшевика из редова Југословенске дивизије: С. Јефремовић, *н. г.*, стр. 212–215.

Немачком десанту непосредно је претходило снажно гранатирање града које је трајало данима. „Нарочито карактеристично за ову битку било је необично снажно дејство непријатељске артиљерије, која је и одиграла главну, управо решавајућу улогу у овлађивању прелазима“.⁸⁵ Дејство непријатељске артиљерије било је вишеструко: српска артиљерија је добрим делом уништена или ослабљена, командне везе покидане, рефлектори разбијени, ровови оштећени, а губици у људству знатни. Осим тога, на морално-психолошком плану оваква ватра је морала деловати страшно, како на војнике, тако нарочито на цивилно становништво.⁸⁶ Оновремене матичне књиге умрлих откривају имена деветоро цивила који су пострадали „од

85 М. В. Петровић, *н. г.*, стр. 21.

86 *Ишо*.

непријатеља“ „од непријатеља при улазу у нашу земљу“ или „од непријатељске гранате при заузећу Смедерева“.⁸⁷ Оправдано се може претпоставити да је погинулих цивила било знатно више.

Трећи корпус немачке 11. армије 9. октобра је покушавао да превазиђе проблеме настале због бујичних препрека, које су биле изазване обилним падавинама и кошавом. Тог дана ујутру, 25. резервна дивизија отпочела је прелаз Дунава у правцу Расадика. Међутим, приметиле их је посада рефлектора и прецизном артиљеријском ватром успела да изазове код непријатеља панику. Од 42 понтона који су упућени, на другу обалу прешло је свега 10, са само 150 људи спремних за борбу. Већина понтона је низводно сатерана директно у домаћај ватре на северној страни Смедеревске аде. После оштрих борби током дана, неки делови трупа морали су да се издвоје и врате са положаја западно од Смедерева.⁸⁸ Оставши изоловани на српској страни, вратили су се следеће ноћи на леву обалу Дунава, па је на тај начин искрцавање на левом пододсеку осујећено.⁸⁹

Ипак, истовремено искрцавање у правцу Годомина било је успешно. Код Кулича и Багера на српско тле ступила је немачка 6. пешадијска дивизија. Током целог дана превожене су нове трупе и материјал, па је око 18 часова непријатељ имао на десној обали значајне снаге. Након неуспелог покушаја да се искрца код Расадика, и 25. дивизија је искористила мостобран који је направљен код Годомина, па је и она извршила прелазак на овом потезу. Међутим, убрзо су временски услови поново постали савезник српске стране, па је наредних дана кошава ставила на пробу постојаност понтонског моста и отежала превоз трупа.⁹⁰ Увидевши озбиљност ситуације, Врховна команда је 9. октобра наредила да се, пошто је фронт према Бугарској још увек био миран, из Зајечара пошаље Шумадијска дивизија

позива у помоћ одбрани фронта који је бранила 3. армија.⁹¹ Међутим, како су се српске снаге повукле из Годомина, град је са источне стране остао незаштитен. Једино је остала Језава као природна препрека, до које су предвече 10. октобра стигле немачке јединице.⁹² Већ следећег дана, „3. батаљон 83. резервног пешадијског пука је у 13 часова кренуо у напад“⁹³ на Смедеревску тврђаву, коју је убрзо освојио на јуриш. До 16 часова, када је командант 3. армије Јуришић Штурм телефоном обавестио Врховну команду да су напуштени Тврђава и варош, 1. и 2. батаљон истог немачког пука заузели су околне висове и освојили град.⁹⁴ Смедерево је запосела 25. резервна дивизија под командом генерал-мајора Фон Јароцког.⁹⁵

Наредних неколико дана бројни новински листови широм Аустроугарске и Немачке егзалтирано пишу о немачким победама у Србији. Смедерево се у том тренутку појављује на насловним странама великог броја новина Централних сила,⁹⁶ што само иде у прилог

Насловна страница из немачких новина *Illustrierter Kriegs-Kurier*, мус ист. ул. бр. 1702-23/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

87 Радомир Милошевић, *Смедеревски рајини ђоменик*, Смедерево, 2003, стр. 127–128.

88 Erik Bernd Otto Spinka, *Der Serbienfeldzug 1915*, необјављен магистарски рад одбрањен на Универзитету у Бечу, 2008, стр. 52. <http://othes.univie.ac.at/2980/> (6. 7. 2014).

89 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 28–29.

90 С. Штерић, *Еше њако је...*, стр. 154.

91 П. Опачић, *н. г.*, стр. 214.

92 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 30; Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 25.

93 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 30.

94 *Исшо*.

95 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 26.

96 Дан након освајања Смедерева, 12. октобра, бечки листови *Neues Wiener Tagblatt* и *Neues Wiener Journal* на ударним местима насловних страница доносе крупним словима исписане наслове *Semendria erobert* („Освојено Смедерево“), а *Neue Freie Presse* наслов *Eroberung der Stadt und Festung Semendria* („Освајање града и тврђаве Смедерево“), *ANNO historische*

Труба значарско-логорска са траком у бојама српске заставе, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

чињеници колики је у том тренутку за освајаче био значај заузимања Смедеревске тврђаве и вароши,⁹⁷ као важног полазишта за даљи про-
дор у Моравску долину.

Као и за време Смедеревског боја 1914, из Смедерева и околних села сливале су се колоне избеглица према унутрашњости земље.

österreichischen Zeitungen und Zeitschriften, Österreichischen Nationalbibliothek (у даљем тексту само ANNO), <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aaid=ext&datum=19151012&query=%22Semendria%22&provider=Po2&ref=primo-search> (14. 5. 2014). Немачки дневник *Berliner Tageblatt* такође на насловној страници од 12. октобра доноси наслов *Stadt und Festung Semendria genommen* („Град и тврђава Смедерево преузети“): http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/newspapers/issue/Berliner_Tageblatt/1915/10/12 (19. 8. 2014.). Хрватски *Jutarnji list* од 13. октобра 1915. на насловној страници доноси велики наслов *Grad i tvrđava Smederevo zauzeti – Neprijatelj uzmiče prema Požarevcu...*, *Stare hrvatske novine*, <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=9d59816c-8664-400f-bc1d-53911263eb48> (24. 8. 2014.). Чак и један пољски лист, *Kurjer Lwowski* из града Лавова (нем. *Lemberg*), у ондашњој Галицији, данашњој Украјини, доноси крупним словима исписан наслов *Zdobycie miasta i twierdzy Semendriji* („Освајање града и утврђења Смедерева“), ANNO, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aaid=klw&datum=19151014&seite=1&zoom=33&query=%22Semendria%22&provider=Po2&ref=anno-search> (3. 7. 2014).

97 У градском историјском музеју у Лајпцигу (*Stadtgeschichtliches Museum Leipzig*) у Немачкој, под инвентарним бројем V/576/2007 чува се лента (дим. вис. 38,7 × 6,4 цм) посвећена освајачу Смедерева Макс фон Галвицу. Лента је сачињена атласним поводом, и то је подужа трака са црном штампом на светлољубичастој полусвили на којој пише: „Живела Семендрија 12. октобар 1915.“ Портрет Макса фон Галвица (портрет, профил искоса) у овалном раму. Испод је приказ споменика с плочицом са цитатом Теодора Кернера: „Ти треба да зарониш челик у срце непријатеља: Охрабри мој народ! Пламени знаци се диме.“ Аутор цртежа је Херман Роберт Катемби Хицел: http://museum.zib.de/sgml_internet/sgml.php?seite=5&fld_o=20059692 (23. 5. 2014).

Збег своје породице описао је Боривоје Станковић из Михајловца: „Сви смо обукли топла одела, понели поњаве за спавање и покриваче. Брашно, сланину и све што више може. А деда је повео краве и кола на капију.“⁹⁸ Први непријатељски напади на почетку офанзиве Централних сила у октобру 1915. довели су до „масовних покрета цивила који су пратили ка југу повлачење двора, владе и преосталих оружаних снага, доприносећи општем утиску о целом народу у збегу“.⁹⁹ Становништво је морало бити у страху, како од непосредног страдања од непријатељске ватре, тако и од могућег непријатељског терора. Догађаји који су уследили дали су им за право. Иако је у Првом светском рату штампа често коришћена за намерно пласирање дезинформација, овом приликом ћемо ипак истаћи да су чак и новозеландски листови, позивајући се на агенцијске вести из Женева, у неколико наврата писали о злочинима немачке војске над цивилним становништвом у околини Смедерева и Пожаревца приликом војних операција у октобру 1915. У вестима се спомиње „општи масакр над цивилним становништвом у Селевцу, јужном Смедереву“. Према том чланку, Немци су из кревета извели на јавни трг старе и немоћне (инвалиде), где су их, у присуству сведока, стрељали. У вестима се даље истиче да су немачка оправдања за ове злочине лажна, јер цивили нису пуцали на војнике.¹⁰⁰

98 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 26.

99 Милан Ристовић, „Разорени оквири приватности: рат и приватност“, у: Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић и Милан Ристовић, *Историја њивајашној живојој у Срба*, Београд, 2011, стр. 582.

100 „Reign of terror. German blood-lust in Serbia. Shocking massacres reported. Huns apparently go mad: young and old butchered“, *Poverty Bay Herald*, Volume XLII, Issue 13834, 6 November 1915, Page 3. <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=PBH19151106.1.3&e=-----10-161----oSemendria--> (5. 7. 2014). О истом догађају: „Blood mad Germans. Slay with senseless fury“, *Northern Advocate*, 8 November 1915, Page 1. <http://paperspast>.

Након пада Смедерева српске трупе на целом Смедеревском одсеку повукле су се на линију Петријево–Вучак–Враново брдо–Липе, док је резерва пребачена на Враново брдо, а штаб у Михајловац.¹⁰¹ „Најжешће борбе су вођене око с. Липе на Смедеревском одсеку, које је више пута прелазило из једних руку у друге.“¹⁰² Непријатељ је користио и аероплане који су бомбардовали и митраљезом дејствовали на српске положаје.¹⁰³ Шумадијска дивизија I позива коначно се 12. октобра ставила на располагање команданту 3. армије и одмах је активирана на смедеревском одсеку.¹⁰⁴ На Стризову су вођене велике борбе, али се српска војска повукла на Враново брдо. Овај положај је било изузетно важно очувати, како се не би угрозила одбрана Београда. Међутим, Немци су били решени да заузму брдо. Пред сумрак

natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=NA19151108.1.1&e=-----10--131---oSemendria-- (5. 7. 2014).

101 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 22–29.

102 М. В. Петровић, *н. г.*, стр. 23.

103 Према дневнику артиљеријског потпоручника Стојана Ј. Иковића, који је учествовао у жестоких борбама око Смедерева 1915: С. Штерић, *Еше, Шако је...*, стр. 418. Ово потврђује и дневник потпоручника Славка Јоксимовића, учесника истих догађаја: *Исјо*, стр. 291.

104 *Исјо*.

14. октобра немачки официри су командовали *нож на љушку* и кренули у јуриш. Сведочанство о интензитету борби оставио је командант немачког 64. пешадијског пука, који је записао да је у целом рату још само једном морао да изда ту команду. Након огорчене борбе прса у прса непријатељ је заузео Враново брдо, али је притом изгубио 24 официра и 600 војника.¹⁰⁵

Још једна велика борба вођена је на Смедеревском одсеку. Немачке трупе су 15. октобра одлучиле да главни напад усмере на положај Церјак код села Врбовца. Највећу предност имали су у артиљерији, и већ изјутра почело је гранатирање српских положаја. Сведочанство о бици код Врбовца и снажним артиљеријским ударима оставио је официр Славко Јоксимовић, који је притом био и рањен: „Ова је ватра још од 7.30 почела и њена интензивност расла је све више, тако да је око 9.30 њена ватра била страховита, и тако страшна да су се наши ровови резерве тресли, а пуцње нисмо чули.“¹⁰⁶ Прешавши реку Раљу, непријатељ је пешадијски напад усмерио ка Врбовцу. Око 12:30 Церјак и висови око њега пали су у руке 6. дивизије, а српске снаге изгубиле су тог дана само из 11. и 19. пука 1367 војника.¹⁰⁷ Успостављањем нове линије одбране Азања–Голобок српска војска је коначно била приморана да напусти Смедеревски округ.¹⁰⁸

105 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 31–32.

106 С. Штерић, *Еше Шако је...*, стр. 296.

107 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 29.

108 *Исјо*.

Фотографија, оштећене куће и зграде у Смедереву и немачки војници на улици, позитив, 14 × 8,7 цм, мус ист. ул. бр. 1670-2/2013

(Су)живот по декрету

„Сваки онај за оружје способни Србијанац, од 16–60. године који се не би у одређено време сам пријавио, биће из пушке стрељан или обешен.“

— Извод из документа *Објава/Proklamation* главнокомандујућег генерала аустроугарске војске у Србији, 1915.

Убрзо након освајања Смедерева велика војска слила се у град, који је био важно раскршће за даљи транспорт војске, наоружања и ратног материјала. У Смедереву се од 30. октобра до 13. новембра 1915. налазио и штаб групе армија *Макензен*.¹⁰⁹ Са знатно оштећене Водене куле, која се налазила на ушћу Језаве у Дунав, вијорила се немачка застава.¹¹⁰

О стању у којем се Смедерево нашло након уласка Немаца, као сведок догађаја писао је, додуше пост фестум, Петар Максимовић:¹¹¹

„[...] Немци су ту и такову мирну варош из далекосежних топова бомбардовали и рушили. Ни куће, ни цркве, ни гробље, ни мирно становништво није штеђено. Па, и то им није било доста, већ кад су упали у саму варош онда су продужили своја вандалства, касе разбијали, пљачкали и приватну својину [...]“¹¹²

Окупатори су убрзо спровели опсежне радове у Смедереву како би оспособили пристаниште и железничку станицу за нове потребе у Србији. Важан извор за реконструкцију поменутих догађаја су аутентичне фотографије из овог периода.¹¹³ На основу њих види се

109 https://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente/01077/index.html.de (18. 8. 2014) У поклон-албуму Душана Напијала налази се фотографија луксузног пароброда Мађарског паробродарског друштва под називом *Zsófia Hercegnő*, испод које пише *Mackensen's dämpfer in Semendria* („Макензенов пароброд у Смедереву“), Музеј у Смедереву, ист. инв. бр. 1671. У даљем тексту само поклон-албум Душана Напијала.

110 Немачка ратна дописна карта *Die deutsche Flagge auf dem Fort der eroberten Festung Semendria*, издавач *Karl Voegels, Berlin, O. 27, Blumenstr. 75.* (382): Колекција Милана Лончара.

111 Петар Максимовић (1852–1922), смедеревски адвокат и угледни политичар, један од оснивача Радикалне странке и њен каснији дисидент. За време рата живео је у Смедереву.

112 „Велингтон и Хинденбург. Улаз и излаз Немаца из Смедерева“, *Вечерње новости*, год. XXI, бр. 58 (61!), Београд, 24–26. децембар 1918, <http://velikirat.nb.rs/items/show/8127> (20. 09. 2014.).

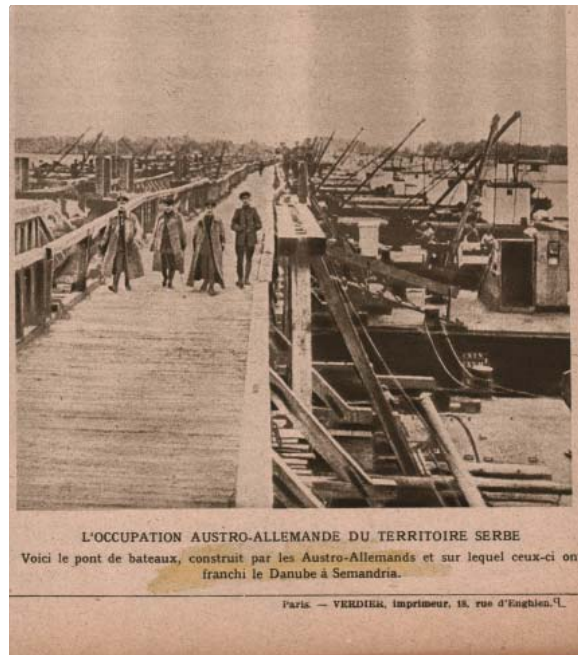
113 Поклон-албум Душана Напијала; Четири фотографије из историјске збирке Музеја у Смедереву Ф-404/407; Тридесетак фотографија из албума аустроугарског поручника Оскара Симка, који је са инжењеријском јединицом борао у Ковину и Смедереву између октобра 1915. и марта 1916, где је био ангажован на изградњи мостова преко реке Језаве у Смедереву: више информација о овом албуму на веб сајту www.tuzkoreszt.com, уредник је колекционар Петер Оринчјај (*Péter Orincsay*). У даљем тексту само Албум Оскара Симка; Неколико немачких ратних дописних

интензивно присуство инжењеријских јединица у периоду 1915–1916. Оне су прво креирале понтонски мост (*schiffbruecke*) преко Дунава,¹¹⁴ затим изградиле навоз за вагоне на ушћу Језаве у Дунав, значајно проширили железничку станицу на Калемегдану испред варошког бедема Смедеревске тврђаве, због чега су претходно затрпали водени ров који је спајао Језаву и Дунав и срушили ескарпу испред зидног платна и кулу испред главне капије Тврђаве. Осим тога, срушили су део зида испред тзв. Дубровачке капије у југозападном делу Тврђаве, и на том месту спровели колосек пруге у Тврђаву. Пристаниште на Дунаву такође је претрпело велике измене, јер је парк претворен у провизорно складиште војног материјала на отвореном.¹¹⁵ Река Језава је премошћена дрвеним мостом у ширини 3–4 метра, који је ишао од Дунава, североисточно од ушћа Језаве у Дунав, до железничке пруге испод Куле са турским натписом у југоисточном делу Тврђаве.¹¹⁶

Крајем јесени 1915, када је слом Србије био изванредно познат, три државе чији су војници запосели Србију, Аустроугарска, Немачка и Бугарска, имале су мање-више исту намеру у погледу уништења независно-

карата са мотивима из окупираниг Смедерева, Колекција Милана Лончара.

- 114 Озбиљан подухват премошћавања Дунава изведен је уз помоћ великог броја нанизаних шлепова, преко којих је накнадно креиран дрвени надвожњак у ширини око 2–3 метра: оригинални исечак из новина са фотографијом понтонског моста, „L'Occupation Austro-Allemande Du Territoire Serbe“, *Le Miroir*, No. 106, Dimanche 5 decembre 1915, стр. бр. 16, Музеј у Смедереву, ул. бр. 1702-1/2014; Фотографија В. Бремера (W. Braemer) под називом *Die grosse Schiffsbruecke ueber die Donau bei Semendria*, нацелпена у: Албум Оскара Симка.
- 115 Више о страдању културно-историјске баштине у Смедереву за време Првог светског рата у најновијем прегледном раду који је синтетизовао досадашња истраживања на ову тему: Снежана Цветковић, „Страдање културно-историјског наслеђа Смедерева у Великом рату“, *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, 46, Смедерево, 2014.
- 116 На изградњи проширења пруге од ложионице, која се налазила између Језаве и језавског бедема Тврђаве, према југоистоку, радили су, осим окупаторских војника, интернирци и, највероватније, заробљеници из руске војске. На фотографијама се виде људи у униформи руске армије са белим тракама преко руке како раде на изградњи пруге уз стражу немачких војника. Осим њих присутни су и цивили, за које се може претпоставити да би могли бити интернирци, поклон-албум Душана Напијала.

Дописница *Die deutsche Flagge auf dem Fort der eroberten Festung Semendria*. Издавач: *Karl Voegels, Berlin O. 27, Blumenstr. 75.* (382). Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

Исечак из француских новина *Le Miroir*, бр. 106, 5. децембар 1915, стр. 15/16, муз ист. ул. бр. 1702-1/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

сти Србије, али су им се планови о начинима реализације те наме-ре разликовали¹¹⁷. Без обзира на неслагања са Бугарском, команда Царско-краљевске војске је журила, и већ 1. јануара 1916. издала наредбу о образовању Војно-генералног гувернмана у Србији¹¹⁸

117 Убрзо након пораза српске војске долази до сукобљавања Аустроугарске и Бугарске око разграничења окупационих зона. Демаркационе линије су утврђене тек 1. априла 1916, и то након посредовања Немаца. Према том споразуму дефинисане су окупационе зоне између Аустроугарске и Бугарске, док Немци нису тражили окупациону зону, иако су њихове трупе биле одлучујући фактор у освајању Србије. Они су, међутим, добили контролу над железничком пругом Смедерево–Ниш, експлоатацију борских рудника, као и право на коришћење одређених пољопривредних богатстава: А. Митровић, *н. г.*, стр. 283. Осим тога, унутар саме Аустроугарске на релацији Беч–Будимпешта појављују се велика размимоилажења по питању уређења окупираних Србије: Marvin Benjamin Fried, *Austro-Hungarian War Aims in the Balkans during World War I*, Palgrave Macmillan, New York, NY, 2014, p. 107–168; Holger H. Herwig, *н. г.*, стр. 156–164. Оно око чега се Фон Хецендорф и гроф Тиса, председник мађарске владе, нису разилазили јесте обострана жеља да се окупирана Србија безобзирно и у сваком погледу искористи до максимума: А. Митровић, *н. г.*, стр. 273–310.

118 „Гувернман у Србији био је непосредно подређен Врховној команди, која је била врховни законодавни орган и највише руководеће и надзорно тело за целокупно правосудје и управу. На челу се налазио војно-генерални

доношењем *Ойшћих основа за царско-краљевски Војно-генерални гувернман у освојеној области Србије (Allgemeine Grundzüge für die k. u. k. Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Serbiens)*,¹¹⁹ практично статута Гувернмана са снагом правног акта.¹²⁰ Осим тога, у Гувернману су основна грађанска и политичка права српског становништва одређена *Директивима за политичку управу на територију Војно-генералног гувернмана у Србији*.¹²¹

гувернер, кога је постављао цар, у рангу корпусног команданта. Постојали су и локални органи власти, окружне и среске команде и општине, потчињене централној власти Гувернмана.“: Божица Младеновић, „Уређење простора у градовима Војно-генералног гувернмана у Србији 1916–1918: прилог проучавању односа између паралелних друштава“, у: Бојана Миљковић-Катић (ур.), *Прогнозно иланирање у југоисточној Европи (до Другој светској рати)*, Зборник радова, Београд, 2011, стр. 270.

119 *Истио*: Према „основним начелима“ уређења Гувернмана, постојало је пет основних организационих јединица: 1. Војна секција, 2. Цивилно-земаљски комесаријат, 3. Привредна секција, 4. Централна за промет робе и 5. Војно-рударска канцеларија: Даница Милић, „Привредни систем у окупираној Србији“, *Србија 1916. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 5, Београд, 1986, стр. 303.

120 Божица Младеновић, „Српска елита у Првом светском рату“, *Историјски часопис*, књ. ХЛХ (2002), Београд, 2002, стр. 248.

121 *Истио*. „Уредбе које су донели војни органи окупационе власти довеле су

Фотографија са потписом *Hafen von Semendria* (Лука Смедерево). Из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул. бр. 1671/2013

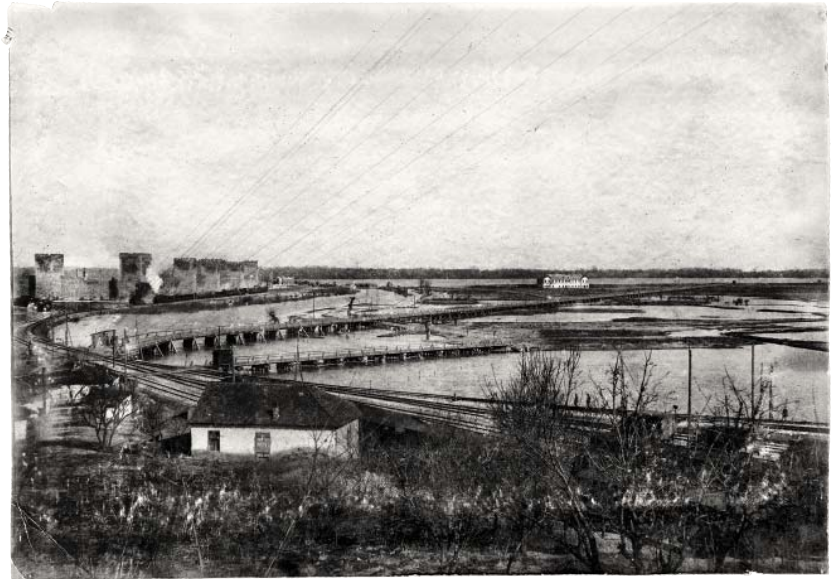
Непосредно пре тога, за првог гувернера постављен је генерал Јохан гроф Салис-Севис, који је дужност преузео 3. јануара 1916, док је дужност цивилног комесара 17. јануара поверена Лудвигу Талоцију, реномираном мађарском историчару и балканологу. Нешто касније, услед већ поменутих неслагања између војних и цивилних власти, на захтев грофа Тисе, смењен је Салис-Севис, а на место новог генералног гувернера постављен је генерал Адолф барон фон Ремен, који је дужност преузео 26. јула 1916, и на овој функцији остао до самог краја рата. Шеф његовог штаба постао је пуковник Хуго Керхнаве. Наредне године, у јануару 1917, након изненадне смрти Талоција, дужност цивилног комесара преузео је Теодор Кушевић, који је до тада био високи чиновник Земаљске владе у Босни и Херцеговини.¹²²

Гувернман је обухватао град Београд и још дванаест округа,¹²³ међу којима и смедеревски. Територија Смедеревског округа (нем. *Kreis Smederevo*) није се разликовала од оне пре избијања рата, осим што је седиште премештено у Смедеревску Паланку, где је формирана Окружна команда (*Kreiskommando*). Округ је обухватао три среза, у којима је било седиште среских и жандармеријских команди:

српско становништво до потпуне обесправљености. Србима је ускраћено право на статус држављана Краљевине Србије, па су третирани као особе без држављанства које треба уврстити у правни систем држава победница. Док се то не учини, српско становништво се налазило под војном управом. Срби нису могли да се позивају на међународно ратно право и захтевају да се са њима поступа као са грађанима окупираних државе, чији је суверенитет *de iure* и даље постојао јер Србија није потписала капитулацију.“: *Исио*; О успостављању окупаторског режима безобзирним насилним методама види: А. Митровић, *н. г.*, стр. 310–324.

122 *Исио*, стр. 287.

123 У седиштима округа постојале су окружне команде, које су биле надређене среским командама у седиштима срезова и жандармеријским станицама у мањим местима. „Командант округа имао је заменика и ађутанта из редова виших официра, кога је одређивао генерални гувернер, или, по овлашћењу гувернера, окружни командант. Команда округа имала је управно и судско одељење.“ Управним одељењем руководио је заменик команданта, а судским цивилни комесар округа. У Гувернману су размештене војне јединице и органи војне управе, који су међусобно били повезани. „Окупациона управа остваривана је радом војних и жандармеријских јединица, делатношћу војно-обавештајне службе и полиције.“: Б. Младеновић, *Уређење њосијора*, стр. 270–271.

Смедерево (*Bezirk Smederevo*),¹²⁴ затим Смедеревска Паланка (*Bezirk Palanka*) и Велико Орашје (*Bezirk Veliko Orašje*). Називи срезова су измењени, па је тако Подунавски срез постао смедеревски. Уз поменућу поделу спроведена је и организација нове власти. У Смедеревској Паланци су, као седишту округа, осим Окружне команде, образоване Окружна жандармеријска команда, Окружна финансијска команда, Војна команда, Окружни војни магацин и Окружна болница.¹²⁵

Под ингеренцијом среске жандармеријске станице у Смедереву биле су станице у граду Смедереву, затим у селима Липе, Колари, Друговац, Михајловац и Осипаоница. Жандармеријска станица у Смедереву била је надлежна за град Смедерево и села Вучак, Сеоне, Орешац, Удовице и Петријево, док је жандармеријска станице у селу Липе одржавала ред у селима: Липе, Кулич и Шалинац, затим

Фотографија, поглед на ушће Језаве у Дунав, из албума аустроугарског потпоручника Оскара Симка (*Oszkár Simkó*), Приватна збирка Петера Оринчаја (*Peter Orincsay*), www.tuzkereszt.com

124 На основу фотографије која се чува у Мађарској библиотеци дигиталних слика (МДК) види се да је седиште окружне команде било у Згради окружног начелства на главном градском тргу: <http://www.kepkonvytar.hu/?docId=73274> (4. 6. 2014).

125 С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 5.

станица у Коларима у селима: Колари, Биновац, Ландол, Водањ и Мало Орашје, станица у Друговцу у селима: Друговац, Бадљевица, Суводол, Горња и Доња Дубона, станица у Михајловцу у селима: Михајловац, Врбовац, Раља и Радинац и станица у Осипаоници у селима: Осипаоница, Скобаљ, Лугавчина, Враново и Мала Крсна.¹²⁶ Жандарми у овим станицама били су највећим делом Мађари и Хрвати, и у нешто мањем броју муслимани из Босне и Херцеговине.¹²⁷

„У Војно-генералном гувернману у Србији постојала су на истом географском простору два упоредна друштва. Промене које је окупациона власт извршила у привреди, здравственој и социјалној заштити, образовању домаћег становништва и др. задирале су у све сфере друштвеног живота становника Србије.“¹²⁸ Само уз помоћ војне и полицијске силе већинско српско становништво и српско друштво било је у сваком погледу потчињавано мањинском аустроугарском друштву, које је дошло да успостави нови окупаторски систем. С обзиром на чињеницу да је окупатор уз помоћ грубе силе до танчина уређивао друштвени живот декретима који су долазили из врха команде Гувернмана, а да потчињеном српском становништву није остављана ни најмања могућност учествовања у доношењу било какве одлуке од животног значаја,¹²⁹ онда трогодишњу окупацију можемо описати као (су)живот по декрету.

Судство је организовано по угледу на српски грађански правосудни систем. Основна судска инстанца био је општински суд, који су сачињавали председник општине и два члана. У општинским судовима су радили Срби, али само они који су претходно били одређени као подобни и положили заклетву верности.¹³⁰ Виша инстанца био

је суд у оквиру окружних команди, који се налазио у Смедеревској Паланци. Последња и највиша инстанца било је Правно одељење за грађанско-правне односе Гувернмана у Београду, која је имала улогу Касационог суда.¹³¹

Окупатор је силом прилика морао именовати пробрано локално становништво, из ужег круга Срба аустрофила, за обављање одређених административних послова, између осталих за председнике општина или функцију кметова. Међутим, без икаквог уздржавања, често уз претње интернирањем или уценама, њима је стављано до знања да су само пуки извршиоци наредби, а никако било какав политички чинилац.¹³² У Смедереву је функцију председника општине или биргермајстера (*bürgermeister*) обављао Рака Ристић.¹³³ Дотадашњи председник општине Филип Симић по успостављању окупације интерниран је у логор у Нежидеру, где је провео цео рат.¹³⁴

Оно што је свакако најтеже погађало окупирано становништво била је глад. Окупатор је већ уласком у Србију затекао лошу ситуацију по питању недостатка основних животних намирница, али ништа није учинио да се стање поправи. Напротив, окупациона власт је немаром, нечињењем, па чак свесним и планским онемогућавањем снабдевања, реквизицијама и, нарочито за градско становништво, рационалисањем количине хране,¹³⁵ погоршавала већ постојеће ка-

126 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 33.

127 Божица Младеновић, *Град у Аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд, 2000, стр. 68.

128 Б. Младеновић, *Уређење Црстора*..., стр. 271.

129 О веома лошем третману чак и оних делова становништва која су нагињала колаборацији, без обзира да ли је она схватана као нужда или политичко убеђење, или су били сматрани за аустрофиле види: А. Митровић, *н. г.*, стр. 325–327; Б. Младеновић, *Српска елиџа*..., стр. 252–256.

130 Б. Младеновић, *Српска елиџа*..., стр. 251.

131 „Судско особље првостепених судова и Правног одељења за грађанско-правне односе Гувернмана чинили су углавном Мађари, Хрвати и муслимани из Босне и Херцеговине.“: *Исјо*; Б. Младеновић, *Град у Аустро*..., стр. 66–67; Архив Србије (АС), ВГГ, 20–98, листови 8–9.

132 А. Митровић, *н. г.*, стр. 325.

133 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 34.

134 Ф. Симић је био богати смедеревски виноградар и трговац. Председник смедеревске општине био је у два мандата, од 1910. до 1914, док му је други мандат од 1914. прекинут услед рата. Након рата, до смрти 1925, са породицом је живео у Београду. „Симић, Филип“, *Енциклопедија Смедерево*, личности, 1, Смедерево, 2012, стр. 452–453; Небојша Јовановић, *Политички венац града Смедерева и његове околине у XIX и XX веку*, Смедерево, 2002, стр. 141.

135 „На сваког одраслог је дневно долазило по 400 грама хлеба, а на свако дете по 200 грама; у октобру 1916, ова количина је за одрасле била смањена на 320 грама. У Београду је у јануару 1918, на дете од пет до тринаест година долазило дневно 80 грама меса и недељно 30 грама

Фотографија из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул. бр. 1671/2013

тастрофално стање.¹³⁶ Последице овакве политике у Србији биле су погубне: неколико хиљада помрлих од глади, као и лоше здравствено стање становништва услед неухрањености и болести.¹³⁷ Оваква безобзирност проистекла је из наредбе врховног команданта

масти, а на особе старије од тринаест година, дневно 120 грама меса и недељно бо грама масти. Међутим, пошто су три дана у недељи била безмесна, недељно је на сваку одраслу особу стварно долазило 400 грама меса, или дневно 70 грама.“: А. Митровић, *н. г.*, стр. 329–330.

¹³⁶ *Истѿ*, стр. 328–329.

¹³⁷ *Истѿ*; Божица Младеновић, „Здравствене прилике у окупираној Србији 1915–1918“, *Истѿрија медицине, фармације и народне медицине*, Зборник радова, Београд–Зајечар, 2007, стр. 29–38.

аустроугарске војске према којој ће, између осталог, „... материјална средства Србије, без обзира на становништво, бити коришћена до крајњих граница“.¹³⁸

Први светски рат су каснији историчари називали првим „тоталним ратом“, јер је „укључивао не само војску већ целокупно друштво. [...] Већ одавно није било довољно добити битку, читаво непријатељско окружење морало се оборити с ногу блокадама, глађу и

¹³⁸ Цитирано према Владимир Стојанчевић, „Положај становништва у Србији 1917. године“, *Србија 1917. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 6, Београд, 1987, стр. 12.

Фотографије са потписом *Gefangene Serben* (Срби заробљеници). Из поклон-албума Душана Напијала, мус ист. ул. бр. 1671/2013

другим средствима”.¹³⁹ Становништво Србије, већ знатно умањено услед ратовања, глади и болести, нашло се пред још једним великим изазовом – интернирањем. Систем масовне изолације цивилног становништва у логоре и сабирне центре, свакако је било једно од најтрауматичнијих искустава током Првог светског рата. Поред свеprisутног страха од глади, српским друштвом под окупацијом доминирао је страх од интернације.¹⁴⁰ „Разлоге за масовна интернирања власти нису тражиле у каквом одређеном преступу, него су их изводиле из начелне потребе за обезбеђивањем војне сигурности”.¹⁴¹ Неодређеност разлога за интернацију остављала је одрешене руке окупатору да произвољно и мимо свих међународних конвенција спроводи интернацију у складу са раније припремљеном агендом. У пракси се желело да се из окупираних области првенствено уклони мушко становништво од 17 до 55 година старости.¹⁴² Ово није била казнена мера за преступе, јер су преступници предавани судовима

и полицији, а многи су убијани на лицу места.¹⁴³ „У Првом светском рату је, као део окупационе праксе Централних сила, у Србији широко примењивана интернација цивила, укључујући и велике делове неких социјалних, професионалних и образовних група (интелектуалци, државни чиновници, просветни радници, свештенство). Интернација широких размера је као мера уведена против српског становништва и његове политичке, културне и економске елите и присталица југословенске идеологије. [...] Интернација цивила је примењивана иако се косила с међународним правом и спроводиле су је и аустроугарске, бугарске и немачке окупационе власти”.¹⁴⁴ Према новијим студијама, број интернираних цивила је између 150 000 и 200 000 хиљада,¹⁴⁵ док је број српских ратних заробљеника био око 160 000. Иако се интернирање спроводило све време окупације, можемо рећи да су била четири главна таласа интернације.¹⁴⁶

139 Hert Mak, *н. г.*, стр. 83.

140 М. Ристовић, *н. г.*, стр. 589.

141 А. Митровић, *н. г.*, стр. 319.

142 „Међу интернираним је било неспособних за оружје, старијих од 50 година, као и деце млађе од 17 година.“: С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 11.

143 *Ист.*

144 М. Ристовић, *н. г.*, стр. 588.

145 Мира Радојевић и Љубодраг Димић, *Србија у Великом рашу 1914–1918*, Београд, 2014, стр. 203.

146 Први, одмах након успостављања окупационог система управе у јесен 1915, други, након уласка Румуније у рат 31. августа 1916, трећи, након Топличког устанка у јесен 1917. и четврти, у јесен 1918.

Због непотпуних података у архивским документима тачан број интернираних из Смедеревског среза се, бар засад, не може са сигурношћу утврдити. У времену највећег интернирања (30. август – 10. новембар 1916.) из Смедеревског среза интернирана су 1503 лица, али постоје оправдане индиције да је овај број и већи.¹⁴⁷ Осим тога, не зна се тачно ни податак колико је интернираца отпуштено кући током окупације.¹⁴⁸ На основу спискова Црвеног крста објављиваних у „Српским новинама“, штампаним на Крфу, евидентирано је још 28 интернираних српских ратних заробљеника.¹⁴⁹ Интернирци су становници из 25 општина Смедеревског среза, узраста од 14 до 70 година. Пописи интернираних, поред имена и презимена, садрже податке о срезу, општини, месту пребивалишта, старост, вероисповест и занимање. Према овом попису сви пописани су православне, а само по један јеврејске (у оригиналу „израелск.“) вероисповести, док се један интернирац води као „циганин“. Што се професионалне структуре тиче, преовлађују земљорадници, али има и осталих занимања попут ковача, коритара, зидара, пекара, трговаца, радника, келнера и др. Попис нам даје и имена људи који су обављали најважније функције у време окупације.¹⁵⁰

Подаци о броју интернираних из Смедеревског среза су непотпуни. У литератури заснованој на архивској грађи има непоклапања. Наиме, у првој озбиљнијој студији о Првом светском рату у Смедереву писане на основу грађе фонда Војно-генералног гувернмана, која говори о интернирцима (vсг-хix),¹⁵¹ аутори дају број од 1503 лица

која су интернирана у времену од 30. августа до 10. новембра 1916. Сабирајући поименични попис интернираних по општинама долази се до броја од 1449 лица.¹⁵² Они и сами наглашавају да се ови подаци донекле разликују од званичних. На крају студије публикован је оригиналан распис Президијума Гувернмана од 14. октобра, према којем су из Смедеревског округа интернирана 2173 лица.¹⁵³ Новији истраживачи пишу, такође на основу архивске грађе из Гувернмана, да је у августу из Смедерева интернирано 211 лица, а да постоји још један недатиран списак од 203 смедеревска интернирца. Поред тога, исти аутор наводи да је у августу 1916. из околних смедеревских села интернирано 1238 лица.¹⁵⁴

Према поименичном попису, број интернираних по општинама је следећи: Бадљевица – 45, Биновац – 26, Друговац – 54, Колари – 59, Кулич – 13, Ландол – 57, Липе – 108, Лугавчина – 52, Мала Крсна – 20, Мало Орашје – 42, Михајловац – 134, Осипаоница – 240, Петријево – 52, Радинац – 76, Раља – 39, Шалинац – 19, Сеоне – 16, Скобаљ – 32, Суводол – 9, Удовице – 66, Водањ – 8, Враново – 13, Врбовац – 34, Вучак – 24 и Смедерево – 211.¹⁵⁵ Уколико анализирамо поименични списак интернираних, видећемо да се окупатор није дословно држао директива о сакупљању интернираних. Највише интернираца је из Осипаонице – 240 и Смедерева – 211, а најмање из Водња – 8 и Суводола – 9. Процентуално, на основу броја укупног мушког становништва из јула 1916, највише интернираца одведено је из Петријева (23%), Колара (23%), Бадљевице (19,4%), Радинца (19%) и Осипаонице (17,8%), а најмање из Суводола (2,5%) и Вранова (2%). Због чега је направљена оваква несразмера у броју интернираних по општинама, као и којим су мотивима вођени извршитељи интернације, не можемо рећи.

Оно што са сигурношћу можемо тврдити јесте да су услови живота у већини логора били веома тешки, готово до неподношљивости. Интернирци су мучени, изгладњивани, приморавани на тежак рад,

147 С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 11–13; Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 45.

148 Документ из Државног ратног министарства, из Одељења 10 за ратне заробљенике у Бечу, а преко канцеларије ВГГ у Београду од 24. јануара 1918, обавештава команду у Смедеревској Паланци да се извесни Владимир Станојковић из Смедерева пушта из логора у Браунау, „уколико не постоје разлози против, с обзиром на његову политичку поузданост“: АС, ВГГ, 18/543.

149 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 46.

150 Попис је рађен по тадашњим општинама. На крају пописа интернираних, у већини случајева, наведена су имена и презимена председника општине или општинског суда, понегде и имена и презимена кметова, чланова суда и нотара: АС, ВГГ, 19/58; С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 11–13.

151 С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*

152 *Исџо*, стр. 14–62.

153 *Исџо*, стр. 63.

154 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 46.

155 С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 14–62.

Дописница *Serbische Hochzeit* (Српско венчање). У позадини се види порушен хотел „Лав“. Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 125,5*. Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

ускраћивана им је лекарска нега и оштро су кажњавани. О стању у једном од логора упечатљиво сведочанство оставио је један од преживелих логораша: „[...] Никаква физичка мука није тако велика, као што је мука од глади у то време била. Кад је пролеће настало, војници су почели да једу траву. [...] Глад је била физиолошка, глад је била смртна...“¹⁵⁶

Попис становништва од стране окупатора обављен у јулу 1916. статистички је само потврдио тешку демографску ситуацију у Смедеревском округу. Извесно је да се ситуација касније додатно погоршала услед интернације, негативног природног прираштаја и казних мера окупатора. Компарацијом пописа из 1910. и 1916. долазимо до суморне слике: на нивоу Смедеревског округа број становника је са 143 216 смањен на 117 254 становника, што значи да недостаје 25 962 становника, или како је окупатор педантно израчунао, 18,13%. Слика је још суморнија уколико наставимо анализу. Наиме, уколико

156 Цитиран је извод из извештаја др Живка Топаловића који је он поднео српској влади на Крфу априла 1918. након пуштања из аустроугарског логора: Милан Кољанин, „Од губитка приватности до губитка живота“, у: Милан Ристовић (пр.), *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, Београд, 2007, стр. 802.

упоредимо број мушког становништва, само у Смедеревском срезу, онда је однос два пописа следећи: недостаје 8455 или више од једне трећине (37,2%) мушкараца. У односу на друге срезове у Србији ситуација је боља једино по питању броја домаћинстава, којих је мање за укупно 741 или око 10%. Од свих општина Смедеревског среза, ситуација је била најтежа у граду Смедереву: са 7411 становника из предратне 1910, град је у 1916. спао на само 4165 становника, што је за 3246 или чак 43,8% становника мање.¹⁵⁷ О тежини ситуације говори податак да је Смедерево, као важан град и центар среза 1916. имао 4165, а најбројније село у срезу – Осипаоница исте те године 3272 становника.

За време окупације осећао се велики недостатак мушкараца, што је за последицу имало велике промене у друштвеној сфери: мали број склопљених бракова, повећан број „дивљих“ бракова или бракова између жена и недораслих младића, низак natalitet, повећан број ванбрачне деце, упадљиво учешће жена и деце у обављању „мушких“ послова, појава проституције и др. „Слика овог женског друштва, како показују истраживања, креће се између крајности: патриотско-емоционалне идеализације (примери моралне чврстине и чистоте) и онога што је собом донела бруталност окупације и свакодневно мучно преживљавање... Попуштање норми традиционалног понашања довело је и до повећања броја ванбрачно рођене деце. Везе с припадницима окупационе силе касније су осуђиване као чин националне издаје“¹⁵⁸

Додатну тешкоћу представљало је увођење присилног рада, кулука, „по коме су људи – кад треба и са својим алатом, стоком и колима – морали да одређени број дана у недељи раде на пословима по наредби команданта среза или округа“.¹⁵⁹ Осим грађанства, нарочито за тешке радове, коришћени су интернирци у оквиру „радних чета“, као и заробљеници из Антантиних земаља.¹⁶⁰

157 С. Поповић и Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 7–9.

158 М. Ристовић, *н. г.*, стр. 579.

159 А. Митровић, *н. г.*, стр. 332.

160 *Исти*; За потребе шумарских предузећа коришћени су италијански заробљеници у Смедеревској Паланци: АС, ВГГ, 20/98, лист бр. 2. Исти

Током окупације према покореном становништву спровођене су оштре мере репресалија, како би се оштрим казнама становништво држало у покорности. У многим местима узимани су таоци као гарант да ће становништво предати оружје и сав други запаљиви материјал који би могао бити употребљен против окупатора.¹⁶¹ У архивским документима забележено је неколико случајева смртних казни стрељањем због разбојништва, вешањем због разбојништва

и ношења оружја, те само двојици стрељањем због злочина против војне силе у селима Смедеревског среза.¹⁶² На основу матичних књига умрлих из времена окупације види се да су тројица цивила стрељана 21. августа 1918. „по пресуди суда непријатељског“ у селу Шалинац код Смедерева.¹⁶³

У складу са раније утврђеним интересима окупатора, бескомпромисно су се искоришћавала привредна богатства. Вршене су редовне реквизиције „вишкова“ пољопривредних производа. Осим тога, окупатор је пленио и стоку. У Смедереву је постојао немачки етапни магацин, у којем је у јуну 1916. било 1200 грла спремних за клање.¹⁶⁴

извештај говори да се интернирци и ратни заробљеници користе и за рад на пољопривредним добрима: АС, ВГГ, 20/98, листови бр. 7 и 8.

161 Оваја цр. и к. окружног команданта у Смедеревској Паланци Максимилијана Плетере од 16. децембра 1916: „Abgabe von Waffen – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat“, *ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)*, KS 16213739; 1914–1918/IV, <http://data.onb.ac.at/rec/baa14277554> (24. 6. 2014). Ова наредба је уследила након објаве истог команданта од 27. новембра 1916, према којој се становништво обавештава да је извесни Благоје Милојевић из села Кусадак стрељан у Смедеревској Паланци, јер је код њега пронађено оружје. Међутим, осим њега, стрељан је и Илија Нешић из истог села, који је био талац, тј. гарант за поштовање наредбе о предаји оружја: „Geisel erschossen – Kundmachung – Palanka – In serbischer Sprache“, *ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)*, KS 16213741; 1914–1918/IV, <http://data.onb.ac.at/rec/baa14277568> (24. 6. 2014).

162 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 38

163 Р. Милошевић, *Смедеревски райони . . .*, стр. 129.

164 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 36; Аустријске новине преносе вест из Србије, позивајући се на „Београдске новине“ (*Belgrader Nachrichten*) од 3. децембра 1916. како су двојица мештана села Липе код Смедерева, Данило Илић и Милан Живановић, по налогу команде у Смедереву, стрељани због пљачке у немачким униформама: *ANNO*, „Vom Kriege. Plündernde Serben in deutscher Uniform“, *Grazer Mittags Zeitung*, Montag 24. Jänner 1916, стр. 2. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=gms&datum=19160124&ref=primo-search&query=%22Semendria%22&provider=Po2> (17. 5. 2014).

Фотографија из
поклон-албума
Душана Напијала, мус
ист. ул. бр. 1671/2013

Одмах по успостављању окупације употреба српског новца била је забрањена, а сваки трговац био је дужан да, под претњом оштрим новчаним или затворским казнама, прима немачки (у односу 25 папирних или сребрних динара за 10 немачких марака) и аустроугарски (25 динара за 12,5 круна).¹⁶⁵ По тој новој привредној доктрини, српска валута динар обезвређена је за пола своје вредности и замењена круном.¹⁶⁶

Користиће се силом своје војске и полиције, окупатори су већ у пролеће 1916. преузели од војске највећа индустријска предузећа, затим трговине и банке и предали их на управљање крупном аустројском, мађарском и нешто мање хрватском капиталу. Поред тога, уведен је монопол на многе важне производе широке потрошње: папир за цигарете, дуван, со, шибице, петролеј и шпиритус, чије су цене, као и провизије за трговце, биле у потпуности одређиване уредбама.¹⁶⁷ На основу стандарда у Аустроугарској, окупатор је сматрао да, изузев једне стругаре у Смедереву, и делимично парног млина у Смедеревској Паланци, у Смедеревском округу не постоје озбиљније фабрике.¹⁶⁸ За рад у фабрици коришћен је кулук, али и рад професионалних радника, који су били плаћени од 10 до 15 кру-

на дневно и непрофесионалних, плаћених од 6 до 8 круна дневно.¹⁶⁹ Осим тога, у Округу је постојало око 300 трговачких радњи.¹⁷⁰

Већ смо истакли да је сваки аспект живота био регулисан наредбама, за чије непоштовање су биле прописане драконске казне. Уредбама је била прописана забрана клања стоке, коју су строго контролисале власти.¹⁷¹ Прописивана је чак и откупна цена за кукурузну шишарку (тулуску), која је, поред других остатака пољопривредних плодова, морала бити предата у Средиште за искоришћавање жетве, у станице у Смедереву, Смедеревској Паланци или Великој Плани. Уколико би се ови остаци користили за потпалу, претила је „најстрожа казна“.¹⁷² Већ два месеца након те Објаве, командант Округа у Смедеревској Паланци потпуковник Плетера издаје још једну објаву, „О мељави кукуруза“, према којој се кукуруз сме млетити само након што се општини пријави количина која се планира самлети (300 грама на дан по глави за оне који су власници и 200 грама за оне који купују), и то на тачно утврђеним местима.¹⁷³

За потребе војске у Смедереву је радила винара.¹⁷⁴ Из јесени 1918. остале су документоване жалбе Смедереваца на бахато понашање војника који су ометали пољопривредне радове, отимали грожђе и вино и уништавали винограде.¹⁷⁵ Окупатор је организовао и пољопривредна добра у Смедереву, Смедеревској Паланци и Великом Орашју, чији је задатак био да организује обрађивање државног и неискоришћеног земљишта. Новина је и употреба машина за сејање

165 *Ојлас: на српски и црногорски народ, издај од главне команде савезничке Немачке и Аустро-угарске војске*, Народна библиотека Србије, Први светски рат 1914–1918 – Србија – 1915 – Плакати, <http://velikirat.nb.rs/items/show/6194> (30. 7. 2014).

166 Ова вештачка девалвација динара, пошто је реална вредност српског динара и даље била мало јача од круне, довела је до додатног погоршања свакодневног живота, јер је изазвала повећање цена и спекулације на црној берзи: А. Митровић, *н. г.*, стр. 330.

167 А. Митровић, *н. г.*, стр. 331. У том смислу илустративан је пример уређивања цене опанака (за одрасле мушкарце, жене и децу), као и цене коже за њихову производњу, „будући да су досегле претерану меру“. Према Објави издатај у Смедеревској Паланци 28. јануара 1917. наређује се да продавци могу продати само по један пар опанака купцима по претходно утврђеним ценама, уз упутницу из среске команде. Опанчари који раде са кожом могу продавати само опанке израђене од коже која је претходно жигосана у команди: „Beschuhung und Schuhpreise – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat“, *öNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)*, *KS 16213744; 1914–1918/IV*, <http://data.onb.ac.at/rec/baa14277589> (4. 5. 2014).

168 АС, ВГГ, 20/98, лист бр. 5.

169 *Исјео*.

170 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 40.

171 Реквизиција је вршена у случају скривања житарица и коже закраних животиња: АС, ВГГ, 20/98, листови бр. 7 и 8.

172 „Kauf von Maiskolben u. Mühlenabfällen – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat“, 22. 12. 1916, *öNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)*, *KS 16213742; 1914–1918/IV*, <http://data.onb.ac.at/rec/baa14277575> (6. 5. 2014)

173 „Vermahlung von Mais – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat“, 22. 02. 1917, *öNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)*, *KS 16213746; 1914–1918/IV*, <http://data.onb.ac.at/rec/baa14277603> (5. 5. 2014)

174 Даница Милић, „Стање у привреди Србије под аустро-угарском окупацијом 1917. године“, *Србија 1917. Јодине*, Зборник радова са научног скупа, књига 6, Београд, 1987, стр. 42.

175 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 36.

шећерне репе и обраду кукуруза. Све остало обављала је људска радна снага.¹⁷⁶

Здравствене прилике у Смедереву биле су веома лоше. У граду су радили окружни и срески лекар, а постојала је и апотека.¹⁷⁷ У гра-

довима Смедеревског округа забележени су случајеви дифтерије, тифуса и грознице. Према подацима из последње ратне године, у граду су харале заразне болести, посебно сифилис и трипер, а мање маларија. При крају рата појављују се случајеви смрти од грипа, тј. „шпанске грознице“, која је у то време харала целим светом.¹⁷⁸ Тек са поправком неких јавних зграда омогућен је рад болнице за инфек-

Фотографија из поклон-албума Душана Напијала, немачки војници и локално становништво испред „Задужбине“ у Смедереву, мус ист. ул. бр. 1671/2013

¹⁷⁶ АС, ВГГ, 20/98, листови бр. 7 и 8.

¹⁷⁷ Апотеку је држао Гедеон Радуловић, „млађи човек из прека“, цитирано у: Р. Ранковић, *н. д.*, стр. 37, а према савременику догађаја Б. Николајевићу, *Под Немцима*, Београд, 1923; Б. Младеновић, *Здравствене прилике*, стр. 34. Међутим, на једној од фотографија из поклон-албума Душана Напијала, снимљеној испред зграде Задужбина у Смедереву види се да је на почетку садашње Улице 17. октобра постојала радња са следећим називом:

„Дрогерија Младеновића“, али се од дрвета и немачких војника не могу разазнати остали детаљи.

¹⁷⁸ Р. Милошевић, *Смедеревски ратни . . .*, 129–130.

тивна обољења, јавног купатила, као и одељења за дезинфекцију.¹⁷⁹ Према каснијим изворима, у граду је постојала војна болница. Она се налазила у згради дотадашње Основне школе, данашње Гимназије.¹⁸⁰ Осим тога, у некадашњем летњем двору династије Обреновић у Смедереву била је смештена војна болница за немачке официре.¹⁸¹ У граду су радили немачки војни лекар, два болничара и седам медицинских сестара. У округу су радила још три среска лекара, док је један српски цивилни лекар придодат среској команди.¹⁸²

С обзиром на чињеницу да је Смедерево веома пострадао приликом тешког бомбардовања у октобру 1915, Техничко одељење Окружне команде је морало да интервенише. Током 1917. направљени су неки објекти и улице. Ове радове су изводили војници окупационих снага и руски заробљеници¹⁸³ под надзором окружног инжењера.¹⁸⁴

Сведочанство чињенице да су окупатори имали намеру да у Србији остану, без обзира на будуће политичко уређење након завршетка рата, јесте интензиван пропагандни и сваки други рад на промени идентитета окупираног становништва. У том смислу видимо читав низ репресивних мера. Као носиоца могућег отпора у будућности, требало је маргинализовати, па чак и „уништити“ интелигенцију.¹⁸⁵ Забрањена су сва политичка и друга грађанска удружења и укинута права на запослење експонираним члановима и

активистима политичких партија које су биле носиоци дотадашње власти и проминентних патриотских удружења, као и бившим државним чиновницима.¹⁸⁶ Сваки вид издаваштва био је забрањен, а имовина таквих предузећа заплена.¹⁸⁷ На страницама јединог званичног листа, „Београдских новина“, велича се „цивилизаторска“ мисија окупатора и спроводи агресивна пропаганда.¹⁸⁸ Уводи се латиница и гуши ћирилица,¹⁸⁹ а официјелни дискурс се кроатизира.¹⁹⁰

Намећу се нове форме образовања, које су политички и идеолошки обојене. За управитеље школа били су предвиђени официри, а наставни кадар је регрутован из редова аустроугарских подофицира неспособних за фронт.¹⁹¹ Према извештају из Смедеревског округа за

186 *Исјо*, стр. 250–251.

187 *Исјо*, стр. 252.

188 У том смислу вредно помена је разумевање пропаганде као важног алата за утицање на свест окупираног становништва: „Пропагандно истицање кривице Србије за отпочињање рата било је у функцији оправдавања мера које је предлагао војни врх Монархије.“: М. Радојевић и Љ. Димић, *н. г.*, стр. 199. Са Првим светским ратом долази до „демократизације рата“, јер су севратови изметнули у „народне ратове“. Наиме, и цивили, као и целокупно друштво, били су увучени у вихор рата. Демократизација рата, баш као и демократско вођење политике, имплицира да тада невиђену употребу мас-медиа (штампе) како би се демонизовао противник (цео један народ), и на тај начин оправдале све суровости рата: Е. Hobsbawm, *н. г.*, стр. 43–44.

189 „Проблем писма у јавној и званичној употреби било је уопште једно од питања којим се окупатор посебно бавио. Врховна команда је донела одлуку да се у јавној и званичној служби ћирилица укине од 1. јануара 1917.“: Љубодраг Поповић, „Основно школство под окупацијом“, *Србија 1918. Године и сиварање југословенске државе*, Зборник радова са научног скупа, књига 7, Београд, 1988, стр. 36.

190 Објаве из Окружне команде у Смедеревској Паланци биле су штампане у неколико варијанти: 1. двојезично, на немачком и српском језику, 2. двојезично, на немачком и хрватском и 3. тројезично, на немачком, хрватском и на српском (ћирилично). Међутим, упадљива је чињеница да објаве штампане на српском, ћириличним писмом, нису биле у духу ондашњег српског језика, већ тај речник обилује многим речима из оновременог хрватског језика. Извор: *ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung (POR)*, http://www.bildarchiv.austria.at/Pages/Search/Result.aspx?p_itemID=1 (30. 6. 2014).

191 Само су веронауку, наставу о моралу и црквено певање предавали српски свештеници, али под надзором аустроугарских војних свештеника: Б. Младеновић, *Српска елиша*. . . , стр. 249.

179 Б. Младеновић, *Здравствене ћирилице*. . . , стр. 34.

180 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 46.

181 Снежана Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, друго допуњено и измењено издање, Смедерево, 2012, стр. 151.

182 Б. Младеновић, *Здравствене ћирилице*. . . , стр. 34.

183 Руски заробљеници су довођени са фронта у Галицији и држани су под стражом у циглани Бранка Ж. Јефремовића поред Дунава: Фотографија из Архива Србије (АС), по 66–177. Осим тога, у поменутом поклон-албуму Душана Напијала налази се фотографија руских заробљеника у логору у Ковину, који су одатле могли бити транспортовани у Смедерево.

184 Б. Младеновић, *Уређење Ђиршора*. . . , стр. 279.

185 Окупаторски режим је имао веома растегљиво схватање појма интелектуалац, па је већ у пролеће 1916. почело пописивање најширег могућег слоја људи који су уврштени у ову категорију: Б. Младеновић, *Српска елиша*. . . , стр. 249.

1918, у Округу је радило 16 народних школа, од којих су прво отворене оне у среским седиштима Смедереву, Смедеревској Паланци и Великом Орашју 1. новембра 1916.¹⁹² Исти извештај истиче да су, почевши од 1. фебруара 1918, у наставу уведене и српске наставнице.¹⁹³ Уџбеници су испрва допремљени из Загреба, а наредне, школске 1917/18. године, из Босне и Херцеговине.¹⁹⁴

Окупациона власт је и променом назива улица, тргова и зграда настојала да утиче на промену свести покороног становништва.¹⁹⁵ У том смислу најупадљивији пример такве политике јесте промена назива једне од главних смедеревских улица – Вожда Карађорђа (Карађорђева) у Макензенову. Тако у смедеревској одонимији ослободиоца и утемељивача модерне српске државности замењује предводник немачких освајача. Поред тог, у новим документима јављају се и следећи називи улица: *Brandenburger, Maininger, Breslauer, Bochumer*...¹⁹⁶ У једном од бројева „Југословенског билтена“, који је Југословенски одбор у Лондону штампао у Паризу, прва вест на насловној страни говори о промени назива улица у Смедереву, које сада носе називе: *Goethe, Stettiner, Brandenburger*...¹⁹⁷ Ови називи били су још једна потврда крутог става окупационих власти и жеље да се наметне нова културно-политичка матрица, а домаћа, аутентична што је могуће више прикрије или чак потпуно угаси.

За време трајања окупације Смедерево су посећивали највиши званичници из земаља Централних сила. Већ смо поменули да је Макензен у Смедереву имао свој привремени штаб. Немачка војска је у част преласка Макензена у Србију код Смедерева подигла омањи споменик на почетку дрвеног моста преко реке Језаве код Куле са турским натписом.¹⁹⁸

Смедерево је 1. јануара 1916. било место важног сусрета врховног команданта свих оперативних снага Царско-краљевске војске, аустроугарског надвојводе Фридриха и бугарског краља Фердинанда I. Надвојвода Фридрих је из Београда допловио у Смедерево већ поменути салонским паробродом *Zsófia Hercegnő*. Њему је у сусрет дошао бугарски краљ у пратњи престолонаследника Бориса и принца Кирила. Они су се прво срели у посебном дворском возу, који је у Смедерево пристигао из Софије, да би касније одржали састанак на броду.¹⁹⁹

Истим салонским паробродом из Београда у Смедерево допутовао је 6. септембра 1918. и баварски краљ Лудвиг III, који је кренуо у Софију на састанак са бугарским краљем Фердинандом I. У Смедереву му је, како извештава оновремена штампа, приређен свечани

192 АС, ВГГ, 20/98, лист бр. 3.

193 *Истѐо*: Пред крај рата у Округу је било упслено: 3 војна наставника, 12 помоћних наставника из Монархије и 28 домаћих (српских) наставница: *Истѐо*.

194 Љ. Поповић, *н. г.*, стр. 35–41.

195 „Пре свега, промењени су називи улица које су носиле име неког од чланова династије Карађорђевић, затим познатих личности из раније српске историје, али је остало непромењено све што је подсећало на династију Обреновић. Измењени су, такође, називи који су асоцирали на Русију и Антанту и имена улица по неким областима, деловима тадашње Двојне монархије, на које је Србија, по мишљењу окупатора, претендовала.“: Б. Младеновић, *Уређење црског*... , стр. 273–274.

196 Л. Павловић, *Истѐорија Смедерева*... , стр. 385–386.

197 „En Serbie. La situation en Serbie“, *Bulletin Yougoslave*, No. 7–8, Paris, 1–15 Janvier 1916, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5740048m.image.langEN.r=Comit%C3%A9%20yougoslave> (8. 8. 2014).

198 У време када је Леонтије Павловић писао о овом споменику, он се налазио испред фабрике „Херој Срба“ у близини оригиналне локације. Тада је преостало само постоље споменика, док је горњи део са натписом уништен: Л. Павловић, *Истѐорија Смедерева*... , стр. 339. Међутим, захваљујући фотографијама из Албума Оскара Симка може се реконструисати изглед и оригинална локација овог споменика. Био је то омањи споменик висине до 2 метра, са пирамидалним постољем на којем је стајала плоча са натписом изнад које је била камена лопта. Споменик се налазио тик уз дрвену стражарницу на почетку дрвеног моста преко Језаве.

199 Овај састанак уследио је након надвојводиног обиласка обновљеног моста у Београду, а између важног сусрета Фердинанда I и немачког цара Вилхелма II у Нишу 18. јануара 1916. Састанак је одржан у тренутку када су односи између Аустроугара и Бугара били затегнути због проблема око разграничења окупационих зона у поробљеној Србији. О састанку су, иначе, на основу војног коминикеа у Бечу, јавили бројни листови у Аустроугарској, па између осталих и новине у окупираном Београду: „Dnevne vijesti. Sastanak u Smederevu“, *Beogradске novine*, уторак 4. јануара 1916. <http://velikirat.nb.rs/items/show/3067> (4. 7. 2014).

дочек на искићеном пристаништу. Он је касније извршио и смотру немачких војних јединица.²⁰⁰

Осим највиших државника, Смедерево су више пута посећивали и војно-генерални гувернери. Прво је гувернер Јохан гроф Салис-Севис посетио Смедерево 10. априла 1916. у оквиру редовног инспекцијског обиласка. Аустријске новине пишу како су гувернера дочекали, прво председник општине Смедерева, а онда испод тријумфалног славоука у Михајловцу и тамошњи председник општине.²⁰¹ Приликом обиласка гувернер се уверио да је град „јак оштећен“, а обишао је и Тврђаву, у којој се у то време налазио логор заробљених војника. Посету су завршили обиласком дворског комплекса династије Обреновић на брду Плавинац.²⁰² Убрзо након постављења, и нови гувернер Адолф фон Ремен посетио је Смедерево. Било је то 27. ав-

густа 1916. приликом свечаног освећења новоизграђеног немачког ратног гробља.²⁰³

200 „Bavarski kralj u Beogradu. Niz Dunav“, *Beogradske novine*, subota 7. septembra 1918. <http://velikirat.nb.rs/items/show/8986> (5. 7. 2014).

201 „Der k. u. k. Generalgouverneur von Serbien im Kreise Semendria“, *Reichpost*, 21. 4. 1916. <http://www.digital.wienbibliothek.at/wk/periodical/titleinfo/707164> (20. 4. 2014).

202 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 35–36, а на основу „Beogradskih novina“ од 12. априла 1916.

203 „Ein deutscher Heldenfriedhof in Semendria“, *Neues Wiener Tagblatt*, 28. 8. 1916. <http://www.digital.wienbibliothek.at/wk/periodical/titleinfo/684421> (23. 5. 2014). На тему немачког ратног гробља „Рајхпост“ је објавио још један текст, „Das Heldendenkmal von Semendria“, *Reichspost*, 17. 12. 1916. <http://www.digital.wienbibliothek.at/wk/periodical/titleinfo/685275> (23. 5. 2014). Немачко ратно гробље је подигнуто на брду поред Старог смедеревског гробља, где је некада био виноград Луке Лукића. Топоним недвосмислено упућује на немачке војнике страдале у борбама са српском војском. Међутим, с обзиром на националну припадност сахрањених војника (највише је сахрањених Румуна – 2775, затим 1067 Немаца, 373 Руса, 159 Италијана, 73 Аустријанца, 67 Срба, 10 Француза, 1 Енглез и 1 Бугарин, док је 67 непознатих), оправданије би било гробље назвати Ратним или Војничким гробљем. Овај топоним је општеприхваћен из неколико разлога: Немци су 1916. године на овом потезу подигли Ратно гробље, затим велики је број немачких бораца који су овде сахрањени и на крају, али можда и најважније, Немци су, између два светска рата, преко свог „Савеза за бригу о ратним гробовима“ у три наврата обнављали поменуто гробље и дали му обличје са инсигнијама које сугеришу немачку провенијенцију. О Немачком ратном гробљу најбољу студију до сада публикувао је Бранко Дукић у књизи чији назив сугерише једну ужу тему, мада је значајан и поуздан водич кроз многе друге теме Првог светског рата у Смедереву: Б. Дукић, *н. г.*

Васкрс Србије и победа

„Дуго се и дуго робовало. Дани беху месеци, а месеци године. Када одједном пуче глас да је у Македонији одпочела наша офанзива сви бесмо као наелектрисани. Заборависмо на све дуге патње.“

— Петар Максимовић, *Вечерње новосици*, 24–26. децембар 1918.

Након четири ратне године, а нарочито услед неуспешних немачких офанзива на западу у пролеће 1918. и очајне ситуације у државама Централних сила, полако, али сигурно назирао се крај рата. „Аустро-Угарска и Немачка су биле поражене на бојном пољу до јула 1918. Па, ипак, обе су наставиле борбу у јесен у нади да ће доћи чудо. Ниједно није дошло.“²⁰⁴ У два средњоевропским царевинама унутрашње незадовољство, изазвано огромним ратним напорима, дошло је до тачке кључања.

Иако је на француском и белгијском бојишту иницијатива срединам лета 1918. најзад прешла на страну Антанте, савезници су одлучујући продор начинили на Солунском фронту. Војвода Живојин Мишић, од јуна 1918. начелник Штаба врховне команде, као и команданти 1. и 2. армије, генерал Петар Бојовић и војвода Степа Степановић, спремали су се да српску војску извуку из ровова у којима се налазила још од лета 1916.²⁰⁵ Општа савезничка офанзива

отпочела је 14. септембра у 8 часова ујутру грмљавином из око 2000 артиљеријских цеви, док је наредног дана прва у јуриш кренула српска 2. армија.²⁰⁶ Савезници под командом француског генерала Франшеа д'Епера брзо су продирали у дубину Балкана, а ударну иглу су представљале српске трупе, које су, након заузимања Скопља 24. септембра, Врања 1. октобра и Ниша 11. истог месеца, кренуле долином Мораве ка северним границама Србије.²⁰⁷

30. септембра 1916. овладала висовима Кајмакчалане и тиме поново закорачила на територију своје државе. Након заузимања Битоља 19. октобра 1916, фронт се стабилизовао северно од овог македонског града, па се прешло на рововски рат који је трајао наредне две године. У историографској литератури западне провенијенције преовладава мишљење да је ово ипак било споредно ратиште. Међутим, иако су Централне силе уложиле много напора на Балкану, оне ипак нису успеле да успоставе нови поредак, што је у великој мери подигло углед Србије, као једне од важнијих армија на овом фронту. Судбина рата свакако се одлучивала на фронту према Русији и, нарочито, на Западном фронту, бојиштима која су гутала највећи број људства, наоружања, опрема и ресурса.

206 А. Митровић, *н. г.*, стр. 472–473.

207 *Исјео*, стр. 475–476.

204 Holger H. Herwig, *н. г.*, стр. 419.

205 Прве српске јединице су са Крфа пребачене на северне обале Егејског мора још у марту 1916. године. Оне су на Халкидикију допуниле наоружање, извршиле појачану војну обуку, да би у јуну и јулу 1916. поново изашле на бојиште. После двомесечних жестоких борби, српска војска је

Непотписана дописница. Српски војници у енглеској болници у Грчкој, позитив, 13,8 × 8,8 цм. Из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

Страница из француских новина *Le Miroir*, бр. 167, 4. фебруар 1917, стр. 10, мус ист. ул. бр. 1702-7/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

О расулу непријатељских снага на српској територији најбоље говори цитат немачког официра Паула Кирха, начелника Штаба 11. армије: „У своју земљу су с југа надирале српске трупе, на источном крилу су преко бугарских територија марширале француске снаге ка северу, иза леђа 11. армије дејствовале су непријатељске комите... У борбама је учествовало становништво, у целој земљи су се појавиле српске чете и вршиле препаде на наше јединице које се нису довољно заштитиле у коначиштима и приликом обеда, на наше позадинске службе и коморе у маршу, наносиле оштећења на железници. Против ових чета ми смо упућивали посебне ловачке одреде, али је лакше било ухватити буву у цаку него уловити ове чете у испресецаном планинском земљишту које су оне изврсно познавале. Те чете су зато представљале праву несрећу до краја борбе у Србији.“²⁰⁸

Наредних дана, напредујући ка Дунаву, српске снаге су запоседале територију коју је непријатељска војска убрзано напуштала.²⁰⁹ Само је српска Коњичка дивизија имала извесне сукобе са непријатељем. Она је напредовала у две колоне: десна, главна колона је

Le prince héritier est vu ici, en compagnie de son frère, de l'amiral anglais Townbridge et d'officiers serbes ———
 Cette photographie locale récente, a été prise à la demande du prince Alexandre de Serbie, à l'occasion d'une visite que lui a fait à son camp, l'amiral Townbridge, commandant l'escadre britannique en Orient. Le prince est au deuxième plan à gauche de son frère, le prince Georges, entouré de ses officiers serbes. Le général anglais Townbridge est à son côté. Il est entouré de ses officiers serbes. Le prince héritier est à droite de son frère.

напредовала ка Пожаревцу, а средња ка Смедереву.²¹⁰ По заузимању Пожаревца 28. октобра,²¹¹ Врховна команда издала је наређење команданту 1. армије Петру Бојовићу: „За нас је од велике важности да сачувамо Београд и остале вароши на Дунаву и Сави од бомбардовања непријатељском артилеријом. Због тога наредите, да наша војска уђе у ове вароши тек онда, када будемо сигурни, да је непријатељ немоћан бомбардовати их. До тог времена наредите улазак само патроле и мањих оделења, и то по могућству ноћу. Тако исто избегавати посезање положаја у непосредној близини ових вароши, како би се избегла свака опасност по њих и саме трупе.“²¹²

Сведочење о ослобођењу Смедерева оставио је Душан Додић, који је од 1916. до 1918. командовао 1. ескадроном 1. коњичког пука „Обилић“, а у операцијама током 1918. командовао је здруженим одредом и на тој дужности остао до краја рата. У његовом ратном дневнику пише да је 29. октобра његова колона пошла из Велике

210 Небојша Ђокић, „Прва српска армија у завршним операцијама за ослобођење Србије октобра 1918. године“, *Браничевски гласник*, 8, Пожаревац, 2013, стр. 28.

211 Небојша Ђокић, Радован Радовановић, „Ослобођење Пожаревца и околине октобра 1918. године“, рад ће бити објављен у гласилу Историјског архива у Пожаревцу, Пожаревац, 2014.

212 Р. Ранковић, *н. г.*, стр. 50.

208 *Иста*, стр. 476–477.

209 Бугарска је прва од Централних сила положила оружје пристајући на капитулацију већ 29. септембра 1918.

Плане и наставила да гони непријатеља, који је у 4 часа изјутра напустио положаје код Малог Орашја. Напредовање ка Смедереву је заустављено у 16 часова код Радинца, где су се противничке снаге утврдиле. Међутим, већ сутрадан, 30. октобра (17. октобра по старом, јулијанском календару), у 6 часова ујутру средња колона Коњичке дивизије, уз помоћ одреда који јој је Моравска дивизија упутила из правца Михајловца, пробила је непријатељске положаје код Радинца, и у 7 часова заузела Смедерево. На овај начин је, по постојећем наређењу, осигурана обала од Смедерева до ушћа Велике Мораве.²¹³

За Смедеревце велики тренутак ослобођења описао је савременик и сведок ових догађаја, поменути Петар Максимовић: „Сад долази један моменат величанствен и појава досад невиђена. Улицом иду војници са француским шлемовима и наперним пушкама. Французи, Французи хори се са свију страна и спремљено цвеће баца се на њих. Они нам одговарају: Срби смо, Срби смо. Ох, како је величанствен тај тренут! Изгубили смо глас, гушили смо се, све то само јеца и кличе скоро нечујно: Живела слободна Србија...“²¹⁴

213 С. Штерић, *Еше шако је...*, стр. 536.

214 *Велинићон и Хинденбурј...*, н. д.

Иако је град ослобођен без већих борби, страдање у Смедереву се ипак није могло избећи. Приликом ослобођења Смедерева гинули су и цивили, о чему сведоче матичне књиге умрлих.²¹⁵ Међутим, тачан број тих жртава се не зна. Постоји сведочење Спасоја Јефремовића да су Немци при повлачењу дигли у ваздух велику количину муниције.²¹⁶ У свом тексту Петар Максимовић потврђује то: „[...] они (Немци, оп. аут.) 16. октобра запале своје зграде подигнуте на периферији, око града, Дунава, жељезнице, па шта више неке и у самој вароши [...]“²¹⁷ Немци су претходно информисали становништво о планираним паљењима и контролисаним детонацијама, али је становништво те ноћи много стрепело. Осим тога, Немци су узели таоце из града као јамство да приликом повлачења из града неће бити непријатељских дејстава на њихову војску од стране цивилног становништва. Градско поглаварство је због тога организовало

215 Р. Милошевић, *Смедеревски райни...*, стр. 129.

216 С. Јефремовић, *н. г.*, стр. 216; И поред настојања Немаца да пре повлачења униште муницију коју нису могли понети, српска војска је заробила одређену количину муниције. Наиме, у Ратном албуму Андре Поповића публикована је фотографија из времена ослобађања Србије са следећим потписом: „Велики депо непријатељске муниције у Смедереву“: Андра Поповић, *Рашни албум 1914–1918*, Београд, 1926, стр. 345.

217 *Велинићон и Хинденбурј...*, н. д.

Фотографија српске војске у Грчкој, позитив, мус ист. ф-726

Урамљена фотографија Милоја (Животе) Грујића из села Друговац код Смедерева. Фотографија је највероватније снимљена у Солуну, позитив, 18,3 × 13,7 цм (са рамом), из приватне збирке Горана Грујића из Смедерева

Насловна страница француских новина *Le Petit Journal. Supplément du dimanche*, бр. 1.494, 10. август 1919, мус ист. ул. бр. 1702-13/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

и стражу коју је чинило стотинак људи, како би пазили да неко не прекрши договор и угрози животе талача. Било је и спорадичних пљачки радњи и кућа од стране Немаца.²¹⁸

Међутим, „[...] око 10 сати пре подне Смедерево опет доживе своју трагичну судбину“, како П. Максимовић даље описује догађаје који су убрзо након ослобођења уследили: „И после одласка Немци су хтели да се забављају Смедеревом. Прави Теутони – дивљачки предци њихови. Када су напустили Смедерево онда су преко Дунава и намештених војника палили електричном жицом њихове магацине у Смедереву у којима беху гранате, мине и барут и остали прскајући материјал [...]. Од грдних потреса дуварови се од кућа растављаху, таванице падаху а сви прозори одоше у параман парче. Зимње доба. Наста јаук и писка деце на све стране.“²¹⁹

²¹⁸ *Исшо*.

²¹⁹ *Исшо*.

О ослобађању Смедерева одмах су известиле српске новине које су у то време штампане на Крфу, а вест о уласку српских трупа у град на Дунаву одјекнула је и у инострану штампи широм света, чак и на далеком Новом Зеланду.²²⁰

Коњичка дивизија се у Смедереву задржала целих недељу дана, а онда је 6. новембра стигло наређење из команде 1. армије да се пређе Дунав са Моравском дивизијом на линији Бела Црква–Вршац–Темишвар, како би се искористило прилично растројство у аустроугарској војсци. У наредна два дана Коњичка дивизија је пребачена на територију Угарске код Великог Градишта и ушла је у Белу Цркву 8. новембра.²²¹

Сведок ослобођења Спасоје Јефремовић у својим сећањима описује и обнову града, која је почела наредног дана по ослобађању: „Већ сутрадан склањале су се са горњег пута неексплодирани гранате, подизале пале ограде и оборене капије, чистила згаришта, подупирале гране на поломљеним воћкама и обнова је, после толиких прење, опет почела... [ипак] Дуго после првог светског рата тупила се још мотика, или ашов копача о гвоздену кошуљу гранате, тесак Вардарца или шиљасти бајонет трећепозивца.“²²²

Рат је био завршен, али Смедерево, као и целу Србију, чекала су искушења преживљавања још једне зиме и обнове града, затим пребројавања и пописивања мртвих и умрлих, несталих и из интернације враћених. Осим тога, требало је очувати спомен на пострадале у херојској борби и мучној оскудици окупације или интернације.

²²⁰ „Српско војиште“, *Српске новине*, 23. октобар 1918, бр. 126, стр. 3, <http://scc.digital.bkp.nb.rs/view/P-2588-1918&e=t&ID=16869&p=003&z=3&x=b&w=980&h=600&x=b> (3. 9. 2014); „Са нашег фронта“, *Велика Србуја*, 18. октобар 1918, бр. 906, стр. 2, <http://velikirat.nb.rs/items/show/2991> (3. 9. 2014); „Operations in the Balkans“, *Waikato Times*, Volume 89, Issue 13 906, 4 November 1918, Page 5, <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=WT19181104.1.5&e=-----10--181---0Semendria--> (3. 9. 2014).

²²¹ С. Штерић, *Еше њако је...*, стр. 537–538.

²²² С. Јефремовић, *н. г.*, стр. 217–218.

Култура сећања

„Немојмо се заваравати. Човек се не сећа прошлости; он је вазда наново изграђује. Он прошлост не чува у свом сећању онако као што глечери Севера у себи чувају замрзнуте мамуте што су живели пре више хиљада година. Он полази од садашњости, и управо кроз њу, коју познаје, тумачи прошлост.“

— Лисјен Февр

Велики рат је званично окончан потписивањем примирја 11. новембра 1918,²²³ али процеси који обликују начине на које се сећамо или доживљавамо тај рат нису. Култура сећања је комплексна друштвена појава, јер имплицира најразличитије емоције, интересовања, образовање, али и политичке и друге интересе. То је терен на којем се сусрећу: појединци, грађанске и друштвене организације, стручњаци различитих дисциплина, политичари и институције. Она такође имплицира стално преиспитивање историчара који уводе нове теме, или ишчитавањем раније недоступних извора долазе до нових закључака. Историја Првог светског рата није једном за свагда написана. Историчари и публицисти најразличитије провенијенције

пишу нове књиге о узроцима и току рата, али исто тако и нове студије о разлозима за писање тих нових књига.²²⁴

Много више у западноевропском јавном дискурсу неголи код нас присутна су два супротна погледа на Први светски рат: један тријумфа и поноса и други трагедије и туге. Иако је Србија из рата изашла десеткована жртвама, са девастираном привредом, урушеном инфраструктуром и као део нове, веће државе, у јавном дискурсу и данас доминирају следеће теме: храбар отпор „мале Србије“ против „велике Аустроугарске“ и касније Немачке и Бугарске, поносна борба за независност, огромне жртве и коначна победа уз помоћ великих савезника. Овакав приступ је сасвим разумљив, узимајући у обзир величину људских жртава које је Србија поднела у овом рату. Међутим, рат је за собом оставио десетине хиљада ратних инвалида и ратњеника, сирочад и удовице. Остаје утисак да су они након завршетка

²²³ Датум када је Немачка, као најважнија учесница рата, потписала капитулацију сматра се завршетком рата који ће касније бити назван Велики или Први светски рат. Међутим, неке од држава учесница рата су већ пре тог датума изашле из рата, а сукоби који су проистекли из овог рата настављени су у неким деловима света и након потписивања Версајског уговора 1919. године.

²²⁴ Оно што неки историчари сматрају новим погледима и открићима, други сматрају „ревидирањем“ историје које исходиште има у дневно-политичким интересима.

Указ о додели Албанске споменице Радосаву (Филипа) Чолићу из Смедерева, редову пекарске чете Дунавске Дивизије | позива, папир, 41,5 × 28 цм, мус ист. ул. бр. 1703-1/2014

Великог рата у тој култури сећања заснованој на величању херојске борбе остали заборављени и маргинализовани.

У том смислу значајан је напор Радомира Милошевића да попише именом и презименом све Смедеревце страдале у ратовима 19. и 20. века, па тако и у Првом светском рату.²²⁵ Једино ишчитавањем имена и презимена погинулих, као и анализом њихових занимања, старосне доби, места становања, занимања или чак вероисповести, можемо да се приближимо разумевању тог света чији је живот тако

²²⁵ Р. Милошевић, *Смедеревски ратни...*, стр. 43–60.

сурово прекинут 1914. Велики рат свакако јесте био велики у смислу бројева мобилисаних, погинулих, рањених, несталих, умрлих, расељених, држава које су учествовале и ратног материјала који је употребљен за убијање и уништавање. . . Међутим, питаћемо се попут Ерика Хобсбаума: „Заиста, да ли стварно можемо да схватимо бројеве изван стварности приступачне нашем телесном опажању? [. . .] Грађевине су после овог рата могле лакше да се обнове него животи преживелих.“²²⁶

После 1918. прво је требало обезбедити елементарне услове за нормалан живот, учврстити политичке темеље нове државе, па тек онда покренути институционализовану или независну грађанску иницијативу за очување сећања на Први светски рат. Различити су начини уз помоћ којих се након 1918. креира култура сећања: подизање споменика, додељивање ордења, оснивање удружења за чување успомена на Велики рат, одржавање комеморативних скупова, преименовање назива улица и тргова, публикавање књига, објављивање новинских текстова у штампи и др.

Између два светска рата (1918–1941) изграђивани су споменици на иницијативу државних органа,²²⁷ различитих удружења или чланова породица страдалих током рата. У Смедереву и околини спомен-обележја су подизали мештани, а тако је и навођено у поветима. Прво је подигнут Споменик изгинулих и умрлих војних обвезника из Смедерева у рату 1914–1919²²⁸ у Смедереву, „заузимањем Друштва за подизање споменика из редова занатлија, а уз помоћ свих грађана из Смедерева“.²²⁹ Постављен је и освештан 1. децембра 1926, на годишњицу оснивања Краљевине схс, на главном тргу у Смедереву.²³⁰ Споменик палим ратницима и заробљеницима

²²⁶ Е. Hobsbaum, *н. г.*, стр. 39.

²²⁷ У ову сврху основано је „Друштво за подизање споменика жртвама Првог светског рата“.

²²⁸ За завршетак рата узета је 1919, јер је тек тада започела демобилизација војника.

²²⁹ Оригиналан натпис на постољу споменика.

²³⁰ На Споменику су уклесана имена 288 у борби палих и умрлих војних обвезника. Изграђен је од мермерних плоча, изнад којих је постављена фигура српског војника трећепозивца у природној величини.

1912–1918. године у Малом Орашју подигнут је 1926.²³¹ Спомен-чесма палим херојима општине суводолске у ратовима 1912–1918. године у Суводолу подигнута је 1927.²³² Изградња спомен-костурнице у Врбовцу је почела 1936, а завршена је 1938. у част двадесетогодишњице пробоја Солунског фронта. Црква Светог пророка Јеремије у Врбовцу подигнута је изнад спомен-костурнице и освештана 14. маја 1939.²³³ За Споменик изгинулим и умрлим борцима у ратовима 1912–1920. варошице Сараораца у Сараорцима немамо тачан податак о години изградње.²³⁴

Што се Смедерева тиче, постоје одређене специфичности у вези са споменицима и спомен-обележјима. У граду не постоји споменик или спомен-обележје значајној победи српске војске у Смедеревском боју. Још током рата, тачније за време окупације, Немци су прво подигли споменик команданту армијске групе *Макензен* фелдмаршалу Аугусту фон Макензену, о чему смо већ писали. Осим тога, у првој половини 1916. Немци су подигли војничко гробље за погинуле војнике, у којем су били сахрањени и војници других националности.²³⁵

Након завршетка Другог светског рата долази до промене дискурса у вези са Великим ратом. Он је кореспондирао са новом идеолошком матрицом револуционарних носилаца власти, према којој је одлучно требало раскинути све везе са династијом Карађорђевић и

Р. Милошевић, *Смедеревски рајони* . . . , стр. 43–58.

- 231 На споменику од црног мермера уклесана су 84 имена палих бораца из овог села у ратовима 1912–1918. Залагањем Регионалног завода за заштиту споменика културе Смедерево и мештана села у току 2014. споменик је рестауриран на основу оригиналног изгледа, премештен недалеко од првобитне локације, а уређен је и приступ споменику.
- 232 На споменику је уклесано 55 имена палих ратника из ратова 1912–1918.
- 233 Спомен-костурница подигнута је у част изгинулим борцима Шумадијске дивизије 1 позива који су погинули у жестоким борбама на врбовачким косама и вису Церјак након пада Смедерева у октобру 1915. У костурници је пренет само мањи број погинулих у овом боју: Васо Бојчић, Милосав Чоловић, Драган Глишић, Радмила Лукић и Живослав Адамовић, *Споменници из Смедерева из Првој и Другој светској ратима*, Смедерево, 1995, стр. 40–41. (У даљем тексту В. Бојчић и др.).
- 234 На споменику су уклесана имена 224 српска ратника.
- 235 Детаљно о споменику: Б. Дукић, *н. г.*

Дописница, *Споменик у Смедереву*. Издавач: *Мика Ћ. Милијевић*, Смедерево. Димензије: 8,5 × 13,4 цм, из приватне збирке *Милана Лончара из Смедерева*

обележјима која подсећају на њу. Међутим, херојски подвизи српске војске, претходно прочишћени од свега што није било у складу са новим дискурсом, стављени су у функцију величања слободарске традиције нове државе. Неки споменици су оштећени или запуштени, други мењани и допуњавани. У овом периоду (1945–1990) изграђују се споменици или спомен-обележја која обједињују сећања на пале борце како у ратовима 1912–1918, тако и у Народнослободилачком

Дописница, *Semendria – Heldenfriedhof*.
Издавач није наведен. Димензије: 13,8 × 8,8 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

рату 1941–1945.²³⁶ Немачко ратно гробље је захваљујући политичким

236 Две спомен-плоче на Дому културе у селу Биновац, једна са именима 56 ратника из ратова 1912–1918 и друга из НОР-а. У Водњу је подигнут споменик од белог мермера и две спомен-плоче, једна са именима 75 ратника из ратова 1912–1918 и друга посвећена жртвама НОР-а. У центру Врбовца подигнут је споменик са шест кракова на чијим доњим деловима се налази шест мермерних плоча, од којих је на пет уписано 127 имена ратника из ратова 1912–1918, а на једној из НОР-а. У Вучаку је подигнута спомен-чесма са две мермерне плоче, од којих се на једној налази имена 40 ратника из ратова 1912–1918 и на другој из НОР-а. На фасади Дома културе у Добром Долу постављена је плоча са именима 126 ратника из ратова 1912–1918. У Коларима је подигнута спомен-плоча са именима 79 погинулих у рату 1914–1918. У Куличу је постављена једна табла са именима 31 ратника страдалог у рату 1914–1918 и друга са именима жртава страдалих у НОР-у. У Ландолу је подигнут споменик од бетона са 7 плоча

са именима ратника из ратова 1912–1918 и 5 плоча са именима погинулих током НОР-а. У Лугавчини је постављена плоча са именима 108 ратника из Првог светског рата. У Малој Крсни је подигнут споменик од бетона са плочама на којима су уклесана имена 75 ратника у ратовима 1912–1918 и имена палих бораца из НОР-а. У Михајловцу је подигнут споменик од ливеног бетона са три мермерне плоче на којима су имена 223 ратника из ратова 1912–1918 и једном из НОР-а. У Оспаоници је подигнута спомен-чесма посвећена погинулим у ратовима 1912–1918. Спомен-обележје са именима 105 ратника још није постављено. У Петријевићу је подигнут споменик „Код храста“ са три мермерне плоче на којима је уписано 46 имена страдалих у ратовима 1912–1918, као и плоче са именима жртава из НОР-а. Споменик у Радинцу рађен је од бетона са бронзаним плочама на којима су имена 154 ратника из ратова 1912–1918, као и плоче са именима погинулих у НОР-у. У Раљи је спомен-плоча са именима 74 ратника из ратова 1912–1918 постављена на згради амбуланте. У Сеонама је подигнута спомен-чесма са мермерним таблама на којој су уклесана имена 52

одлукама, али и услед немара, запуштено, а касније је у потпуности променило своју намену, тачније претворено је у Пионирски парк. Преименовање топонима уследило је након Другог светског рата, а правдано је големим страдањима српског народа за време Другог светског рата. Нешто касније, педесетих година 20. века, оригинална капела је претворена у атеље чувеног смедеревског уметника Селимира Селета Јовановића.²³⁷ Осим тога, Споменик изгинулих и умрлих војних обвезника из Смедерева у рату 1914–1919, који је првобитно био постављен у средишту главног смедеревског трга, шездесетих година 20. века је премештен на локацију испред јужне стране Цркве Св. Георгија. Приликом реконструкције Трга 2002–2003. Споменик није враћен на оригиналну локацију.

Називи улица такође одражавају однос институција према Првом светском рату. Тако је након Другог светског рата у ужем градском језгру задржан само мали број назива који сећају на Велики рат: то су улице именоване по 17. октобру, војводи Мишићу и војводи Путнику. Венац незнаног јунака, односно главни градски трг, преименован је у Трг републике. Улици краља Петра I промењено је име у Улицу маршала Тита, да би јој стари назив био враћен тек 1991.

Са поновним успостављањем српске државности у 21. веку, покрећу се нове иницијативе за обнављање постојећих, али и подизање нових споменика и спомен-обележја. Одржавају се комеморативни скупови и формирају нова удружења за неговање традиција сећања на Први светски рат. Удружење потомака ратника 1912–1918. године – Смедерево основано је 21. јуна 1997, а данас има више од 350 чланова, који делују у подружницама у граду и 6 села на територији града Смедерева. Удружење има и свој часопис „Глас потомака“,

чији је 14. број недавно публикован.²³⁸ Осим поменутог, у Смедереву делује и Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца – Смедерево.

Последњих десет година интензивиранија је издавачка делатност на тему Првог светског рата, али је изложбена делатност и даље у повоју. Музеј у Смедереву се такође налази пред изазовом интерпретације Великог рата. Осим једне изложбе (2004), до сада није било значајнијих подухвата у смислу представљања Смедерева у Великом рату уз помоћ музеалија. Проблем лежи и у чињеници да фонд Историјске збирке не обилује предметима из овог периода.

Конечно, са новим миленијумом указале су се и нове могућности за обликовање културе сећања на Велики рат. „Велика количина истраживања о Великом рату је сада у јавном домену и доступна међународно, захваљујући тој одређеној карактеристици Интернета, иако квалитет није увек загарантован.“²³⁹ Интернет, са свим својим појавама (веб-сајтови најразличитијих форми – институционализовани сајтови, социјалне мреже, сајтови за преглед видео-материјала, као и интернет-форуми и е-поруке . . .), суштински утиче на креирање слике о Првом светском рату у 21. веку. Разумевајући значај употребе оваквог медија, нарочито поводом обележавања стогодишњице Великог рата, и у Србији су креирани нови веб-сајтови, али и отворене нове секције на постојећим. У том смислу вредни су помена, као важан ресурс за истраживаче, али и све друге које интересује Први светски рат, веб-сајтови: www.unilib.bg.ac.rs/istorijskenovine/index.php²⁴⁰ и <http://velikirat.nb.rs>²⁴¹,

ратника из ратова 1912–1918, поред друге са именима бораца из НОР-а. У Скобаљу је подигнут споменик од мермера са именима 81 ратника из ратова 1912–1918, уз који су наведена и имена палих у НОР-у. У Удовичама је подигнут споменик са две плоче од црног мермера на којима су уклесана 72 имена ратника из ратова 1912–1918, поред оне са именима бораца НОР-а. У Шалинци, у Шалиначком лугу подигнут је споменик од белог мермера на којем се налазе четири плоче са именима 52 ратника из ратова 1912–1918 и из НОР-а. Сви подаци из: Васо Бојчић и др., *н. г.*

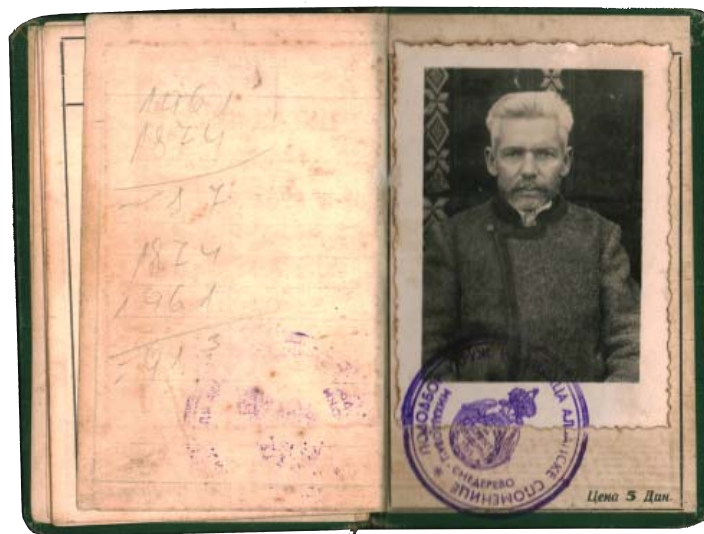
237 Б. Дукић, *н. г.*, стр. 8.

238 Удружење има за циљ неговање и развијање сећања на тековине ослободилачких ратова, са нагласком на ратове 1912–1918. Седиште Удружења је у Смедереву. Има подружнице у селима Милошевац, Оспаоница, Липе, Друговац, Михајловац и Врбовац.

239 Nils Fabiansson, „The Internet and The Great War. The impact on the making and meaning of The Great War History“, у: Nichol Saunders (ed.), *Matters of Conflict. Material Culture, Memory and The First World War*, New York, NY, 2004, p. 166.

240 Ради се о посебној секцији веб-сајта Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду. Овај веб-сајт садржи графу (периодик) која је дигитализована у оквиру међународног пројекта *Europeana Newspapers* (новине Европеана) на веб-сајту <http://www.europeana-newspapers.eu/>

241 Двојезични веб-сајт (српски: ћирилица и латиница и енглески) који

Чланска карта
Удружења носилаца
Албанске споменице
Милована Стевановића
из Михајловца, папир-
картон, 11 × 7,5 цм,
из приватне збирке
Миодрага Маринковића
из Смедерева

које су креирале установе у Србији. Осим тога, онлајн сфера обилује веб-страницама које се односе на Велики рат,²⁴² међу којима има и много дигитализованог садржаја који се односи на Смедерево у Великом рату.

Ове године, када се код нас и широм света обележава стогодишњица почетка Првог светског рата, велики напори и ресурси, ин-

представља дигиталну библиотеку која је део институционализованог пројекта *Europeana collections 1914–1918* (колекције Европеана 1914–1918) на веб-сајту <http://www.europeana-collections-1914-1918.eu/>. Овај пројекат је сродан пројектима <http://www.europeana1914-1918.eu>, у оквиру којег грађани постављају материјал из личних колекција и пројекта *EFG 1914* на веб-сајту <http://project.efg1914.eu/>, на којем се дигитализује видео-материјал који се односи на Први светски рат.

242 О количини материјала најбоље сведочанство је број страница који се нуди преко претраживача *Google* на веб-страници www.google.rs када унесете термин претраге „Први светски рат“ – укупно 893 000 резултата. (2. 10. 2010).

ституционални и појединачни, биће уложени не би ли се оживело сећање на 1914. Међутим, при томе ваља имати у виду једно запажање смедеревског археолога Дејана Радовановића: „Сећање на Први светски рат у Србији већ стотину година лелуја између поноса и прећуткивања, усхићења и заборав, поновног откривања и промене свести, неодмерене егзалтације и равнодушности... Славне победе на Церу и Колубари, албанска голгота и пробој Солунског фронта својом моћном енергијом закрилили су многе друге догађаје и готово их потиснули у заборав. У том погледу Смедерево је добар пример“²⁴³ Искрено, надамо се да ће изложба и студијски каталог *Смедерево у Великом рату* бити у функцији промене набоље у домену културе сећања на догађаје, личности и процесе овде описане.

243 Дејан Радовановић, „Између заборав и сећања“, *Смедеревски маџазин*, број 23, Смедерево, септембар 2014, стр. 4.

Списак извора и литературе

1. ИЗВОРИ:

1.1. Необјављена архивска и музеолошка грађа:

Архив Србије (ас), Фонд: Војни генерални гувернман
Приватна збирка Милана Лончара из Смедерева, Дописне карте
Музеј у Смедереву, Исечци из страних новина, откуп из приватне
колекције Момира Марјановића из Београда, Историјска збирка
Музеја у Смедереву, ул. бр. 1702/2014; Фотографије из Историјске
збирке Музеја у Смедереву, (мус) Ф-410–416 и Ф-404/407; Поклон
албум Душана Напијала из Холандије (Албум Душана Напијала),
Историјска збирка Музеја у Смедереву, ул. бр. 1671/2013.

1.2. Необјављена дигитализована грађа на интернету:

1.2.1. Периодика

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду, <http://www.unilib.bg.ac.rs/istorijskenovine/index.php>. Овај веб-сајт садржи грађу (периодику) која је дигитализована у оквиру међународног пројекта *Europeana Newspapers* (Еуропеана новине): „Захвалности“, *Службени војни лист*, год. 34, бр. 33, Ниш 16. новембар 1914, стр. 951–952.

Народна библиотека Србије у Београду, Дигитална библиотека која је део институционализованог пројекта *Europeana collections 1914–1918* (Колекције Еуропеана 1914–1918), <http://velikirat.nb.rs/>: „Велингтон и Хинденбург. Улаз и излаз Немаца из Смедерева“, *Вечерње новоси*, год. хх1, бр. 58 (61!), Београд, 24–26. децембар 1918; „Bavarski kralj u Beogradu. Niz Dunav“, *Beogradske novine*, год. 14, бр. 241, Beograd, subota 7. septembra 1918; „Са нашег фронта“, *Велика Србија*, год. 111, бр. 906, 18. октобар 1918.

Дигитална Народна библиотека Србије, <http://scc.digital.bkp.nb.rs/>: „Српско војиште“, *Српске новине*, година LXXXV, бр 126, 23. октобар 1918.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Portal starije hrvatske periodike, <http://dnc.nsk.hr/>: „Grad i tvrđava Smederevo zauzeti – Neprijatelj uzmiče prema Požarevcu“, *Jutarnji list*, Godina 14, Broj 1277, Zagreb, srieda 13. listopada 1915.

Независан пројекат *The European Library*, <http://www.theeuropeanlibrary.org/>: „Stadt un Festung Semendria genommen“, *Berliner Tageblatt*, 44. Jahrgang, Nr. 521, 12. Oktober 1915.

Национална библиотека Француске, пројекат *Gallica*, <http://gallica.bnf.fr>: „En Serbie. La situation en Serbie“, *Bulletin Yougoslave*, No. 7–8, Paris, 1–15 Janvier 1916.

Дигитална библиотека Беча, (*Wienbibliothek Digital*), <http://www.digital.wienbibliothek.at/>: „Der k. u. k. Generalgouverneur von Serbien im Kreise Semendria“, *Reichpost*, 21. 4. 1916; Ein deutscher Heldenfriedhof in Semendria“, *Neues Wiener Tagblatt*, 28. 8. 1916; „Das Heldendenkmal von Semendria“, *Reichspost*, 17. 12. 1916.

Национална библиотека Новор Зеланда (*National Library of New Zealand*), портал дигитализованих новина *PaperPast*, <http://paperspast.natlib.govt.nz/>: „Reign of terror. German blood-lust in Serbia. Shocking massacres reported. Huns apparently go mad: young and old butchered“, *Poverty Bay Herald*, Volume XLII, Issue 13 834, 6 November 1915, Page 3; „Blood mad Germans. Slay with senseless fury“, *Northern Advocate*, 8 November 1915, Page 1; „Operations in the Balkans“, *Waikato Times*, Volume 89, Issue 13 906, 4 November 1918, Page 5.

Аустријска национална библиотека, Виртуелна читаоница новина (*Анно, Österreichischen Nationalbibliothek*), <http://anno.onb.ac.at/index.htm>: „Semendria erobert“, *Neues Wiener Tagblatt*, 49. Jahrgang, Nr. 283, Dienstag, den 12. Oktober 1915; „Semendria erobert“, *Neues Wiener Journal*, 23. Jahrgang, Nr. 7892, Wien, Dienstag, 12. Oktober

1915; „Eroberung der Stadt und Festung Semendria“, *Neue Freie Presse*, Nr. 18370, Wien, Dienstag, den 12. Oktober 1915; „Zdobycie miasta i twierdzy Semendriji“, *Kurjer Lwowski*, Rok xxxiii, Nr. 335, Lwow, Czwartek dnia 14. Października 1915; „Vom Kriege. Plündernde Serben in deutscher Uniform“, *Grazer Mittags Zeitung*, 3. Jahrgang, Nummer 20, Montag 24. Jänner 1916.

1.2.2. Разно

Аустријска национална библиотека, Архив слика и колекција графика, (önb Bildarchiv und Grafiksammlung Österreichischen Nationalbibliothek) <http://www.onb.ac.at/sammlungen/bildarchiv.htm>: Abgabe von Waffen – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat, ks 16213739, 1914–1918/IV; Geisel erschossen – Kundmachung – Palanka – In serbischer Sprache, ks 16213741, 1914–1918/IV; Beschuhung und Schuhpreise – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat, ks 16213744, 1914–1918/IV; Kauf von Maiskolben u. Mühlenabfällen – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat, ks 16213742, 1914–1918/IV; Vermahlung von Mais – Kundmachung – Palanka – Mehrsprachiges Plakat, ks 16213746, 1914–1918/IV;

Приватна збирка Петера Оринчаја, Албум аустроугарског потпоручника Оскара Симка (Албум Оскара Симка), www.tuzkereszt.com

Мађарска библиотека дигиталних слика (*Magyar Digitális Képkönyvtár*), <http://www.kepkonyvtar.hu>

Градски историјски музеј у Лајпцигу, (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig), предмет инв. бр. v/576/2007, <http://www.stadtgeschichtliches-museum-leipzig.de>

Народна библиотека Србије, <http://velikirat.nb.rs/>: *Ојлас: на српски и црногорски народ, изгај од главне команде савезничке Немачке и Аустро-угарске војске, Први светски рат 1914–1918 – Србија – 1915 – Плакати*

1.3. Објављена архивска грађа:

Андра Поповић, *Рајни албум 1914–1918*, Београд, 1926.

1.4. Објављена мемоарска грађа:

Clara Sturzenegger, *La Serbie en Guerre 1914–1916*, Neuchâtel–Paris, 1916.

2. ЛИТЕРАТУРА:

- М. Бјелајац, „Нови (стари) заплети око узрока Првог светског рата пред обележавање 100. годишњице“, *Токони историје*, 1/2013, Београд, 2013.
- В. Бојчић, М. Чоловић, Д. Глишић, Р. Лукић и Ж. Адамовић, *Сјоменици из Смедерева из Првој и Другој светској раји*, Смедерево, 1995.
- Д. Дивљановић, „Пегави тифус у Србији“, *Србија 1915. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 4, Београд, 1986.
- С. В. Домазет, *Зайиси о сјаром Смедереву*, Смедерево, 1982.
- Б. Дукић, *Немачко рајно тробље у Смедереву*, Смедерево, 2010.
- Н. Ђокић, „Прва српска армија у завршним операцијама за ослобођење Србије октобра 1918. године“, *Браничевски гласник*, 8, Пожаревац, 2013.
- Н. Ђокић и Р. Радовановић, „Ослобођење Пожареваца и околине октобра 1918. године“, рад ће бити објављен у гласилу Историјског архива у Пожаревцу, Пожаревац, 2014.
- С. Јефремовић, *Поред града на Дунаву*, Чикаго, 1981.
- Н. Јовановић, *Полицички венац града Смедерева и његове околине у XIX и XX веку*, Смедерево, 2002.
- Ф. Каниц, *Србија – земља и сјановништво, од римској доба до краја XIX века*, 1, Београд, 1985.
- М. Кољанин, „Од губитка приватности до губитка живота“, у: Милан Ристовић (пр.), *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, Београд, 2007.
- М. Лазић, „Тамо далеко. Смедерево у новинским чланцима аустралијске и новозеландске штампе током прве ратне године (1914) у Великом рату“, *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, бр. 45, Смедерево, 2014.
- Н. Маџ, *U Evropi. Putovanje kroz dvadeseti vek*, Smederevo, 2012.
- Д. Милић, „Привредни систем у окупираној Србији“, *Србија 1916. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 5, Београд, 1986.
- Д. Милић, „Стање у привреди Србије под аустро-угарском окупацијом 1917. године“, *Србија 1917. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 6, Београд, 1987.
- Р. Милошевић, *Смедеревски рајни јоменик*, Смедерево, 2003.
- Р. Милошевић, *Саборни храм светиој Ђорђа у Смедереву*, Смедерево, 2006.
- А. Митровић, *Србија у Првом светском рају*, допуњено издање, Београд, 2004.
- Б. Младеновић, *Град у Аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд, 2000.

- Б. Младеновић, „Српска елита у Првом светском рату“, *Историјски часопис*, књ. хлх (2002), Београд, 2002.
- Б. Младеновић, „Здравствене прилике у окупираној Србији 1915–1918“, *Историја медицине, фармације и народне медицине*, Зборник радова, Београд–Зајечар, 2007.
- Б. Младеновић, „Уређење простора у градовима Војно-генералног гувернмана у Србији 1916–1918: прилог проучавању односа између паралелних друштава“, у: Бојана Миљковић-Катић (ур.), *Просторно планирање у југоисточној Европи (до Другој светској рату)*, Зборник радова, Београд, 2011.
- П. Опачић, „Борба за Балкан у јесен 1915. године“, *Србија 1915. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 4, Београд, 1986.
- Л. Павловић, „Смедеревска гимназија 1871–1918“, *Минули век 1871–1971*, Смедерево, 1971.
- Л. Павловић, *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево, 1980.
- М. В. Петровић, „Из велике историје мале Србије“, у: *Трновићи и њих Србије 1914–1918*, Београд, 1974.
- О. М. Pintar i D. Šarenac, „Prvi svetski rat – uzroci i posledice“, 26. 01. 2014, Секција *Prvi svetski rat* веб сајта *Peščanik*, <http://pescanik.net/2014/09/prvi-svetski-rat/>
- „Повлачење српске војске“, *Војна енциклопедија*, 7, Београд, 1965.
- Љ. Поповић, „Основно школство под окупацијом“, *Србија 1918. године и савремене југословенске државе*, Зборник радова са научног скупа, књига 7, Београд, 1988.
- С. Поповић и Љ. Поповић, *Из историје Смедерева у Првом светском рату*, Смедерево, 1995.
- Д. Радвановић, „Између заборавља и сећања“, *Смедеревски маџазин*, број 23, Смедерево, септембар 2014.
- М. Радојевић и Љ. Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Београд, 2014.
- Г. Ранковић, С. Цветковић, Љ. Николић, Ј. Јерemiћ, Г. Јовановић, З. Миљковић и Д. Божичковић, *Уздрге Милану Јовановићу Стојимировићу*, Смедерево, 2002.
- Г. Ранковић, *Митровданска победа код Смедерева 1914. године – сведочења*, Смедерево, 2003.
- Р. Ранковић, *Смедерево и смедеревски крај у Првом светском рату*, Мастер рад одбрањен на катедри за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду 27. 09. 2013.
- М. Ристовић, „Разорени оквири приватности: рат и приватност“, у: Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић и Милан Ристовић, *Историја приватног живота у Срба*, Београд, 2011.
- „Симић, Филип“, *Енциклопедија Смедерево*, личности, 1, Смедерево, 2012.
- С. Скоко и П. Опачић, *Војвода Стејца Стејановић у ратовима Србије 1876–1918*, Београд, 1974.
- Е. В. О. Spinka, *Der Serbienfeldzug 1915*, необјављен магистарски рад одбрањен на Универзитету у Бечу, 2008. <http://othes.univie.ac.at/2980/>
- В. Стојанчевић, „Стварност Србије 1915. године“, *Србија 1915. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 4, Београд, 1986.
- В. Стојанчевић, „Положај становништва у Србији 1917. године“, *Србија 1917. године*, Зборник радова са научног скупа, књига 6, Београд, 1987.
- D. Showalter, „War in the East and Balkans 1914–1918“, *A Companion to World War I*, (ed. John Horne), Malden, MA, 2010.
- N. Fabiansson, „The Internet and The Great War. The impact on the making and meaning of The Great War History“, у: Nichol Saunders (ed.), *Matters of Conflict. Material Culture, Memory and The First World War*, New York, NY, 2004.
- M. B. Fried, *Austro-Hungarian War Aims in the Balkans during World War I*, Palgrave Macmillan, New York, NY, 2014.
- H. H. Herwig, *The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914–1918*, 2nd edition, New York, NY, 2014.
- E. Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, drugo izdanje, Beograd, 2004.
- С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, друго допуњено и измењено издање, Смедерево, 2012.
- С. Цветковић, „Страдање културно-историјског наслеђа Смедерева у Великом рату“, *Mons Aureus*, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, 45, Смедерево, 2014.
- С. Штерић, *Смедеревски бој 1914. године*, Смедерево, 2010.
- С. Штерић, *Ево тако је то било*, Смедерево, 2014.

Miroslav Lazić und Marko Stefanović

Smederevo im großen Krieg

Kurze Zusammenfassung

Ausgehend von der Tatsache, dass das Schicksal von Smederevo und seine Umgebung in der Zeit von 1914 bis 1918 noch nicht genügend erforscht wurde, ist das Projekt „Smederevo im großen Krieg“ realisiert. Dieses Projekt besteht aus zwei Segmenten: gleichnamige Ausstellung und Studienkatalog.

Durch sechs thematische Einheiten (*In der Morgendämmerung des Krieges*; „Auf, auf zum Kampf!“, *Niederlage und Konsequenzen*; *Koexistenz gemäß der Verordnung*; *Auferstehung Serbiens und Sieg*; und *Erinnerungskultur*) versuchten die Autoren neue historiographische Analysen anzubieten, die mit gegenwärtiger Geschichtswissenschaft korrespondieren. Mit diesem Ziel vor Augen wurde die Grundlagenforschung der vorhandenen historiographischen Literatur durchgeführt, welche aus ausländischen und einheimischen Quellen besteht und aus der Literatur, deren Inhalte vor allem auf die Zeugnisse von Zeitgenossen beruhen. Außerdem wurde die damalige Presse, bekannte und unbekannte Quellen benutzt, wobei auch die digitalisierten österreichischen und deutschen Dokumente, erreichbar über die Internet-sites, eine große Rolle spielten. Viel haben auch die Fotos geholfen, mit denen mehrere Tatsachen festgesetzt werden konnten, welche nur mit einem Fotoapparat verzeichnet werden können.

Diese Studie verfolgt zum größten Teil die wichtigsten Ereignisse aus den Kriegsjahren. Unser Augenmerk wurde demgemäß zuerst auf die Kämpfe, die im 1914 geführt wurden, gerichtet wurde, und erst danach auf die, aus dem 1915, wobei die Bedeutung der Geschichtsschreibung vom un-

terlassenen Kampf in Smederevo vom 9. November 1914 besonders betont wurde. Neben den Militäreinsätzen wurde die größte Aufmerksamkeit der Durchforschung des Lebens unter Besatzung (1915–1918) gewidmet, mit all seinen Problemen wie zum Beispiel: Internierung von serbischen Zivilbevölkerung, Repressionen, wirtschaftliche Ausbeutung der Naturschätze, Hungersnot und Angst vor ihr, Moralkrise, Familienzerstörung, veränderte Rolle der Frau, demografischer Zusammenbruch und noch zahlreiche weitere Fragen. In dem Sinn begegnete Smederevo den gleichen Probleme, welche auch andere Städte und Kleinstädte im besetzten Serbien hatten. Genügend Raum wurde auch der Zeit der Befreiung Serbiens und Smederevo bzw. dem deutschen Truppenabzug und der Heimkehr der serbischen Armee gewidmet.

Bei der Vervollständigung dieses historiographischen Ausdrucks über *Smederevo im großen Krieg* eröffneten die Autoren noch ein Problem, das mit der kollektiven nationalen Erinnerung, mit ihrer Veränderlichkeit und Verwendbarkeit in verschiedenen Zeiträumen verbunden ist.

Obwohl diese Arbeit als eine Art des zusätzlichen Materials für die Ausstellung geschrieben wurde, ist sie auch das Ergebnis einer ernsthaften Forschung und sie ist mit vertraulichen wissenschaftlichen Tatsachen angereichert. Schließlich eröffnet diese Studie auch die Möglichkeiten für weitere Forschungen und kündigt die Möglichkeit der Veröffentlichung eines vollständigeren Buches über Smederevo während des Ersten Weltkrieges an.

Miroslav Lazic and Marko Stefanovic

Smederevo in The Great War

Summary

Taking into the account the fact that history of Smederevo and its vicinity in the period of 1914–1918 has not been investigated thoroughly yet, Museum in Smederevo's curators realized the project *Smederevo in the Great War*. This project implies two segments: exhibition and catalog of the same name.

Through six topics (*On the eve of the war; "To battle!, To battle!"; Defeat and consequences; Coexistence by decree; Rise of Serbia and the victory, and Culture of Remembrance*), the authors have tried to offer a historiographical analysis corresponding to the modern historical science. For this purpose, they conducted a thorough survey of the existing historiographical literature, domestic and foreign, including one whose contents are primarily based on the testimony of contemporaries. In addition, contemporary newspapers were used, unpublished and published sources, including digitized Austrian and German documents of great value available online. Also, of great help was the use of contemporary photographs, with which it could be determined more important facts, recorded only by photographic camera.

This study mainly follows the most important events of the war years. Therefore, attention has been focused on the fightings waged firstly in 1914, and then in 1915, where the authors particularly emphasized the

importance of historiography neglected the Battle of Smederevo on November 9, 1914.

In addition to military operations, much attention is devoted to the study of life under occupation (1915–1918), with all its problems, such as imprisonment of Serbian civilians, repression, exploitation of economic resources, the occurrence of hunger and the fear of it, a crisis of morality, family breakdown, the altered role of women, a demographic collapse and numerous other issues. In this regard Smederevo faced with the same problems that had tortured other cities and towns of the occupied Serbia.

Ample space is devoted to the period of the liberation of Serbia and Smederevo, or withdrawal of German troops and return of the Serbian army.

Finishing historiographical statement on *Smederevo in the Great War*, the authors have opened up another problem, related to the collective national memory, its variability and usability at different times. Although written as a kind of supporting element of the exhibition, this work is a result of serious study and enriched with reliable scientific apparatus. Finally, this study opens up possibilities for further research and announce opportunities for publishing a more comprehensive and complete book about Smederevo during World War I.

Каталог

НАОРУЖАЊЕ И ВОЈНИЧКА ОПРЕМА

- Пушка-карабин аустроугарски модел *Mannlicher Steyr* м95, калибар 8 мм, дужина 101 цм, мус ист. инв. бр. 927/93
- Пушка аустроугарска модел *Mannlicher Steyr* м95, калибар 8 мм, д. 128 цм, мус ист. инв. бр. 1027/99
- Пушка немачка *Mauser* м1898, калибра 7,9 мм, д. 125 цм, из збирке Стрељачке дружине Смедерево, инв. бр. 73
- Пушка италијанска *Carsano* м1891/41, калибар 6,5 мм, д. 118 цм, мус ист. инв. бр. 597/75
- Пушка француска *Berthier Lebel* м1907/15, калибар 8 мм, д. 130 цм, мус ист. инв. бр. 1029/99
- Пушка – мускетон француска *Berthier Lebel* м1892/1916, калибар 8 мм, д. 95 цм, мус ист. инв. бр. 1025/99
- Шест метака калибра 6,5 мм *Carsano* са оквиром за италијанску пушку *Carsano* м1891, из приватне збирке Сенише Машовића из Смедерева
- Три метка калибра 8 мм × 509 *Lebel* са оквиром за француско наоружање, из приватне збирке Сенише Машовића из Смедерева
- Бајонет аустроугарски за пушку модел *Mannlicher Steyr* м95, д. 36 цм, ш. 2 цм, мус ист. инв. бр. 638/81
- Бајонет немачки за пушку *Mauser* м1898, д. 49 цм, ш. 7 цм, из приватне збирке Сенише Машовића из Смедерева
- Бајонет италијански са кожном канијом бр. *UZ 8767* за пушку *Carsano* м1891, д. 42,5 цм, ш. 9 цм, из приватне збирке Сенише Машовића из Смедерева
- Бајонет француски за пушку *Berthier Lebel* м1907, д. 55 цм, ш. 2,5 цм, мус ист. инв. бр. 449/78
- Бајонет француски са месинганом дршком са канијом за пушку *Berthier Lebel* м1907/15, д. 65 цм, ш. 5 цм, из приватне збирке Сенише Машовића из Смедерева
- Бајонет француски за пушку-мускетон *Berthier Lebel* м1892, д. 53 цм, ш. 8 цм из приватне збирке Сенише Машовића из Смедерева
- Сабља коњичка м1869, д. сабље 98 цм, д. сечива 80 цм, мус ист. инв. бр. 916/93
- Сабља пешадијског официра м1861/1870, д. сабље 91,5 цм, д. сечива 76,5 цм. Припадала је официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
- Сабља аустроугарског пешадијског официра м1861, д. сабље 92,5 цм, д. сечива 76 цм. Ратни трофеј официра српске војске Радомира Јанковића из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
- Сабља коњичка официрска *Eisenhauer* м1861 са канијом, д. сабље 100 цм, д. сечива 82 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
- Сабља коњичка војничка м1861/1877 са канијом, д. сабље 107 цм, д. сечива 84 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
- Сабља пешадијска официрска м1861/1870 без каније, д. сабље 97 цм, д. сечива 83,5 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
- Сабља Краљевине схс постхумно додељена породици Ђорђа Димитријевића, паора из Смедерева, који је погинуо у Првом светском рату, поклон Зорана Чолића из Смедерева, д. сабље 102,5 цм, д. сечива 84 цм, мус ист. ул. бр. 1529/2009
- Сабља Краљевине схс, д. сабље 98 цм, д. сечива 94 цм, из приватне збирке Милана Лончара из Смедерева
- Немачки (баварски) војнички лакирани кожни шлем, са кокардом на

- којој је грб Баварске са натписом *In Treue Fest* („Непоколебљиви у верности“), ш. 18 цм, д. 24 цм, в. 21,5 цм, мус ист. инв. бр. 19/11
24. Немачки војнички лакирани кожни шлем, са кокардом на којој је грб Немачке са натписом *Mitt Got für König und Vaterland* („Са Богом за краља и отаџбину“), ш. 20 цм, д. 24 цм, в. 21,5 цм, мус ист. инв. бр. 19/11
 25. Немачки војнички челични шлем м16 (*Stahlhelm* м16), д. 30 цм, ш. 23 цм, в. 17 цм, из приватне збирке Милана Лончара из Смедерева
 26. Француски војнички челични шлем М15 Адријан (*Casque Adrian*), род војске пионири – Француска, д. 29,5 цм, ш. 22 цм, в. 16 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 27. Српски војнички шлем француске производње м15 Адријан (*Casque Adrian*), д. 30 цм, ш. 21,5 цм, в. 14 цм, мус ист. инв. бр. 1451/71
 28. Револвер аустроугарски М1870 Gasser калибра 11,2 мм, д. 33,5 цм, висина 16 цм. Припадао је официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 29. Двоглед француски, д. 13,5 цм, в. 12 цм. Припадао је официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 30. Аустроугарска војничка чутура, ш. 12 цм, в. 28 цм, мус ист. инв. бр. 904/93
 31. Аустроугарска емајлирана војничка чутура, д. 20 цм, ш. 9 цм, из приватне збирке Синише Машовића из Смедерева
 32. Чутура коју су користили српски војници на Солунском фронту, в. 20,5 цм, ш. 16,5 цм, из приватне збирке Милана Лончара из Смедерева
 33. Чутура коју су користили српски војници на Солунском фронту, в. 20,5 цм, ш. 15 цм, из приватне збирке Милана Лончара из Смедерева
 34. Војничка чутура, ш. 12,5 цм, в. 14 цм, мус ист. инв. бр. 1084/2003
 35. Труба значарска-логорска са траком у бојама српске заставе, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 - 15 × 10 цм, мус ист. ф-411
 3. Фотографија, аустроугарски официри испред земунице, позитив, 13,5 × 9,8 цм, мус ист. ф-412
 4. Фотографија, аустроугарски официр испред бункера, позитив, 15,8 × 10,2 цм, мус ист. ф-413
 5. Фотографија, аустроугарски војник са псом на импровизованом дрвеном мостићу, позитив, 15,5 × 10,3 цм, мус ист. ф-414
 6. Фотографија, аустроугарски војници испред бункера, позитив, 16 × 10,3 цм, мус ист. ф-415
 7. Фотографија, аустроугарски војници у бункеру, позитив, 16,1 × 10,4 цм, мус ист. ф-416
 8. Фотографија официра српске војске Радомира Јанковића из Смедерева из млађих дана, позитив, 20,5 × 11,5 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 9. Фотографија официра српске војске Радомира Јанковића из Смедерева из старијих дана, позитив 13,5 × 8,5 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 10. Фотографија, панорама Смедерева фотографисана са Старог гробља, позитив, 14 × 8,7 цм, мус ист. ул. бр. 1670-3/2013
 11. Фотографија, оштећене куће и зграде у Смедереву и немачки војници на улици, позитив, 14 × 8,7 цм, мус ист. ул.бр. 1670-2/2013
 12. Фотографија, превоз немачких војника преко Дунава, позитив, 13 × 9 цм, мус ист. ф-404
 13. Фотографија, искрцавање немачких војника на смедеревско пристаниште, позитив, 13 × 9 цм, мус ист. ул.бр. ф-406
 14. Мали албум са фотографијама Смедерева из Првог светског рата (1915-1918), осам фотографија, позитив, 10 × 10 цм, мус ист. ул.бр. 320/66
 15. Урамљена фотографија Милоја (Животе) Грујића из села Друговац код Смедерева. Фотографија је највероватније снимљена у Солуну, позитив, 18,3 × 13,7 цм (са рамом), из приватне збирке Горана Грујића из Смедерева
 16. Фотографија, редов Станоје Маринковић на коњу, позитив, 14 × 9 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

ФОТОГРАФИЈЕ, РАЗГЛЕДНИЦЕ И ДОПИСНИЦЕ

Фотографије:

1. Фотографија, аустроугарски војници испред бетонског бункера, позитив, 15,5 × 10 цм, мус ист. ф-410
2. Фотографија, аустроугарски официри испред рефлектора, позитив,

Дописнице и разгледнице:

1. Непотписана. Укрцавање српске војске на брод на Крфу. Издавач није наведен. Димензије: 12,7 × 8,9 цм. Из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
2. *Војвода Стеја са командантима из Врховне Команде јосмајрају*

- Њробој и улазак у Ошаџбину. Осмајрачница Шумаг. Дивизије на Кајшунцу.* Издавач није наведен. Димензије: 12,7 × 9 цм. Из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
3. *Председник Владе Г. Н. Пашић из Пребедишћа јосмајра неурјајџељске јоложаје, из Шумагиске Дивизије.* Издавач није наведен. Димензије: 12,7 × 9 цм. Из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
4. Непотписана. Српски војници у енглеској болници у Грчкој, позитив, 13,8 × 8,8 цм. Из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
5. *Semendria. Konak des Königs Peter.* Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 127,1.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
6. *Serbische Hochzeit.* Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 125,5.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
7. *Semendria. Neben Königs Peters Villa. Kriegs-Erinnerungs-Karte.* Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 117,7.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
8. *Semendria. Ziegelei. Kriegs-Erinnerungs-Karte.* Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 117,1.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
9. *Semendria. Hauptstrasse nach der Beschiessung. Kriegs-Erinnerungs-Karte.* Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 127,5.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
10. *Semendria. Gesamtansicht. Kriegs-Erinnerungs-Karte.* Издавач: *Verlag von Dr. Trenkler & Co., Leipzig-St. Ser. 117,4.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
11. *Semendria. Bahnhofstrasse. Zur Erinnerung an den Weltkrieg. Feldpostkarte.* Издавач: није наведен. Димензије: 13,7 × 8,7 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
12. *Semendria. Kirche. Feldpostkarte.* Издавач: није наведен. Димензије: 13,5 × 8,5 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
13. *Semendria. Gesamtansicht. Feldpostkarte.* Издавач: није наведен. Димензије: 13,5 × 8,5 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
14. *Semendria. Strassenscene. Feldpostkarte.* Издавач: није наведен. Димензије: 13,5 × 8,7 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
15. *Semendria nach der Eroberung.* Издавач: *Karl Voegels, Berlin O. 27, Blumenstr. 75.* (381). Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
16. *Die deutsche Flagge auf dem Fort der eroberten Festung Semendria.* Издавач: *Karl Voegels, Berlin O. 27, Blumenstr. 75.* (382). Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
17. *Semendria. Donaufähre.* Издавач: *Photogr. u. Verlag Unteroffz. Bienert, K. Württ. W.-Abt. 7. Nisch-Cuprija.* Димензије: 13,5 × 8,5 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
18. *Semendria. Zitadelle mit Dampferfähre.* Издавач: *Photogr. u. Verlag Unteroffz. Bienert, K. Württ. W.-Abt. 7. Nisch-Cuprija.* Димензије: 13,6 × 8,6 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
19. *Semendria.* Издавач: *Verlagsstelle "Photobrom" G. m. b.H., Wien VII.* Димензије: 14 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
20. Непотписана. Највероватније мотив из Осипаонице, села код Смедерева. На предњој страници мастилом је исписано следеће: *Kantine u. Osipaonica (Serbien).* Издавач није наведен. Димензије: 13,9 × 9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
21. Непотписана. Немачки војници испред урушене кућице. На предњој страници мастилом је исписано следеће: *Serbische Villa.* Издавач није наведен. Димензије: 14 × 8,9 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
22. Непотписана. Поглед на Барјак кулу Смедеревске тврђаве на којој се налази дограђена конструкција. Издавач није наведен. Димензије: 13,9 × 8,8 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
23. *Semendria (Serbien).* Издавач није наведен. Димензије: 13,7 × 8,7 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
24. *Semendria – Heldenfriedhof.* Издавач није наведен. Димензије: 13,8 × 8,8 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
25. *Semendria.* Издавач није наведен. Димензије: 13,8 × 8,8 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева
26. *Semendria. Blick vom Kirchturm.* Издавач није наведен. Димензије: 13,8 × 8,8 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

ПЕРИОДИКА:

1. Исечак из француских новина *Le Miroir*, бр. 106, 5. децембар 1915, стр. 15/16, мус ист. ул. бр. 1702-1/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
2. Страница из немачких новина *Illustrierter Kriegs Kurier*, мус ист. ул. бр. 1702-2/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
3. Страница из немачких новина *Illustrierter Kriegs Kurier*, мус ист. ул. бр. 1702-3/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
4. Страница из немачких новина *Illustrierter Kriegs Kurier*, друга година, бр. 8, мус ист. ул. бр. 1702-4/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
5. Страница из француских новина *Le Miroir*, бр. 105, 28. новембар 1915, стр. 3/4, мус ист. ул. бр. 1702-5/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
6. Страница из француских новина *L'Illustration*, бр. 3801, 8. јануар 1916, стр. 29, мус ист. ул. бр. 1702-6/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
7. Страница из француских новина *Le Miroir*, бр. 167, 4. фебруар 1917, стр. 10, мус ист. ул. бр. 1702-7/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
8. Странице из француских новина *L'Illustration*, бр. 3793, 13. новембар 1915, стр. 510-511, мус ист. ул. бр. 1702-8/2014 и 1702-9/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
9. Насловна страница француских новина *Le Miroir*, бр. 110, 2. јануар 1916, мус ист. ул. бр. 1702-10/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
10. Насловна страница француских новина *L'Illustration*, бр. 3812, 25. март 1916, мус ист. ул. бр. 1702-11/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
11. Насловна страница српских новина *Српске новине*, бр. 76, 29. јун 1918. (по старом календару), из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
12. Насловна страница француских новина *Le Petit journal. Supplément du dimanche*, бр. 1494, 10. август 1919, мус ист. ул. бр. 1702-13/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
13. Страница француских новина *Supplément illustré du Petit Journal*, бр. 3812, 25. март 1916, мус ист. ул. бр. 1702-12/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
14. Илустровани додаток *Les Étendards De La Victoire* из француских новина, на основу пастела француског уметника Абела Февра (*Abel Faivre*), мус ист. ул. бр. 1702-14/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
15. Насловна страница француских новина *La Vie Illustrée*, No. 430, 11. јануар 1907, мус ист. ул. бр. 1701-1/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
16. Насловна страница француских новина *J'ai vu. . .*, No. 53, 20. новембар 1915, мус ист. ул. бр. 1702-15/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
17. Страница из француских новина *L'Illustration*, No. 3789, 16. октобар 1915, мус ист. ул. бр. 1702-16/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
18. Страница из француских новина *Le Miroir*, No. 111, 9. јануар 1916, мус ист. ул. бр. 1702-17/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
19. Страница из француских новина, непознат извор, мус ист. ул. бр. 1702-18/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
20. Насловна страница француских новина *Le Pays de France*, No. 28, 29. април 1915, мус ист. ул. бр. 1702-19/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
21. Страница из француских новина *J'ai vu. . .*, мус ист. ул. бр. 1702-20/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
22. Страница из француских новина *L'Illustration*, 1. април 1916, мус ист. ул. бр. 1702-21/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда
23. Страница из француских новина *L'Illustration*, No. 3887, 1. септембар 1917, мус ист. ул. бр. 1702-22/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

ОДЛИКОВАЊА:

1. Спомен крст 1913. краља Петра I Карађорђевића додељен официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
2. Албанска споменица, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага

- Маринковића из Смедерева
3. Златна медаља за храброст „Милош Обилић“, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 4. Војничка Карађорђева златна звезда, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 5. Ознака члана Удружења носилаца Карађорђевог звезде официра српске војске Радомира Јанковића из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 6. Ратни крст – Француска, додељен официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 7. Легија части – Француска, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 8. Орден Белог орла IV степена, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 9. Медаља краља Петра I Карађорђевића 1914–1918, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 10. Медаља за храброст у Блаканским ратовима (1912–1913), додељена редову Станоју Маринковићу из Смедерева, који је погинуо у борбама на Мачковом камену 1914, из приватне збирке Миодрага Маринковића
 11. Медаља „Освећено Косово 1912.“, додељена редову Станоју Маринковићу из Смедерева, који је погинуо у борбама на Мачковом камену 1914, из приватне збирке Миодрага Маринковића
 12. Војничка Карађорђева сребрна звезда, додељена редову Станоју Маринковићу из Смедерева, који је погинуо у борбама на Мачковом камену 1914, из приватне збирке Миодрага Маринковића
 13. Спомен крст 1913. краља Петра I Карађорђевића, додељен редову Миловану Стевановићу из Михајловца, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 14. Албанска споменица, додељена редову Миловану Стевановићу из Михајловца, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 15. Ознака члана Удружења носилаца Албанске споменице, додељена редову Миловану Стевановићу из Михајловца, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 16. Медаља краља Петра I Карађорђевића 1914–1918, додељена редову Миловану Стевановићу из Михајловца, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 17. Орден Светог Саве III степена, мус ист. ул. бр. 1469/71
 18. Орден Светог Саве V степена, мус ист. ул. бр. 71/29
 19. Орден Карађорђевог звезде са мачевима IV реда, мус ист. ул. бр. 594
 20. Споменица рата 1914–1918, 2 комада, мус ист. ул. бр. 46/5
 21. Сребрна медаља за храброст „Милош Обилић“, 2 комада, мус ист. ул. бр. 1457/71
 22. Албанска споменица, 2 комада, мус ист. ул. бр. 1059/69
 23. Орден Светог Георгија – Русија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 24. Спомен медаља – Француска, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 25. Медаља 1914–1918. – Велика Британија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 26. Ратна медаља 1914–1918. са минијатуром – Велика Британија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 27. Ратни крст са мачевима 1914–1915 са минијатуром – Велика Британија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 28. Медаља Виторија Емануела III „Уједињена Италија 1848–1918“, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 29. Крст за храброст у рату – Италија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 30. Медаља – За Италију – ратни добровољци, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 31. Медаља „Заједно смо јачи“ – Мађарска, Аустроугарска, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 32. Велика сребрна медаља за храброст Франца Јозефа I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 33. Мала сребрна медаља за храброст Франца Јозефа I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 34. Велика сребрна медаља за храброст Карла I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 35. Мала сребрна медаља за храброст Карла I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 36. Гвоздени крст за заслуге с круном Франца Јозефа I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 37. Бронзана медаља за војне заслуге Карла I, из приватне збирке

- Миодрага Маринковића из Смедерева
38. Четни крст Карла I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 39. Медаља за војне заслуге Франца Јозефа I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 40. Медаља за војне заслуге Карла I, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 41. Медаља за учешће у рату 1914–1918 – Бугарска, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 42. Златни крст за храброст 1915 – Бугарска, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 43. Почасни крст за Први светски рат – Немачка, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 44. Орден возденог крста – Немачка, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 45. Указ о додели Албанске споменице инжењеријском мајору Радомиру А. Јанковићу, папир, 41,5 × 28 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 46. Указ о додели Ордена белог орла IV реда инжењеријском мајору Радомиру А. Јанковићу, папир, 50 × 37 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева
 47. Указ о додели Албанске споменице Сави (Животе) Глишићу из Радинца, редову 2. чете 2. батаљона XVIII пешадијског пука Дунавске Дивизије I позива народне војске, папир, 41,5 × 28 цм, мус ист. ул. бр. 376/76
 48. Указ о додели Албанске споменице Милојку (Јована) Павловићу из Друговца, редову опсадне артиљерије, папир, 41,5 × 28 цм, из приватне збирке Радисава Павловића из Друговца
 49. Указ о додели Албанске споменице Радосаву (Филипа) Чолићу из Смедерева, редову пекарске чете Дунавске Дивизије I позива, папир, 41,5 × 28 цм, мус ист. ул. бр. 1703-1/2014
 50. Указ о додели Албанске споменице редову Драгољубу (Радосава) Павловићу из Малог Орашја, којем је на Указу грешком уписано име Љубомир, папир, 41,5 × 28 цм, из приватне колекције Драгољуба Павловића из Смедерева
 51. Чланска карта Удружења носилаца Албанске споменице Милована Стевановића из Михајловца, папир-картон, 11 × 7,5 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

НОВАЦ:

1. Немачка 1 марка из 1914, папир, 9,5 × 6 цм
2. Немачке 2 марке из 1914, папир, 11 × 7 цм
3. Немачких 5 марака из 1914, папир, 12,5 × 8 цм
4. Немачких 5 марака из 1917, папир, 12,5 × 8 цм
5. Немачких 20 марака из 1914, папир, 14 × 9 цм
6. Немачких 20 марака из 1915, папир, 14 × 9 цм
7. Немачких 20 марака из 1918, папир, 14 × 9 цм
8. Немачких 50 марака из 1914, папир, 15 × 10 цм
9. Аустроугарска 1 круна из 1916, папир, 11,3 × 6,7 цм
10. Аустроугарске 2 круне из 1914, папир, 11,3 × 6,7 цм
11. Аустроугарске 2 круне из 1917, папир, 12,3 × 7,7 цм
12. Аустроугарских 10 круна из 1915, папир, 15 × 8 цм
13. Аустроугарских 50 круна из 1914, папир, 16,3 × 9,7 цм
14. Аустроугарских 200 круна из 1918, папир, 16,7 × 9,7 цм
15. Немачки 1 фенинг из 1917, метал, 2 комада
16. Немачких 5 фенинга из 1917, метал
17. Немачких 5 фенинга из 1918, метал
18. Немачких 10 фенинга из 1913, метал, 2 комада
19. Немачких 1/2 марке из 1906, метал
20. Немачких 1/2 марке из 1915, метал
21. Аустроугарских 2 филера из 1917, метал
22. Аустроугарских 2 филера из 1918, метал
23. Аустроугарских 10 филера из 1915, метал, 2 комада
24. Аустроугарских 20 филера из 1917, метал
25. Аустроугарских 20 филера из 1918, метал
26. Аустроугарска 1 круна из 1915, метал, 2 комада
27. Црногорских 10 пара из 1914, метал, 2 комада
28. Српских 50 пара из 1915, метал, 2 комада
29. Српски 1 динар из 1915, метал, 2 комада
30. Српских 2 динара из 1915, метал, 2 комада

Сав новац је из Нумизматичке збирке Музеја у Смедереву

РАЗНО:

1. Украсни пропагандни порцулански тањир који популарише ратно јединство Немачке и Аустроугарске, са трима заставама (Немачка, Аустријска и Мађарска), пречник 22 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

5.

Пушка француска
Berthier Lebel
м1907/15, калибар
8 мм, д. 130 цм, мус
ист. инв.бр. 1029/99

6.

Пушка – мускетон
француска *Berthier*
Lebel м1892/1916,
калибар 8 мм, д. 95
цм, мус ист. инв. бр.
1025/99

8.

Три метка калибра
8 мм × 50r *Lebel* са
оквиром за француско
наоружање, из
приватне збирке
Синише Машовића из
Смедерева

3.

Пушка немачка
Mauser м1898,
калибра 7,9 мм, д.
125 цм, из збирке
Стрељачке дружине
Смедерево, инв.
бр. 73

7.

Шест метака калибра
6,5 мм *Carcano*
са оквиром за
италијанску пушку
Carcano м1891, из
приватне збирке
Синише Машовића
из Смедерева

9.

Бајонет аустроугарски за пушку модел *Mannlicher Steyr* м95, д. 36 цм, ш. 2 цм, мус ист. инв. бр. 638/81

10.

Бајонет немачки за пушку *Mauser* м1898, д. 49 цм, ш. 7 цм, из приватне збирке Синише Машовића из Смедерева

11.

Бајонет италијански са кожном канијом бр. из 8767 за пушку *Carcano* м1891, д. 42,5 цм, ш. 9 цм, из приватне збирке Синише Машовића из Смедерева

15.

Сабља коњичка
м1869, д. сабље
98 цм, д. сечива 80
цм, МУС ИСТ. ИНВ.
бр. 916/93

21.

Сабља Краљевине СХС
постхумно додељена
породици Ђорђа
Димитријевића, паора из
Смедерева, који је погинуо
у Првом светском рату,
поклон Зорана Чолића
из Смедерева, д. сабље
102,5 цм, д. сечива
84 цм, МУС ИСТ. УЛ.БР.
1529/2009

16.

Сабља пешадијског
официра м1861/1870, д.
сабље 91,5 цм, д. сечива
76,5 цм. Припадала је
официру српске војске
Радомиру Јанковићу из
Смедерева, из приватне
збирке Миодрага
Маринковића из
Смедерева

23.

Немачки (баварски) војнички лакирани кожни шлем, са кокардом на којој је грб Баварске са натписом *In Treue Fest* („Непоколебљиви у верности“), ш. 18 цм, д. 24 цм, в. 21,5 цм, мус ист. инв.бр. 19/11

25.

Немачки војнички челични шлем м16 (*Stahlhelm* м16), д. 30 цм, ш. 23 цм, в. 17 цм, из приватне збирке Милана Лончара из Смедерева

26.

Француски војнички челични шлем м15 Адријан (*Casque Adrian*), род војске пионири – Француска, д. 29,5 цм, ш. 22 цм, в. 16 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

27.

Српски војнички шлем француске производње м15 Адријан (*Casque Adrian*), д. 30 цм, ш. 21,5 цм, в. 14 цм, мус ист. инв. бр. 1451/71

17.

Semendria. Donaufähre. Издавач: *Photogr. u. Verlag Unteroffz. Bienert, K. Württ. W.-Abt. 7. Nisch-Cuprija.* Димензије: 13,5 × 8,5 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

11.

Semendria. Bahnhofstrasse. Zur Erinnerung an den Weltkrieg. Feldpostkarte. Издавач: није наведен. Димензије: 13,7 × 8,7 цм. Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

8.

Фотографија официра српске војске Радомира Јанковића из Смедерева из млађих дана, позитив, 20,5 × 11,5 цм, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

15.

Semendria nach der Eroberung. Издавач: Karl Voegels, Berlin O. 27, Blumenstr. 75. (381).
Димензије: 14 × 9 цм.
Из приватне колекције Милана Лончара из Смедерева

2.

Војвода Сџејџа Сџејановић са командантима из Врховне Команде постојаној пробој и улазак у Ошачину. Осмајрачница Шумаг. Дивизије на Кајунцу. Издавач није наведен.
Димензије: 12,7 × 9 цм.
Из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

14.

Илустровани додатак „Les Étendards De La Victoire“ из француских новина, на основу пастела француског уметника Абела Февра (*Abel Faivre*), мус ист. ул. бр. 1702-14/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

20.

Насловна страница француских новина *Le Pays de France*, No. 28, 29. април 1915, мус ист. ул. бр. 1702-19/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

16.

Насловна страница француских новина *J'ai vu...*, No. 53, 20. новембар 1915, мус ист. ул. бр. 1702-15/2014, откупљено из приватне збирке Момира Марјановића из Београда

46.

Указ о додели ордена Белог орла

8.

Орден Белог орла IV степена, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрaга Маринковића из Смедерева

22.

Албанска споменица, 2 комада, мус ист. ул.бр. 1059/69

7.

Легија части – Француска, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

3.

Златна медаља за храброст „Милош Обилић“, додељена официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

19.

Орден Карађорђевог звезде са мачевима IV реда, мус ист. ул.бр. 594

6.

Ратни крст – Француска, додељен официру српске војске Радомиру Јанковићу из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

5.

Ознака члана Удружења носилаца Карађорђевог звезде официра српске војске Радомира Јанковића из Смедерева, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

25.

Медаља 1914–1918. – Велика Британија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

10.

Медаља за храброст у Балканским ратовима (1912–1913), додељена редову Станоју Маринковићу из Смедерева, који је погинуо у борбама на Мачковом камену 1914, из приватне збирке Миодрага Маринковића

23.

Орден Светог Георгија – Русија, из приватне збирке Миодрага Маринковића из Смедерева

20.

Пола немачке марке
из 1915, метал, из
Нумизматичке збирке
Музеја у Смедереву

3.

Немачких 5 марака из
1914, папир, 12,5 × 8 цм,
Нумизматичка збирка
Музеја у Смедереву

29.

Српски 1 динар из 1915, метал, 2 комада, из Нумизматичке збирке Музеја у Смедереву

12.

Аустроугарских 10 круна из 1915, папир, 15 × 8 цм, Нумизматичка збирка Музеја у Смедереву

0 ауторима

Мирослав Лазић

Рођен 1976. у Приштини. Основну и средњу школу завршио је у Смедереву. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду, на Одељењу за историју 2002. на тему: *Политички животи у Смедереву од 1935. до 1939. године*. Након успешно одбрањеног мастер рада на тему *Дигитална писменост у „друштву претраге“*, на Факултету политичких наука у Београду 2012. стекао је звање дипломирани комуниколог-мастер. Звање кустоса стекао је 2005, када је положио хабилитациони рад на тему *Савремени облици презентације Музеја у Смедереву*. У Музеју у Смедереву ради од 2004. на позицији кустоса-сарадника за односе са јавношћу. Од тада, био је аутор више значајних пројеката смедеревског музеја (*Виртуелна шетња кроз Смедеревску тврђаву, Смедеревско наслеђе на мрежи, Израда интернет презентације Музеја у Смедереву, Дигитализација наслеђа...*), популарних водича за Смедеревску тврђаву, као и неколико студија и прегледних радова из домена завичајне историје 20. века, комуникологије и употребе нових медија. Осим тога, писао је текстове за различите дневне новине, недељнике, магazine и веб сајтове. Активно се бави проучавањем нових медија, завичајне историје 20. века, као и савремене музеологије.

Марко Стефановић

Рођен је 19. јула 1981. у Смедереву. Основну и средњу школу завршио је у Смедереву. Основне студије похађао је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на Одељењу за историју од 2008. до 2012, када је дипломирао на тему: *Вук Бранковић од 1389. до 1397. године*. Мастер рад са темом: *Улога ушврћења на тлу Србије у историји јужног средњег века* одбранио је 2013. Звање кустоса стекао је 2014, положивши хабилитациони испит са темом: *Смедерево 5. јуна 1941. године, збирка фотодрама – извор за историју*. Бави се проучавањем српске средњовековне историје и завичајне историје 20. века.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд